
K E R I A

STUDIA LATINA ET GRAECA

LETNIK/ANNUS VIII • ŠTEVILKA/TOMUS 1 • 2006/MMVI

COMMENTARII PERIODICI, QUOS BIS IN ANNO EDIT

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

VSEBINA

I – ZNANSTVENI ČLANKI

Kozma AHAČIČ:	<i>Izročilo latinskega slovníčarstva pred prvo slovensko slovnico Adama Bohoriča kot (ne)posredni vir zanjo</i>	7
Jelena ISAK KRES:	<i>»Milanski papirus« – Veliko odkritje novih helenističnih verzov</i>	29
Tina SILIČ:	<i>Etruščanski jezik kot posrednik pri prevzemanju grških besed v latinščino</i>	43
Kristina TOMC:	<i>Medeja Daneta Zajca</i>	61
Matej HRIBERŠEK:	<i>Žaton klasičnega šolstva (1945–1958)</i>	73

II – PEDAGOŠKO-DIDAKTIČNI PRISPEVKI

Nevenka MEDIJA:	<i>»Osnove latinskega izrazoslovja v farmaciji« na Srednji šoli za farmacijo, kozmetiko in zdravstvo v Ljubljani</i>	105
-----------------	--	-----

III – PREVODI

Mark Fabij KVINTILIJAN:	<i>Vzgoja govornika 10, 1 (Prevod in uvodna razprava Matej Hriberšek)</i>	113
PLUTARH:	<i>O vzgoji otrok (Prevod Dragica Fabjan)</i>	149

IV – MISCELLANEA

Jerneja KAVČIČ:	<i>Matjaž Babič, Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za klasično filologijo, Ljubljana, 2004 (recenzija)</i>	167
Pavel ČEŠAREK:	<i>K prevodu Aristotelovega spisa O nebu: beseda prevajalca na tiskovni konferenci ob izidu knjige</i>	169
Julijana VISOČNIK:	<i>Giovanbatista Galdi: Grammatica delle iscrizioni latine dell' impero (provinze orientali). Morfosintassi nominale. Herder editrice, Roma 2004. 540 str. (recenzija)</i>	171
Brane SENEGAČNIK:	<i>Poročilo predsednika DAHŠ za obdobje november 2003 – november 2005</i>	173
Neža SAGADIN:	<i>Poročilo o delovanju študentske sekcije DAHŠ v letih 2003–2005</i>	177
Matej HRIBERŠEK:	<i>Občni zbor Društva za antične in humanistične študije Slovenije (Ljubljana, 3. 12. 2005) – Poročilo odgovornega urednika revije Keria</i>	178
Pavel ČEŠAREK:	<i>Seznam pomembnejših novih knjig knjižnice za klasično filologijo za leto 2001</i>	180

CONTENTS

I – SCHOLARLY ARTICLES

- Kozma AHAČIČ: *Earlier Latin Grammars as (In)direct Sources for the First Slovene Grammar Written by Adam Bohorič* 7
- Jelena ISAK KRES: *“The Milan Papyrus” – Seminal Discovery of New Hellenistic Verses* 19
- Tina SILIČ: *The Etruscan Language as an Intermediary in the Import of Greek Words into Latin* 43
- Kristina TOMC: *Medea by Dane Žajc* 61
- Matej HRIBERŠEK: *The Decline of Classical Education (1945–1958)* ... 73

II – PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL CONTRIBUTIONS

- Nevenka MEDIJA: *“The Basics of Latin Terminology in Pharmacy” at the High School of Pharmacy, Cosmetics, and Medicine in Ljubljana* 105

III – TRANSLATIONS

- Marcus Fabius
QUINTILIANUS: *The Orator’s Education 10.1 (Translation and Introduction by Matej Hriberšek)* 113
- PLUTARCH: *On the Education of Children (Translated by Dragica Fabjan)* 149

IV – MISCELLANEA

- Jerneja KAVČIČ: *Matjaž Babič, The Historical Phonology and Morphology of the Latin Language, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Classical Philology, Ljubljana, 2004 (review)* 167
- Pavel ČEŠAREK: *On the Translation of Aristotle’s De Caelo: The Translator’s Comment at the Press Conference Accompanying Publication* 169
- Julijana VISOČNIK: *Giovanbatista Galdi: Grammatica delle iscrizioni latine dell’ impero (provinze orientali). Morfosintassi nominale. Herder editrice, Roma 2004. 540 pp. (review)* 171
- Brane SENEGAČNIK: *The Report of the President of the Society for Ancient and Humanist Studies for November 2003 – November 2005* 173
- Neža SAGADIN: *The Report of the Student Section of the Society for Ancient and Humanist Studies for 2003–2005* 177
- Matej HRIBERŠEK: *General Meeting of the Society for Ancient and Humanist Studies (Ljubljana, December 3, 2005) – The Report of the Associate Editor of the Journal Keria* 178
- Pavel ČEŠAREK: *A List of the Major Publications Acquired by the Library of Classical Philology in 2001* 180

I
ZNANSTVENI ČLANKI

Kozma AHAČIČ

IZROČILO LATINSKEGA SLOVNIČARSTVA PRED PRVO SLOVENSKO SLOVNICO ADAMA BOHORIČA KOT (NE)POSREDNI VIR ZANJO

Izvleček

Prispevek opisuje možne neposredne in posredne vire prve slovnice slovenskega jezika, ki jo je leta 1584 napisal Adam Bohorič. Natančneje določi neposredne vire (Melanchthon, Donat) in opiše možne posredne vire, pri čemer se omeji na latinske humanistične slovnice (Valla, Perotti, Perger, Sulpicij, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus).

Abstract

The paper describes some possible sources, direct and indirect, for the first grammar of the Slovene language, written by Adam Bohorič in 1584. Identification of the direct sources (Melanchthon, Donatus) is followed by a description of possible indirect ones, limited to Latin humanist grammars (Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus).

0 Slovnica Adama Bohoriča *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (*Proste zimske urice o latinsko-kranjski slovnici*) z letnico 1584 je prva slovnica slovenskega jezika in je tudi v evropskem smislu ena zgodnejših slovníc ljudskih jezikov. Seveda pa ta slovnica ni ne prva slovnica slovenskega avtorja (to je napisal Bernard Perger) niti prva slovnica, ki bi jo brali tedanji slovenski intelektualci. V našem prispevku bomo skušali postaviti Bohoričevo slovnico v splošni kontekst tedanjih evropskih slovníc latinskega jezika, čim natančneje pa bomo določili tudi ugotovljive neposredne vire za slovnico.

Bohorič je o neposrednih virih za svojo slovnico dokaj skop, kar sicer ni bila splošna navada. Nekateri slovničarji tedanjega časa resda virov sploh ne naštevajo, tisti, ki jih, pa jih običajno omenijo več, včasih tudi tiste, po katerih se v resnici niso neposredno zgledovali. Od slovničarjev, od katerih je »jemal zglede«, Bohorič poimensko omeni le Filipa Melanchthona in Donata. Bohoričeve slovnice pa ne smemo presojati le na podlagi njunega dela, ampak tudi na podlagi drugih antičnih slovničarjev (še posebej Prisciana), nekaterih tedanjih latinskih humanističnih slovníc in tedanjih slovníc ljudskih jezikov, ki bi jih Bohorič morda lahko poznal (tudi če jih ni upošteval). Ker tedanje slovnice ljudskih jezikov predstavljajo posebno problematiko, jih bomo obdelali v ločenem prispevku v naslednji številki Kerie.

Tak, nekoliko splošnejši pristop, je za dobro razumevanje Bohoričeve slovnice nujen, saj je dokazovanje posrednih vplivov enih slovnice na druge praktično nemogoče in lahko vodi v popolnoma napačne sklepe. Slovnica je namreč besedilo, ki ima precej določeno zgradbo, močan vpliv Donata in Prisciana na celotno srednjeveško slovnično izročilo pa je v veliki meri poenotilo tudi vsebinski in teoretični del slovnice.

1 Neposredni viri Bohoričeve slovnice

1.1 Filip Melanchthon (Philippus Melanthon/Schwarzerd/Schwarztzerdt; 1497–1560)

Nemški humanist in reformator Filip Melanchthon¹ je bil rojen v mestu Bretten, šolal pa se je v Pforzheimu, Heidelbergu in Tübingenu, kjer je še ne sedemnajstleten dosegel naziv *magister*, čez nekaj let pa še *baccalaureus biblicus*. Leta 1518 je postal profesor grščine in hebrejščine na univerzi v Wittenbergu, kjer je tudi umrl. Poleg Luthra je bil gotovo ena najopaznejših protestantskih osebnosti. Z izrednim smislom za učence je zasnoval nov model šolskega pouka in si prislužil vzdevek *praeceptor Germaniae*. Melanchthon zaseda v Nemčiji podobno mesto kot slovničarja Nebrija v Španiji ali Despauterius v Franciji.

Poleg najrazličnejših strokovnih in literarnih je Melanchthon napisal naslednja slovnična dela:

1. *Grammatica Graeca integra*: grška slovnica, ki je prvič izšla 1518, nato pa vsaj še 74-krat v štirih različnih predelanih in pomnoženih izdajah (CR 20: 3–14). Dostopno nam je bilo besedilo prve skupine izdaj (CR 20: 15–180) in Camerarijeva izdaja iz leta 1571.

2. *Institutio puerilis literarum Graecarum*: malo grško berilo z uvodom o grški pisavi, ki je prvič izšlo 1525. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 183–192).

3. *Grammatica Latina*: latinska slovnica, ki je prvič izšla 1525.

4. *Syntaxis*: latinska skladnja, ki je prvič izšla leta 1526.

5. *Prosodia*: latinska prozodija iz leta 1526. Nikoli ni bila izdana samostojno, ampak vedno skupaj z latinsko skladnjo. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 379–390) in MGL (AA 2a–BB 7b).

6. *Elementa puerilia*: latinsko berilo z latinsko abecedo, ki je prvič izšlo leta 1524. Poznamo vsaj pet različnih natisov (CR 20: 392). Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 393–412).

¹ Življenjepis je zarisal po Scheible (2000: 221–237).

7. *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae*: imena mer in denarja iz leta 1529. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 419–424).

8. Nekateri Melanchthonu pripisujejo tudi sicer anonimno slovarsko delo *Nomenclatura rerum*, ki ga poznamo v vsaj dveh različnih variantah od leta 1538 naprej. Zbirka besedja po različnih tematskih sklopih vsebuje tudi Melanchthonovo poglavje *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae* (prim. CR 20: 415–418). Besedilo nam ni bilo dostopno. Po podatkih iz CR v povprečju obsega 120 strani.

Melanchthon se nam v svojih slovničnih delih kaže kot izjemno razgledan in nadpovprečno izviren humanist. Kot avtor grške slovnice je poznal in rabil vrsto grških virov, kot sta denimo Apollonius Dyscolus in Gaza. Kot avtor latinske slovnice od sodobnikov navaja Linacrovo delo *De emendata structura Latini sermonis*, kritično omenja Lorenza Vallo, znan mu je Hadrianus Cardinalis [Castellesi]. Poleg tega se opira na tradicijo (Donat, Priscian, Nonij Marcel, Servij, Varon).

O zgledovanju po Melanchthonu reče Bohorič naslednje (BH 1584: **3a): »Ves svoj posel pa sem prilagodil običajnim pravilom latinske slovnice do te mere, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak sem jemal prav tiste, ki jih je v svojih slovnicaх uporabljal /.../ Filip Melanchthon.«² Dejstvo, da Bohorič ne govori o eni slovnici, ampak o slovnicaх (*Grammaticae*), je mnoge, ki so pisali o Bohoričevi slovnici, navajalo k sklepu, da se je Bohorič zgledoval po Melanchthonovi latinski in grški slovnici, kar pa se ob primerjavi izdaj Melanchthonove grške slovnice z Bohoričevo slovnico izkaže kot netočno. Mnogo verjetneje je,

a) da Bohorič piše na splošno, saj je bilo tedaj v obtoku zelo veliko število izdaj Melanchthona;

b) da je imel Bohorič poleg izdaje latinske slovnice (ki je gotovo vsebovala tudi sintakso) še posebno izdajo sintakse;

c) da je imel Bohorič kot Melanchthonov študent več izdaj njegove slovnice.

Kadar govorimo o Melanchthonovi latinski in grški slovnici ter sintaksi, moramo upoštevati, da so vsa omenjena dela doživela vrsto natisov z različnimi popravki, razširitvami in predelavami. C. G. Bretschneider je v CR 20 samo za Melanchthonovo latinsko slovnico naštel več kot 100 izdaj in predelav tja do konca 17. stoletja. Ob tem lahko z

² »Accommodavi autem totum negotium ad ufitata Latinae literaturae praecepta, adeo, ut etiam communissima non excluderem exempla, fed illis, ipfis, quibus Philippus Melanthon /.../ in fuis Grammaticis ufus est, ipfe quoque uteretur.« (Vsi prevodi so navedeni po Bohorizh 1987, vendar deloma prilagojeno.)

gotovostjo zatrdimo, da je bilo izdaj še več, saj smo imeli v rokah vsaj dve, ki ju Bretschneider ni popisal, po elektronskih katalogih knjižnic pa jih najdemo še več.

Osnovna zgradba Melanchthonove slovnice je naslednja:³ uvod (aa 2a–aa 3b), *de litteris, de syllabis* (aa 3b–aa 7a); *partes orationis* (aa 7a–rr 8b): *nomen* (aa 7b–ll 5b), *pronomina* (ll 6a–ll 8b), opomba: *de articulo* (ll 8b–mm 1a), *verbum* (mm 1a–qq 2a), *participium* (qq 2a–qq 5a), *adverbium* (qq 5a–rr 2b), *praepositio* (rr 2b–rr 5b), *coniunctio* (rr 5b–rr 8a), *interiectio* (rr 8a–rr 8b); *syntaxis* (ss 1a–zz 7a); *de periodis* (zz 7b–AA 1a), *de distinctionibus* (AA 1a–AA 2a), *de prosodia* (AA 2a–BB 7b).

Izdaje Melanchthonove **latinske slovnice** lahko razdelimo v pet skupin, od katerih pridejo v poštev za našo obdelavo prve tri, saj slovnice iz preostalih dveh skupin spadajo v čas po izdaji Bohoričeve slovnice.

Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 194–198) 14 izdaj,⁴ ki vsebujejo Melanchthonovo originalno besedilo, kakor ga je Melanchthon zapisal 1522 za zasebno rabo Erazma Ebnerja in ga leta 1526 »pregledal in pomnožil« (potem ko so slovnico 1525 natisnili, četudi ni bila prvotno namenjena za tisk). Besedilo iz leta 1526 je tudi osnova za kritično izdajo v CR, ki navaja še različna branja iz več izdaj leta 1529 ter 1546. Besedila te skupine so nam v celoti dostopna v omenjeni kritični izdaji.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 198–202) 13 izdaj,⁵ večinoma z naslovom *Grammatica Philippi Melanthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata*. Gre za predelavo, ki jo je na Melanchthonovo prošnjo 1540 oskrbel Iacobus Micyllus. Glede na prvo skupino so te izdaje mnogo obsežnejše⁶ ter imajo dodatke tako pri teoretičnih opisih kakor tudi pri primerih.

Iz te skupine nam je bil na mikrofilmu za uporabo dostopen izvod iz dunajske Österr. Nationalbibliothek s signaturo 73.X.28 in naslovom: *Grammatica Philippi Melanthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque*

³ Strani navajam po MGL.

⁴ To so (CR 20: 194–198): 1. Haganoae 1525, 2. Wittembergae 1526, 3. Haganoae 1526, 4. Parisiis 1526, 5. Wittembergae 1527, 6. Parisiis 1527, 7. ibid. 1528, 8. ibid. 1529, 9. Norimbergae 1529, 10. Lipsiae 1532, 11. Parisiis 1532, 12. Friburgi Brisgoiae 1535, 13. Lipsiae s. a., 14. Tubingae 1546.

⁵ To so (CR 20: 199–202): 1. Francofurti 1540, 2. Norimbergae 1540, 3. Vratislau 1540, 4. Basileae 1540, 5. Basileae 1541 (= Opera Philippi Melanthonis 5), 6. Norimbergae 1562, 7. Francofurti 1543, 8. Magdeburgi 1544, 9. Francofurti 1545, 10. Francofurti 1546, 11. Norimbergae 1548, 12. Francofurti 1551, 13. Francofurti 1559.

⁶ Primerki prve skupine imajo povprečno okrog 100 foliantov, primerki druge pa okrog 200.

in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium, [s. a.]. Izvod ni zajet v Bretschneiderjevem popisu, gre pa za enega od ponatisov izdaje: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium*, 1542. Naš izvod je bil najverjetneje natisnjen med letoma 1542 ter 1546,⁷ saj imajo poznejše izdaje (Francoforti 1546 ter Norimbergae 1548) spredaj še pismo »*ad Christianum Egenolphum*«.

Enako besedilo je morala imeti tudi izdaja: *Grammatica latina jam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Augustae Vindelicorum: Excud. V. Otmar*, 1550, ki so jo predhodni raziskovalci lahko pregledovali v NUK-u, zdaj pa izvod ni več dostopen. Ta NUK-ova izdaja prav tako ni zajeta v Bretschneiderjevem popisu.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 202–214) 34⁸ izdaj z različnimi naslovi, najpogostejše *Grammatica Philippi Melancthonis [Latina iam denuo] recognita et [plerisque in locis] locupletata*. Predelavo je 1550 po Micyllovi verziji opravil Joachim Camerarius. Od druge skupine se razlikuje predvsem po obsežnem uvodu v obliki pisem ter po tem, da so vsi navedki iz latinske književnosti dosledno označeni z imenom avtorja in ponekod tudi z mestom citata, sprva na robu, nato v tekočem besedilu pa so dodane opombe. Običajno vsebujejo izdaje tudi *Tractatus de Orthographia, Ioach. Camerario autore* oziroma *Tractatus de Orthographia, recens* (iz leta 1552). Tudi vizualno so izdaje preglednejše in zato še nekoliko obsežnejše.⁹

Iz te skupine nam je bil dostopen izvod iz NUK-a s signaturo 338127 iz leta 1585: *Grammatica Philippi Melancthonis (sic!) recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens. Lipsiae, Imprimebat Iohannes Steinman*. Ta izvod navaja Bretschneider; opisuje ga kot popolnoma identičnega (tudi po paginaciji) z izdajo *Lipsiae 1571*.

Z vidika primerjave z Bohoričevo slovnico je besedilo te skupine izdaj načeloma enako besedilu druge skupine, tidve skupini pa se bistveno razlikujeta od besedil prve skupine. Melancthon je ob pisanju

⁷ Na izvodu je letnica zamejena »zwischen 1524–1550«.

⁸ To so (CR 20: 202–214): 1. Lipsiae 1550, 2. Lipsiae 1552, 3. Basileae 1553, 4. Lipsiae 1554, 5. Norimbergae 1555, 6. Lipsiae 1557, 7. Lipsiae 1559, 8. Lipsiae 1560, 9. Basileae 1560, 10. Lipsiae 1561, 11. Lipsiae 1564, 12. Lipsiae 1569, 13. Norimbergae 1569, 14. Lipsiae (s. a.), 15. Viterbergae 1570, 16. Lipsiae 1571, 17. Lipsiae 1572, 18. Vitebergae 1574, 19. Augustae Vindel. 1574, 20. Vitebergae 1578, 21. Francofurti 1578, 22. Vitebergae 1579, 23. Norimbergae 1579, 24. Lipsiae 1580, 25. Lipsiae 1583, 26. Witebergae 1584, 27. Witebergae 1585, 28. Lipsiae 1585, 29. Lipsiae 1586, 30. Witebergae 1587, 31. Witebergae 1588, 32. Lipsiae 1593, 33. Lipsiae 1594, 34. s. l. 1595.

⁹ Primerki imajo povprečno okrog 250 foliantov.

poglavja o etimologiji svoje slovnice uporabljal besedilo druge ali tretje skupine, dokazljivo pa ne besedila prve skupine.

Izdaje Melanchthonove **latinske skladnje** lahko razdelimo na sedem skupin, od tega jih pride v poštev za našo obdelavo prvih pet, saj spadajo skladnje iz preostalih dveh skupin v čas po izdaji Bohoričeve slovnice. Po letu 1532 so Melanchthonovo latinsko skladnjo običajno izdajali skupaj z latinsko slovnico, vendar poznamo več izjem, zaradi česar jo moramo obravnati samostojno.

Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 337–340) 12¹⁰ izdaj, ki sledijo prvotnemu Melanchthonovemu besedilu in so naslovljene kot *Syntaxis Philippi Melanchthonis iam recens nata et edita* ali *Syntaxis Philippi Melanchthonis emendata et aucta ab autore* ipd. Te izdaje predstavljajo Melanchthonovo izvirno besedilo, ki je bilo (kakor že slovnica) sprva namenjeno Erazmu Ebnerju in drugim, ki jih je Melanchthon zasebno poučeval.

Omenjenim 12 izdajam lahko dodamo še izdajo, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 5707 in je – kar ni povsem brezpredmetno tudi za razumevanje morebitnega Bohoričevega zgledovanja po različnih slovnicaх različnih avtorjev – privezana h kratki priredbi Prisciana z naslovom *Analogia, hoc est, declinandi et coniugandi formulae*. Ta izdaja Melanchthonove slovnice ima naslov: *Syntaxis Philippi Melanchthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae: Faber, 1537. Omenjena izdaja ustreza besedilu prve skupine izdaj z značilnostmi izdaje iz leta 1529 (Norimbergae). Besedila te izdaje so nam dostopna v omenjeni kritični izdaji.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 340–342) 6¹¹ izdaj, ki vse nosijo naslov *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior*. Besedilo je leta 1538 »pomnožil in obogatil s primeri«¹² zdravnik in profesor grščine (sic!) Vitus Oertelius Winshemius. Besedilo te skupine se po obsegu (včasih pa tudi po razporeditvi snovi in še posebej po dodanih razdelkih) bistveno razlikuje od besedila prve skupine. Medtem ko ima besedilo prve izdaje v povprečju okrog 80 strani, jih ima besedilo te izdaje v povprečju vsaj dvakrat toliko.

¹⁰ To so (CR 20: 337–340): 1. Haganoae 1526, 2. Coloniae 1526, 3. Norimbergae 1527, 4. Parisiis 1528, 5. Lipsiae 1529, 6. Norimbergae 1529, 7. Parisiis 1529, 8. Lipsiae 1531, 9. Coloniae 1535, 10. Lipsiae 1539, 11. Norimbergae 1537, 12. Lipsiae 1539.

¹¹ To so (CR 20: 341–342): 1. Coloniae 1538, 2. Lipsiae 1539, 3. Magdeburgi 1539, 4. Norimbergae, 1540, 5. Norimbergae 1545, 6. Norimbergae 1547.

Tem izdajam lahko dodamo še izdajo iz leta 1538, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 12838 in ima naslov: *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melanthonis*. Argentorati: Millius, 1538. 273 str. Omenjena izdaja je najbližja skladnji v Bohoričevi slovnici, zaradi dostopnosti smo jo rabili za primerjalno analizo.

Bohorič se je v poglavju o skladnji nedvomno naslanjal na besedilo te skupine.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 342–344) vsaj 3 izdaje, od tega dve samostojni.¹² Gre za besedilo druge skupine, ki mu je Andreas Winclerus dodal še obrobne opombe in svoj uvod (izpustil pa je Melanthonovega). Nekaj Winclerjevih opomb je sprejela tudi zadnja izdaja prejšnje skupine (Norimbergae 1547).

Od te skupine nam ni bilo dostopno nobeno besedilo, kar za ugotavljanje Bohoričeve predloge ni problematično, saj je osnovno besedilo enako kot pri prejšnji skupini.

Četrta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je priredil in svoji priredbi latinske slovnice 1540 dodal Jacobus Micyllus. Poleg tega je Bretschneider zasledil vsaj še eno samostojno izdajo (Lipsiae 1541). Besedilo te skupine nam je dostopno v MGL.

Peta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je oskrbel Joachim Camerarius in priključil svoji priredbi latinske slovnice iz leta 1550. Poleg teh poznamo vsaj 5¹³ samostojnih izdaj te skupine (ki se sicer le v malenkostih razlikuje od predhodne). Besedilo te skupine nam je dostopno v MGL-Cam.

1.2 Donat

Kadar govorimo o »Donatu«, mislimo na drobno delo latinskega slovničarja Elija Donata (4. stol. po Kr.) z naslovom *Ars minor*.¹⁴ Gre za nekakšen povzetek latinske slovnice v osmih poglavjih, od katerih vsako v vprašanjih in odgovorih na kratko predstavi določeno besedno vrsto (*nomen*, *pronomen*, *verbum*, *adverbium*, *participium*, *coniunctio*, *praepositio*,

¹² To sta (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1545 ter 2. Francofordiae 1555.

¹³ To so (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1562, 2. Lipsiae 1568, 3. Norimbergae 1569, 4. Magdeburgi 1579, 5. Francofurti s. a.

¹⁴ V Bohoričevem času so sicer poznali tudi *Ars maior*, ki pa je bila precej manj odmevna in je za našo obravnavo nerelevantna.

interiectio), pri pregibnih pa še model sklanjatve ali spregatve. Besedilo je bilo še posebej prikladno za šolsko rabo, saj denimo v kritični izdaji (Keil, GL IV: 355–366) obsega borih 12 strani.

Bohorič Donatove *Ars minor*, po kateri se, kot mu lahko verjamemo, v svoji slovnici včasih zgleduje pri nizanju paradigem, prav gotovo ni imel v rokah v taki obliki, kot bi si lahko predstavljali na podlagi današnjih kritičnih izdaj (reprezentativna je omenjena Keilova v GL IV).

Donatova slovnica¹⁵ namreč na tedanjem evropskem prostoru ni imela enake vloge kot druge latinske slovnice, ampak je bila zaradi svoje razširjenosti in preprostosti tesno povezana z zgodnjimi zametki slovničarstva v ljudskih jezikih ali o njih. Tako lahko že od 7. stoletja naprej ob latinskem besedilu *Ars minor* spremljamo glose v ljudskih jezikih. Besedilo so namreč največkrat uporabljali učitelji za elementarni pouk, kjer so morali Donata od besede do besede prevajati svojim učencem v njim razumljivi ljudski jezik.¹⁶ V 15. stoletju je takšno dodajanje glos in nato sistematično prevajanje primerov in teoretičnega besedila v ljudske jezike postalo splošna praksa.¹⁷ Takšna praksa se je prenesla tudi v tiskane učbenike, kjer je bil »Donat« večkrat natisnjen vzporedno v dveh jezikih: latinskem in ljudskem, lahko tudi samo v ljudskem. Nastal je tip dvojezične slovnice, ki je dolgoročno vodil v nastanek slovnice ljudskega jezika in slovnice v ljudskem jeziku.¹⁸ Primer takšne dvojezične slovnice je denimo *Combien y a il de parties d'Oraison? (Ælii Donati De octo partibus orationis libellus, in dialogi formam Latinam et Gallicam redactus, In gratiam puerorum)*,¹⁹ ki jo je 1545 izdal Robert Estienne.

Na nemškem prostoru imajo nemški šolski »donati« pomembno vlogo v razvoju misli o jeziku, saj so gotovo edini sistematični prikazi nemške morfologije vse do pojava prvih slovnice v zadnji četrtini 16. stoletja.²⁰

Tudi začetki slovničarstva nekaterih slovanskih jezikov izvirajo iz Donata. Na podlagi njegovega modela je bila 1533 napisana prva

¹⁵ Splošne podatke o povezavi Donatove *Ars minor* z začetki slovničarstva ljudskih jezikov povzemam po monografiji Erike Ising (1970) ter podatkih v Holtz (2005: 125–128) in Law (2003: passim).

¹⁶ Poznamo poznosrednjeveške odlomke Donata v stari visoki nemščini, islandščini, norveščini, stari in srednji francoščini itd.

¹⁷ Prim. Law (2003: 197), Ising (1970: 264–265). Ob tem ni presenetljivo, da so izrazi, kot so *donat*, *donait*, *doneit*, *donats* itd., že dokaj zgodaj označevali slovnice ljudskih jezikov.

¹⁸ Začetki rokopisnih slovnice ljudskega jezika v ljudskem jeziku sicer segajo vse do 11. stol. (Aelfric).

¹⁹ O tej slovnici več v CTLF (2004: 2204).

²⁰ Z začetka 16. stoletja sicer poznamo slovnico Valentina Ickelsamerja, ki pa ni imela nobenega neposrednega vpliva.

slovnica češkega jezika, ob dvojezičnih izdajah Donata (*Barbarismus Donati*, 1523; *Elementa Donati*, 1583) pa se je oblikovala tudi poljska slovnična terminologija. Podobno velja tudi za slovaško, madžarsko in nekoliko manj rusko slovničarstvo.²¹

S pojavom humanizma je Donatova *Ars minor* dobila še eno, lahko bi rekli vzporedno vlogo. Nanjo so začeli gledati kot na znanstveno besedilo in jo obenem z *Ars maior* začeli izdajati v čimbolj originalni, klasični obliki. Zelo znana kritična izdaja *Ars minor* je izšla leta 1522 na univerzi v Baslu, oskrbel pa jo je Heinrich Glarean. Tako prečiščeno besedilo so nato komentirali, primerjali z drugimi itd.

Sama raba ljudskega jezika se je v humanističnih izdajah Donata (v primerjavi s predhumanističnimi) spet skrčila zgolj na prevode primerov. To stopnjo Donatove *Ars minor* (latinsko besedilo s primeri, prevedenimi v nemščino) je imel po našem mnenju v rokah Bohorič, ko je pisal svojo slovnico.

Po drugi strani (Ising 1970: 52) so *Ars minor* tudi predelovali in dopolnjevali z drugimi (antičnimi in humanističnimi) avtorji. Po izdaji latinske slovnice Filipa Melanchthona so dele *Ars minor* v protestantskih okoljih združevali s to slovnico (in manj z drugimi).

Tipološko imamo denimo na širšem nemškem prostoru v tem času opraviti z vrsto različnih izdaj Donata.²² Prvi tip bi predstavljale izdaje izvirnega Donata (z minimalnimi dodatki), npr. izdaje Heinriha Glareana, Hermana Bonna in t. i. »Torgauer Donat«. Drugi tip pa predstavljajo predelave Donata izpod peres uglednih humanistov (npr. Johannes Turmair, Johannes Hegendorf, Johannes Honterus itd.), ki so bile namenjene učencem višje stopnje.²³

Avtorja Donata, ki ga je imel v rokah Adam Bohorič, je smiselno iskati v izdajah do leta 1540. Do takrat je namreč razvoj dvojezičnih donatov dosegel svoj vrhunec. Med letoma 1540 in 1580 pa lahko zasledimo večinoma zgolj še ponatise in nobenih (pomembnejših) novih izdaj (Ising 1970: 221). Tudi zato, ker je v protestantskih krogih kot temeljno delo, na katerem so gradili učitelji slovnice in slovničarji, veljala Melanchthonova latinska slovnica, »Grammatica Philippi«.

Med številnimi izdajami Donata bi veljalo izpostaviti delo *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum prorsus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel.* Mi smo imeli v rokah izdajo

²¹ O tem izčrpno Ising v svoji monografiji (1970). Prim. tudi Holtz (2005: 126–127).

²² Za tipologijo gl. Ising (1970: 220–221).

²³ Četudi taka razdelitev vedno ne drži, lahko na splošno rečemo, da so »donate« za najnižjo raven pouka običajno imenovali *Elementa Donati*, medtem ko so bile predelane izdaje naslovljene kot *Methodus*, *Rudimenta* ali celo *Grammatica*.

Vitebergae, 1542,²⁴ prva izdaja je bila prav tako natisnjena v Wittenbergu leta 1533. Ker jo je napisal neki učitelj iz mesta Torgau, se je te izdaje v nemškem prostoru prijelo tudi ime »Torgauer Donat«.²⁵

Za nas je omenjeno delo pomembno predvsem zato, ker so ga po eni strani tiskali v Wittenbergu, po drugi strani pa so ga rabili tudi na tamkajšnji šoli (Ising 1970: 80). K pomembnosti dela je gotovo prispevalo tudi to, da je uvod v *Methodus* napisal sam Filip Melanchthon.

Delo je napisano pregledno v obliki vprašanj in odgovorov. Vsi latinski primeri so prevedeni v nemščino. Od izvirne Donatove *Ars maior* se razlikuje predvsem v razširjenih paradigmah: v Donatu je bilo za tedanjo šolsko rabo enostavno premalo primerov (Donat je namreč pisal svojo slovnico za rojene govorce latinščine).²⁶ Tako imamo v poglavju o glagolu na primer paradigme konjugacij glagolov *amo*, *doceo*, *lego* in *audio* (pri Donatu samo *lego*), dodane so tudi paradigme napravnih spregatev, spregatve neosebni glagolov (*poenitet*) in deponentnikov (*opinor*). Podobno so razširjeni tudi drugi deli slovnice.

Bohorič je to izdajo Donata verjetno poznal, saj se je z njo skoraj gotovo srečal v Wittenbergu. Verjetnost, da bi jo imel v rokah tudi ob pisanju svoje slovnice, torej obstaja, je pa to zaradi siceršnje podobnosti med izdajami Donata in zaradi Bohoričevega naknadnega prirejanja predlog nemogoče dokazati.

Zgradba slovnice je naslednja: naslovnica, *Epistula Philippi Melanchthoni* (a 1a–a 5b), *nomen* (A 6a–b 4b), *pronomem* (b 4b–d 4b), *de verbo* (d 5a–i 6b), *de participio* (i 6b–k 3a), *de adverbio* (k 3a–k4b), *de coniunctione* (k 4b–k 5b), *de praepositione* (k 5b–k 7a), *de interiectione* (k 7b), paradigme konjugacij nepravilnih glagolov (k 7b–p7b).

2 Posredni vplivi na Bohoričevo slovnico

2.1 Priscian

Glede na to, da ni v Bohoričevi slovnici skoraj nič teoretičnih opisov, je nemogoče reči, v kolikšni meri je Bohorič poznal latinskega antičnega slovničarja Prisciana (5./6. stol. po Kr.). Ker pa Priscian v tistem času na Slovenskem ni bil neznan,²⁷ si njegovo delo zasluži kratek opis.

²⁴ Ising (1970: 285–286) te izdaje med različnimi izdajami tega dela sicer ne navaja, vendar je glede na opis v omenjenem delu identična z osnovno (prvo) izdajo.

²⁵ Prim. Ising (1970: 79–82).

²⁶ Nad kratkostjo Donata v uvodu v svojo slovnico toži tudi Johannes Cochleus (Law 2003: 229).

²⁷ Prim. denimo Trubarjevo izjavo, da se boji pregreškov proti Priscianu, kakor jo opisuje Grdina (1999: 121).

V 16. stoletju so bila izobraženemu bralcu Priscianova dela okvirno poznana, saj so se njegovi prepisi že 15. stoletju razširili v domala vsako pomembnejšo knjižnico. Seveda pa poznavanje Priscianove teorije ni pomenilo nujno tudi dejanskega branja Priscianovega dela v originalu.

Njegovo glavno delo *Institutiones grammaticae* je namreč nadvse obsežno in zapleteno za branje. Danes nam je danes dostopno v Keilovi kritični izdaji (GL II in GL III), ki obsega kar 981 strani. Deli se na tri dele: 1. *vox, littera, syllaba* (glas, črka, zlog; 1. in večina 2. knjige: GL II 5.1–53.6); 2. *partes orationis* (deli govora; od konca 2. do konca 16. knjige: GL II 53.7–III 105.14); 3. *constructio* (»skladnja«; knjigi 16–17; GL III 107.1–377.18).

Po obsegu ter vsebini dostopnejše in v srednjem veku bolj znano Priscianovo delo je *Institutio de nomine et pronomine et verbo*,²⁸ ki predstavlja nekakšen povzetek Priscianovih razprav o imenu, zaimku in glagolu iz dela *Institutiones grammaticae*. Med drugimi deli pa sta za našo raziskavo omembe vredni še dve: *De figuris numerorum*²⁹ (predstavitev znakov za števila in utežnih mer) ter *Partitiones duodecim versuum Aeneidos principalium*³⁰ (analiza prvih dvanajstih verzov Vergilijeve Eneide; gre za začetek besedne analize, kot jo najdemo tudi v Bohoričevih *examina* na koncu poglavij o etimologiji in skladnji).

2.2 Latinsko humanistično slovnično izročilo pred Bohoričem

Italijanski humanist **Lorenzo Valla** (Laurentius Valla, 1407–1457) je svoje zelo vplivno obsežno delo *De linguae Latinae elegantia* napisal 1440 (prvič je bilo natisnjeno 1471).³¹ Delo je pomembno predvsem zaradi vrnitve h klasičnemu pristopu: k branju in pisanju latinščine ter študiju avtorjev. Kot vire navaja Donata in Prisciana, ki mu predstavljata zadnji avtoriteti pred barbarsko latiniteto srednjega veka. Med srednjeveškimi pisci še posebej napada Izidorja Seviljskega, ki je po njem »najbolj pederzen izmed tistih, ki nič ne znajo« (»Hisidorus indoctorum arrogantissimus«), in »Eberarda« (Evrarda iz Bethune, avtorja grške slovnice *Graecismus* iz 13. stoletja). Vallovo delo *De linguae Latinae elegantia* ni slovnica v današnjem pomenu besede, saj se v veliki

²⁸ Kritična izdaja besedila v GL III (443–456).

²⁹ Kritična izdaja besedila v GL III (406–417).

³⁰ Kritična izdaja besedila v GL III (459–515).

³¹ Uporabljali smo izdajo *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex, Lugduni, 1544*. Prim. tudi Padley (1976: 17), CTLF (2004: 1242), Ax (2001: 28–57), Bezner (2005: 353–389).

meri (kakor je bilo tudi sicer v navadi v Italiji, kjer je igrala retorika v tovrstnih delih vedno glavno vlogo) ukvarja z vprašanji stila in rabe. Zelo dobro je slovničarsko stran njegovega dela označil Padley (1976: 17), ki pravi, da je v tem delu »slovnični material naključno razporejen in priložnostno sledi glavnemu cilju, to pa je izboljšati kvaliteto pisane latinščine«.

Zgradba dela je naslednja: posvetilo; uvod; 1. knjiga (35 poglavij, str. 1–81): analiza končnic in pripon pri imenih, glagolih, gerundijih, supinih in deležnikih; 2. knjiga (60 poglavij, str. 81–156): analiza določenih problemov drugih besednih vrst: zaimek, predlog, veznik, adverb; 3. knjiga (94 poglavij; str. 156–230): spremembe v pomenu zaradi oblikoslovnih sprememb besed ali zaradi konstrukcije glagola; variante različnih kategorij besed: (npr. predlogi, zaimki, nikalnice); 4. knjiga (96 poglavij, str. 231–312): primerjava imen (samostalnikov in pridevnikov) glede na sorodni pomen (npr. *libertinus/libertus*, *rumor/fama*); 5. knjiga (104 poglavja, str. 313–382): primerjava glagolov glede na sorodni pomen (npr. *utor/fungor/fruor*) in glede na predpone (npr. *appeto/expeto*); 6. knjiga (64 poglavij; 383–458): kritični komentarji k rabi nekaterih besed pri različnih antičnih avtorjih; dodatek: *De reciprocatione Sui et Suus libellus* (str. 459–482); indeks.

Z današnjega vidika je slovnica italijanskega humanista Niccola Perottija (**Niccolò Perotti**, Nicolaus Perottus, 1429/30–1480) *Rudimenta grammatices* (prvič izdana okrog leta 1464, prva pomembna izdaja 1473)³² bolj urejena kot Vallova. Skrbno je sledil Donatu in še posebej Priscianu, čigar teoretične razlage posameznih slovničnih pojmov je večkrat dobesedno prepisal. Njegovo delo je za nas pomembno z dveh vidikov: 1. bilo je močno razširjeno znotraj Italije in v tujini; 2. na podlagi tega dela je napisal latinsko slovnico Slovenec Bernard Perger.

Zgradba slovnice: pismo, ki ga Calpurnius Brixensis piše Antoniju Morettu (a 1b), *litterae* (a 2a), *Ave Maria*, *Pater Noster*, *Credo*, osnove vzgoje (a 2a–a 2b), *vox*, *syllaba*, *dictio* (a 2b–a 3b); *nomen* (*genus*, *numerus*, *figura*, *casus*, *declinationes*) (a 3b–b 4a); *verbum* (*modus*, *species*, *figura*, *coniugatio*, *persona*, *numerus*, *coniugationes*) (4), *passivum*, *anomalia*, *impersonalia*) (b 4a–d 2b); [drugi deli govora]: *participium* (d 2b–d 4a), *pronomen* (d 4a–d 6a), *praepositio* (d 6a–d 6b), *adverbium* (d 6b–d 7a), *interiectio* (d 7a), *coniunctio* (d 7a–d 8a); *de constructione orationis*: *verba activa*, *neutra*, *communialia*, *deponentia*, *impersonalia*, *infinitiva* (d 8a–g 4a), *gerundium*, *supinum*, *participium* (g 4a–g 7b), *nomen verbale* (g 7b), *relativum* (g 8a–h 2b), *patronymica* (h 3a–h 3b), *comparativum*, *superlati-*

³² Nam je bil dostopen izvod iz leta 1497 (Parisiis, dostopno na <http://gallica.bnf.fr/>). Prim. tudi CTLF (2004: 1243).

vum (h 3b–h 7a), *adverbium* (h 7a–h 8a), *heteroclyta* (h 8a–i 2b); *figurae* (*barbarismus*, *soloecismus*, *metaplasmus*, *shemata lexeos*, *tropi*, *puncti*) (i 2b–i 8b); *de componendis epistulis* (i 8b–o 2b); *peroratio* (o 2b).

Slovenski humanist **Bernard Perger** (Bernardus Perger, 1440 do ok. 1510) iz Ščavnice (predavatelj na dunajski univerzi od 1464, 1478 dekan artistov in rektor univerze) je konec 15. stoletja, najverjetneje 1479, napisal priročno humanistično slovnico *Grammatica nova*,³³ ki je doživela vsaj 30 izdaj in je imela v svojem času precejšen pomen. Perger napada sholastične »modi significandi«, še posebej pa *Doctrinale* Aleksandra de Villa Dei. Kot vir lahko omenimo Perottijevo slovnico, ki pa jo Perger močno prireja in krajša. V razvojnem smislu je še posebej pomemben prehod od Perottijeve sheme vprašanje : odgovor k tekoče zapisanemu besedilu. Poleg tega Perger dobro pozna tudi Donata in Prisciana.

Zgradba dela je naslednja:³⁴ uvod založnika, avtorjev uvod (1b–2b); 1. knjiga: *partes orationis* (3a–26b): *nomen* (*genus*, *numerus*, *figura*, *casus*, *declinationes*, *heteroclyta*, *regulae de nominibus carentibus plurali numero*, *nomina semper pluralia*, *nomina semper singularia*, *patronymica*, *nomina graeca*, *nomina verbalia*) (3a–16b), *verbum* (*tempus*, *modus*, *species*, *figura*, *coniugatio*, *persona*, *numerus*, *coniugatio praeteriti et supini*, *deffectiva*) (16b–23a), *participium* (23a–24a), *pronomen* (24a–25a), *adverbium* (25a–26a), *praepositio* (26a), *coniunctio* (26a–26b), *interiectio* (26b); pismo o prvi knjigi, ki ga napiše Matheus Moretus Brixianus (27a); 2. knjiga: *de constructione* (28a–45b): 22 pravil o skladnji imen in glagolov (28a–38b), vezava glagolov (38b–45b); 3. knjiga: *de epistolis conficiendis* (46a–58a); *de figuris* (58a–61a); *de materia et natura punctorum* (61a–62a).

Prav neverjetno je, kako malo pozornosti se v pregledih slovenskega jezikoslovja in splošnih priročnikih od Simonitičevega odkritja konec sedemdesetih let namenja Pergerjevi slovnici, čeprav gre za prvo slovensko slovnico – za prvo slovnico slovenskega avtorja.³⁵ Skoraj praviloma pregledi jezikoslovja posameznih narodov omenjajo tudi njihove humanistične slovničarje.

Ne moremo z gotovostjo zatrditi, v kolikšni meri so Pergerjevo

³³ O Bernardu Pergerju in njegovem delu gl. Simoniti (1979: 154–174). Tam Simoniti, ki je slovnico prvi odkril slovenskemu prostoru, slovnico tudi natančneje opiše (ibid.: 156–165).

³⁴ Dostopne so nam bile fotografije izvoda: Bernardus Perger: *Grammatica nova*, Venetiis, L. Wild, [1479], ki nam jih je iz svojega arhiva odstopil Primož Simoniti, za kar se mu lepo zahvaljujem.

³⁵ Imenovati Pergerjevo slovnico *prva slovenska slovnica* gotovo ni pretirano, še posebej če se zavedamo, da v tistem času slovnica, ki bi jo napisal Slovenec, ne bi mogla biti drugačna.

slovnico poznali slovenski protestantski pisci. Gotovo je, da jo je poznal Peter Bonomo in da bi jo lahko prek njega poznal vsaj Primož Trubar. O stikih Pergerja z Bonomom priča naslednje:

1. Pergerjevo pismo humanistu, grecistu in hebraistu Johannesu Reuchlinu (1493; Simoniti 1979: 167). To pismo kot skupnega prijatelja omenja tudi Petra Bonoma, tistega, ki ga je Perger pred Reuchlinom tolikokrat poveličeval kot učenega pesnika.

2. Bonomovo pismo Reuchlinu (2. marca 1493; Simoniti 1979: 168). V pismu omenja, da knjig, ki naj bi jih poslal Perger, ni od nikoder. Bonomo pravi, da mu je pisal zbadljivo pismo, češ da naj bi bil preveč zaposlen z ženskami in zato pozablja na knjige.

3. Pergerjevo prizadevanje za ustanovitev redne stolice za retoriko in poetiko (Simoniti 1979: 172–174). Na to mesto je zaradi svoje izrazito italijanske humanistične usmeritve dosledno skušal pritegniti italijanske poete, tako tudi Francesca Bonoma (Petrovega brata). Skoraj nemogoče je, da v te kroge ne bi razširil tudi svojega dela.

Italijanski humanist **Sulpicij** (Johannis Antonius Sulpitius – Verulanus, Giovanni Antonio Sulpizio da Veroli, 1445/50–1513) je še posebej znan po svojem delu *Grammatica* (znano tudi kot *Sulpicianum opusculum lege feliciter*), ki je prvič izšlo 1475.³⁶ Gre za normativno šolsko slovnico na elementarni ravni, ki je po zasnovi v veliki meri podobna Perottijevi slovnici. Kot glavni vir lahko navedemo Prisciana, po mnenju Padleya (1976: 18) pa delo vsebuje še precej srednjeveške slovničarske miselnosti. Kljub temu ga lahko skupaj s Perottijem in Vallo štejemo med pionirje novega humanističnega slovničarstva.

Zgradba dela je naslednja: *examen* (a 2a–a 6b), [*etymologia*]: *nomen et pronomen* (a 7a–d 2b), *verbum* (tvorba preterita in supina) (d 2b–e 1a); *constructio partium orationis* (e 1b–g 3b); *de versuum scansione*, *de syllabarum quantitate*, *de pedibus*, *de metris* (g 4a–k 6a). Delitev snovi je nepregledna in marsikdaj nenavadna, sama snov pa je podana skrbno.

Španski humanist **Antonio Nebrija** (Aelius Antonius Nebrissensis, 1444–1522) je bil s svojim delom *Introductiones in Latinam grammaticen cum longioribus glossematis*³⁷ (1481, več izdaj z različnimi naslovi) prisoten tudi v Franciji in Italiji. Gre za šolsko slovnico, kjer lahko avtorjevo noto zaznamo predvsem v komentarjih. V predgovoru priporoča za študij antične gramatike, kot so Sergius, Phocas, Diomedes, Servius,

³⁶ Nam je bil dostopen izvod iz leta 1485, sicer s. l., s. n. (dostopno na <http://gallica.bnf.fr/>). Prim. tudi Padley (1976: 18) in CTLF (2004: 1244).

³⁷ Delo nam ni bilo neposredno dostopno. Podatki o delu so povzeti po CTLF (2004: 1245). Prim. tudi Padley (1976: 18–19).

Asper itd. Donata in Prisciana sicer ne omenja, verjetno zato, ker je bila naslonitev nanju samoumevna. Delo sestavlja pet knjig: 1. knjiga: deklinacije in konjugacije, tvorba glagolov, vaje (20 strani); 2. knjiga: *nomen* (*genus, declinatio, anomalia*), *verbum* (*praeteritum, supinum, coniugationes*) (53 strani); 3. knjiga: *partes orationis* (vprašanja in odgovori; zamenjave); *figurae constructionis* (24 strani); 4. knjiga: *constructio partium orationis* (39 strani); 5. knjiga: *prosodia, de metris, de accentibus* (49 strani). Posamezne izdaje vsebujejo še dodatna poglavja. Avtorskega je po Padleyjevem (1976: 19) mnenju zelo malo, a je delo dragoceno že zaradi zbranega materiala. Omembe vredno je, da v 4. in 5. knjigi uporablja španski jezik, in sicer predvsem za prevode latinskih glagolov in skladenjskih primerov.

Nebrija je tudi avtor že omenjene prve španske slovnice iz leta 1492 *Grammática de la lengua castellana*.³⁸

Italijanski humanist in tiskar **Aldo Manuzio** (Aldus Manutius, 1449/50–1515) je izdal dve pomembni slovnici: *Rudimenta grammatices Latinae linguae* (1501) in *Institutionum grammaticarum libri quatuor* (1508; prva izdaja verjetno že 1493). *Rudimenta* se naslanjajo predvsem na Donata, Priscian je vir le za poglavji o glagolu in zaimku. *Institutiones* pa nam kažejo tudi poznavanje drugih antičnih slovničarjev. *Institutiones* obsegajo štiri knjige:³⁹ 1. knjiga: *de grammatica, syllaba, dictio; nomen; pronomen* (64 strani); 2. knjiga: *verbum* (64 strani); 3. knjiga: *constructio verbi, nominis, participii; figurae constructionis* (87 strani); 4. knjiga: metrika (150 strani); grška abeceda, hebrejska abeceda (44 strani). Opazna je nekoliko večja raba grščine. Slovnico sta gotovo poznala Despauterius in Linacre. Manutius je vplival na prvo hrvaško slovnico z začetka 16. stoletja, na Bohoričevo slovnico pa ni imel opaznega vpliva.

Celotni opus flamskega šolnika in slovničarja Despauterija (**Johannes Despauterius**, Johannes van Pauteren, okr. 1460/80–1520) je v letih 1537–1538 izdal Robertus Stephanus (Robert Estienne) v Parizu pod naslovom *Commentarii grammatici*.⁴⁰ Gre za obsežno delo (več kot 600 strani), ki kot vire imenuje tudi Perottija, Sulpicija, Manuzia ter

³⁸ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.jabega.net/nebrija.

³⁹ Fotografije posameznih strani obsežnega dela se nahajajo na spletu, v celoti pa nam delo ni bilo dostopno. Opis knjig je povzet po CTLF (2004: 1246). Prim. tudi Padley (1976: 19), Jensen (1998: 247–285).

⁴⁰ Celotno delo je povzeto po CTLF (2004: 1247). Prim. tudi Padley (1976: 20). Nam sta bili dostopni deli *Grammaticae institutionis libri septem* (Dilingae, [s. a.], napisano 1534, knjigo hranijo v NUK-u) in *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiunculae seu regulae* (Basileae, 1527).

Nebrijo. Delo je imelo še posebej velik vpliv v Franciji, kjer je dokončno izrinilo *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei. Še posebej je zanimivo delo *Rudimenta* (ki je prvo poglavje v skupni izdaji; str. 2–21): gre za povzetek celotne latinske slovnice (s skladnjo vred) v kratkih vprašanjih in odgovorih. Temu sledi obravnava delov govora (str. 23–180), skladnja (181–354), *ars versificatoria* (355–600), *de figuris* (601–625), *ars epistolica* (626–647) in *orthographia* (648–692). Nam dostopno delo *Grammaticae institutionis libri septem* [1534], ki je sicer vsebovano v gornji izdaji (= etimologija in skladnja), ima naslednjo zgradbo: *de nominum generibus* (A 3a–C 3b), *declinationes rectae* (C 4a–G 7a), *de heteroclitis* (G 7a–K 7a), *de comparationibus* (G 7a–L 3b), *de praeteritis et supinis* (L 3b–O 7a), *de verbis defectivis et anomalis* (O 7b–P 6b), *de verborum formis* (P 6b–P 8b), *syntaxis* (Q 1a–b 5b), *de ordine declarationis grammaticae et de syntaxi reciprocorum* (b 6a–b 8b); *de signis*, *de vi graduum comparationis*, *de numeris* (c 1a–[d 2b]; zadnje strani manjkajo).

Zdravnik in humanist **Thomas Linacre** (Linacer, ok. 1460–1524) je bil osrednji slovničar tega časa v Angliji. Zelo ga je zaznamovalo potovanje v Italijo, kjer je bil med drugim tudi gost Alda Manuzia. Posmrtno je izšlo njegovo najbolj vplivno delo *De emendata structura Latini sermonis* (1524),⁴¹ ki je na angleških⁴² in tudi mnogih celinskih univerzah postalo ob Priscianu kmalu ena vodilnih avtoritet.

Sestavlja ga šest knjig, od katerih se jih kar pet ukvarja s skladnjo. Linacre pogosto navaja Donata in Prisciana, Servija in Diomeda, sklicuje se tudi na stoike in Apolonija. Znan mu je Gaza, pozna pa tudi dela svojih predhodnikov (Perotti, Sulpitius, Manutius, Valla). Zgradba dela je naslednja: 1. knjiga: *de octo partibus: nomen, pronomen, verbum, participium, praepositio, adverbium, interiectio, coniunctio* (3–55); 2. knjiga: *de partium enallage* (56–77); 3. knjiga: *de constructione nominum et pronominum* (78–119); 4. knjiga: *de constructione verbi et participii* (120–173); 5. knjiga: *de non declinatarum constructione* (174–204); 6. knjiga: *de constructionis figuris* (204–287).

Jezuit **Manuel Álvares** (Emmanuel Alvarus, 1526–1583) je leta 1572 v Kölnu izdal slovnico *De institutione grammatica*.⁴³ Kot vire izrecno

⁴¹ Delo nam je bilo dostopno v drugi izdaji (Parisiis, 1532 [zadaj letnica 1533]), po kateri so navedene tudi strani. Prim. tudi CTLF (2004: 1249) in Padley (1976: 21–23).

⁴² V Angliji je bila pomembnejša le še slovnica, ki sta jo izdala John Colet in Wiliam Lily (editio princeps 1527), ki pa je na tem mestu zaradi majhnega vpliva na naš prostor ne bomo obširneje opisovali.

⁴³ Dostopna nam je bila druga izdaja iz leta 1596. Za podatke o prvi izdaji prim. CTLF (2004: 1253) in Padley (1976: 28–29).

omenja Varona, Kvintilijana, Proba, Diomeda, Donata in Prisciana, čigar vpliv je najočitnejši. Kljub pozni letnici lahko v tem delu še vedno zaznamo nekatere ostanke srednjeveškega latinskega slovničarstva. Slovnica je zelo obsežna: v nam dostopni izdaji iz leta 1596 obsega poleg uvoda kar 544 (oštevilčenih) strani. Namenjena je bila jezuitskemu pouku latinščine in kot tako so jo tudi veliko uporabljali. Hkrati pa prav dejstvo, da je slovnica veljala za jezuitsko, močno omejuje možnost njenega vpliva na Bohoriča. Zgradba dela je naslednja: uvod (*2a–*4a), *declinatio: nominum, pronominum; coniugatio verborum* (1–112); *rudimenta* (osnove delov govora) (113–156); *praecepta de constructione* (156–158); *genera et declinatio nominum* (158–226); *preterita in supina verborum* (226–256); *de constructione octo partium orationis* (257–444); *dymensio syllabarum* (445–473), *incrementum nominum et verborum* (473–488); *ultimae syllabae* (kvantiteta) (489–510); *syllaba communis, de pedibus, de versu, de figuris, de prosodia* (511–540); *de Graecis verbis* (naglas) (540–544).

Italijansko-francoski humanist (rojen v Padovi, živel v Franciji) **Julius Caesar Scaliger** (Giulio Bordone, 1484–1588) je bil prvi pomembnejši slovničar, ki je prekinil dotedanji humanistični tok latinskih slovníc. Večina teh slovníc si je namreč predvsem prizadevala predstaviti rimsko slovnično izročilo v čimbolj čisti obliki. S Scaligerjem pa je začel ta tok počasi izgubljati svojo moč in v slovničarstvo sta začela vdirati racionalizem in filozofska misel (Padley 1976: 75). V Scaligerjevem jezikoslovnem delu *De causis linguae Latinae* (1540)⁴⁴ tako lahko opazujemo naslonitev na Aristotelovo doktrino štirih vzrokov, na kar namiguje že sam naslov.⁴⁵

Scaligerja bi v naši obravnavi izpustili (saj že zaradi narave Bohoričeve slovnice nanjo ni imel nobenega vpliva), ko ne bi v veliki meri vplival na slovnico Nicodema Frischlina *Quaestiones grammaticae* (1584), ki je bila (na)pisana pri nas in si že zato zasluži samostojno obravnavo.⁴⁶ V svojem uvodu se namreč Nicodemus Frischlin (1584: a 3a) izrecno sklicuje na Scaligerja, ko pravi, da mnogi slovničarji sploh ne poznajo vzrokov (*causae*) in izvirov (*fontes*) svoje discipline. Cilj slovničarja mora biti, da se poglobi v najbolj skrite kotičke Aristotelove filozofije. Le tako bo lahko slovničar poučeval druge. Vedeti namreč pomeni spoznati

⁴⁴ Delo je dostopno na spletni strani: http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=B19340576. Prim. tudi CTLF (2004: 1251).

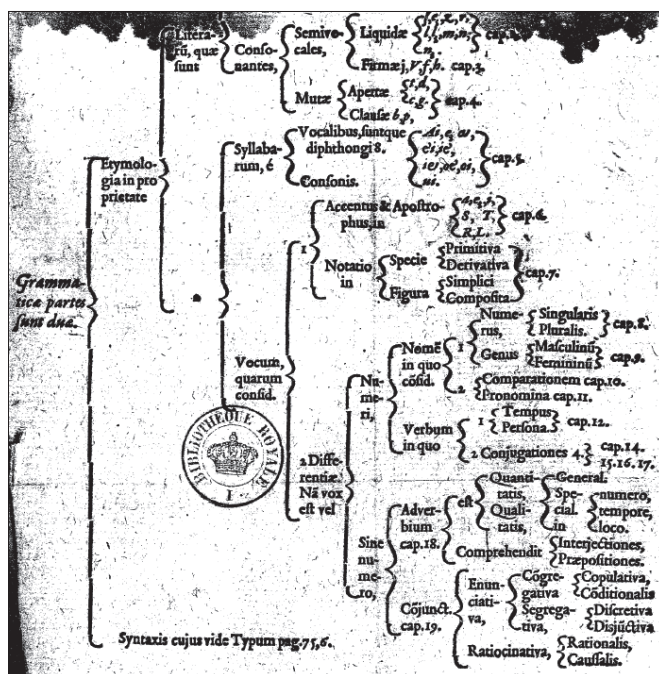
⁴⁵ Vzroki, o katerih govori, so: *causa materialis* (materialna osnova jezika), *causa formalis* (vzrok, ki nadeva obliko tej materialni osnovi), *causa efficiens* (nanaša se na tistega, ki nadeva materiji obliko) ter *causa finalis* (končni produkt).

⁴⁶ Takšno obravnavo imamo v delu.

stvar iz njenih vzrokov.⁴⁷ Frischlin v svojem delu tudi sicer vseskozi sledi Scaligerju in ga navaja na številnih mestih v svoji slovnici.

Francoski humanist **Petrus Ramus** (Pierre de la Ramée, 1515–1572) je leta 1559 napisal slovnično delo *Scholae in liberales artes*⁴⁸ ter strogo teoretično slovnično razpravo *Grammatica* (obnem je istega leta izšel tudi povzetek te slovnice v vprašanjih in odgovorih z naslovom *Rudimenta grammaticae Latinae*).⁴⁹ Poleg tega je 1562 (najprej anonimno) izdal slovnico francoščine *Grammaire*, ki ji je sledilo več (ne več anonimnih) ponatisov.

Glavna novost Ramovih slovničnih del je nekompromisno formalni pristop k slovnični teoriji, zaradi česar bi ga lahko opisali kot nekakšnega pradedka strukturalizma. Njegova slovnica ima jasno hierarhično strukturo, ki jo vidimo na naslednji shemi iz druge izdaje njegove francoske slovnice (Ramus 1590):

Slovnico deli zgolj na etimologijo in skladnjo. Prozodija in pravopis

⁴⁷ »Scire enim, est rem ex suis causis cognoscere.«

⁴⁸ Dostopen nam je bil izvod iz leta 1578 (NUK).

⁴⁹ Izvod, v katerem sta obe deli (*Grammatica* in *Rudimenta*), nam je bil dostopen v NUK-u v izdaji iz leta 1571. *Grammatica* obsega poglavje o etimologiji (str. 1–71) in skladnji (71–110). O Ramovem latinskem slovničnem delu prim. tudi CTLF (2004: 1252) in Padley (1976: 77–94).

mu ne predstavljata ločenih delov, ampak tečeta skozi vso slovnico »kot kri in duh skozi celo telo« (*ut sanguis et spiritus per universum corpus*).

Največji vpliv je imel Ramus v protestantski Nemčiji.⁵⁰ Vendar pa je zaradi dejstva, da je Melanchthon svojo logiko, ki je bila v splošni rabi na protestantskih univerzah, naslanjal na Aristotela, sčasoma prišlo do trenj med aristotelijanci in ramisti.⁵¹ Zmagali so aristotelijanci, saj so imeli luteranci ramistične misli za poganjek kalvinizma; luteranci so seveda podpirali Philipa Melanchthona, ki je bil sam luteranec.

Mnogo bolj kot na slovničarstvo je Petrus Ramus sicer vplival na logiko, retoriko in šolstvo nasploh.

Earlier Latin Grammars as (In)direct Sources for the First Slovene Grammar Written by Adam Bohorič

Summary

The paper describes some possible sources, direct and indirect, for the grammar authored by the Slovene Protestant writer Adam Bohorič. Entitled *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (*Winter Hours of Leisure on Latin-Carniolian Grammar*), it was published in 1584 as the first grammar of Slovene. Since its language is Latin, the present discussion is limited to Latin grammar works.

The two direct sources of Bohorič's chapter on etymology are identified as the second or third set of editions of Melanchthon's grammar (i.e., the text as edited in 1540 by Iacobus Micyllus and slightly revised in 1550 by Joachim Camerarius) and as one of the (probably bilingual) editions of Donatus published before 1540 (perhaps the so-called "Torgauer Donat", of which we had access to the edition *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum prorsus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel., Vitebergae, 1542*). The direct source of Bohorič's chapter on syntax is identified as the second set of editions of Melanchthon's syntax, edited in 1538 by Vitus Oertelius Winshemius. The editions of Melanchthon's Latin grammar and syntax not used by Bohorič are likewise treated in detail.

Among the indirect sources, there is a brief reference to Priscian's

⁵⁰ O tem Padley (1976: 94).

⁵¹ Ramus je bil namreč naklonjen Platonovi filozofiji »zavoljo njegove preprostosti in uporabne narave njegove dialektike« in je zavračal Aristotelovo teorijo (seveda to ne pomeni, da je ne upošteva). Najbolj očiten napad na Aristotela lahko beremo v delu *Aristotelicae animadversiones*, 1543.

oeuvre, with detailed descriptions reserved for the major Latin humanist grammars published before Bohorič's work: Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, and Ramus.

LITERATURA IN POMEMBNEJŠI VIRI

- ALVARUS 1596 – Alvarus, E.: *De Institutione Grammatica Libri Tres, Integri, ut ab auctore sunt editi, nunc emendatius excusi*. Coloniae Agrippinae, 1596.
- AX 2001 – Ax, W.: Lorenzo Valla (1407–1457), *Elegantiarum linguae Latinae libri sex* (1449). *Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock* (ur. Wolfram Ax). Wiesbaden, 2001, 29–57.
- AX 2005 – Ax (ur.), W.: *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005.
- BARATIN 2005 – Baratin, M.: Priscianus Caesariensis. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 247–272.
- BEZNER 2005 – Bezner, F.: Lorenzo Valla. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 353–389.
- BH 1584 = Bohorič, A.: *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg, 1584.
- BOHORIZH 1987 – Bohorizh, A.: *Arcticae horulae succisivae – Žimske urice proste*. Maribor, 1987.
- CR 20 – Bretschneider (ur.), C. G.: Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia. *Corpus reformatorum*: vol. 20: 1854 (reprint). Bad Feilnbach, 1990.
- CTLF 2004: *CTLF – Corpus des textes linguistiques fondamentaux*. www.ens-lsh.fr/labo/ctlf/, 2002.
- DESPAUTERIUS [1534] – Despauterius, J.: *Grammaticae institutionis libri septem*. [s. l.], [s. a.].
- DESPAUTERIUS 1527 – Despauterius, J.: *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiuunculae seu regulae*. Basileae, 1527.
- FRISCHLIN 1584 – Frischlin, N.: *Quaestionum grammaticarum libri IIX ex probatissimis Auctoribus collecti a Nicodemo Frischlino poeta laureato comite Palatino Caesareo*. Venetiis, 1584.
- GL II–IV – Keil, H.: *Grammatici Latini II–IV*. Hildesheim, 1961.
- GRDINA 1999 – Grdina, I.: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor, 1999.

- HOLTZ 2005 – Holtz, L.: *Aelius Donatus. Lateinische Lehrer Europas: Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien, 2005, 109–131.
- ISING 1966 – Ising, E.: *Die Anfänge der volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen: Dargestellt am Einfluß der Schrift des Aelius Donatus De octo partibus ars minor*: Teil I: Quellen. Berlin, 1966.
- ISING 1970 – Ising, E.: *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa: Studien über den Einfluß der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor*. Berlin, 1970.
- JENSEN 1998 – Jensen, K.: The Latin Grammar of Aldus Manutius and its Fortuna. *Aldus Manutius and Renaissance culture, Essays in Memory of Franklin D. Murphy* (ur. David S. Zeidberg). Firenze, 1998, 247–285.
- KISSLING 1971 – Kissling, H. J.: Aussenseiter-Betrachtungen zu A. Bohoričs *Arcticae horulae*. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München, 1971, 83–87.
- LAW 2003 – Law, V.: *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge, 2003.
- LINACRE 1532 – Linacre, Th.: *De emendata structura Latini sermonis*. Parisiis, 1532.
- MELANCHTHON 1537 – Melanchthon, Ph.: *Syntaxis Philippi Melancthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae, 1537.
- MGG – Melanchthon, Ph.: *[Grammaticae Graecae libellus Philippi Melancthonis cum accessionibus Joachimi Camerarii Papebergensis editus]*. Lipsiae, 1571.
- MGL – Melanchthon, Ph.: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae, [s. a.].
- MGL-Cam – Melanchthon, Ph.: *Grammatica Philippi Melancthonis recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens*. Lipsiae, 1585.
- MGL-CR – gl. CR 20.
- MS 1538 – Melanchthon, Ph.: *Syntaxis olim a Philippo Melancthone collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatio. Cum praefatione Phil. Melancthonis*. Argentorati, 1538.
- PADLEY 1976 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: The Latin Tradition*. Cambridge, 1976.
- PADLEY 1985 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar I*. Cambridge, 1985.
- PADLEY 1988 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar II*. Cambridge, 1988.

- PERGER 1479 – Perger, B.: *Grammatica nova*. Venetiis, [1479].
- PEROTTI 1497 – Perotti, N.: *Rudimenta grammatices*. Parisiis, 1497.
- RAMUS 1571 – Ramus, P.: *P. Rami Rudimenta Grammaticae Latinae*. Basileae, 1571.
- RAMUS 1571B – Ramus, P.: *P. Rami Grammaticae libri quattuor*. Basileae, 1571.
- RAMUS 1572 – Ramus, P.: *Grammaire*. Paris, 1572.
- RAMUS 1590 – Ramus, P.: *Grammatica latino-francica a Petro Ramo francice scripta, Latina vero facta Annotationibusque illustrata, per Pantaleontem Tevenium Commerciensem Lotharingum: editio secunda*. Francofurdi, 1590.
- SCALIGER 1540 – Scaliger, J. C.: *De causis linguae Latinae libri tredecim*. Lugduni, 1540.
- SCHEIBLE 2000 – Scheible, H.: Philipp Melanchthon (1497–1560): Melanchthons Werdegang. *Humanismus im deutschen Südwesten: biographische Profile*. Stuttgart, 2000, 221–238.
- SIMONITI 1979 – Simoniti, P.: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana, 1979.
- SULPITIUS 1485 – Sulpitius Verulanus, J. A.: *Grammatica*. [s. l.], 1485.
- VALLA 1544 – Valla, L.: *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex*. Lugduni, 1544.

Naslov:

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ŽRC SAŽU

Sekcija za zgodovino slovenskega jezika

Novi trg 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: kozma.ahacic@guest.arnes.si

Jelena ISAK KRES | »MILANSKI PAPIRUS« – VELIKO ODKRITJE NOVIH HELENISTIČNIH VERZOV

Izvleček

Nedavna objava novo odkritih besedil pesmi, za katere je zelo verjetno, da so delo helenističnega epigramatika Pozejdipa iz Pele, predstavlja največji doprinos h korpusu grške literature v zadnjem času. Glede na količino nove poezije in na njen pomen za razumevanje literarnega obdobja je to vsekakor najpomembnejše odkritje v zadnjih desetletjih, ki se lahko primerja s papiriloškimi najdbami Bakhilida, Menandra in Sapfo. Poleg tega najdba velja tudi za najzgodnejši primerek estetsko oblikovane zbirke grške poezije.

Abstract

“The Milan Papyrus” – Seminal Discovery of New Hellenistic Verses

The publication of some newly discovered poems, probably to be attributed to the Hellenistic epigrammatist Posidippus of Pella, is the most significant recent contribution to the corpus of Greek literature. The sheer amount of the poetry and the light which it sheds on our understanding of the literary period makes it the most important discovery in decades, comparable to the papyrus discoveries of Bacchylides, Menander, and Sappho. Moreover, the text is considered to be the earliest collection of Greek poetry organised on aesthetic principles.

1. Odkritje

Leta 2001 je filološko javnost presenetilo odkritje novih verzov iz helenističnega obdobja. Zgodba pa se začne že nekoliko prej, v letu 1992, ko je bila iz neke egipčanske grobnice ukradena mumija. Truplo, ki je prej več kot dva tisoč let nemoteno počivalo v njej, je bilo ovito v nekakšen kartonasto papirnat material, ki je vseboval tanke plasti papira. Egipčani so namreč mumificirana trupla zavijali v platnene ali papirusne trakove. Tako je lahko marsikateri popisan papirusni zvitek, potem ko je bil zavržen, opravljal še svoje zadnje poslanstvo. In prav tovrstnemu poslanstvu se imamo zahvaliti, da se je kot veliko odkritje v današnjem času pojavil sloviti »milanski papirus«, ohranjen v izredno dobrem stanju. V grobnico namreč ni bil položen z namenom, da bi služil kot berilo v posmrtnem življenju, ampak kot ovoj za truplo neke v drugem stoletju pr.n.št. pokopane osebe. Kje natančno je bila mumija

izkopana in po kateri poti je njen ovoj prišel v roke svojega sedanjega lastnika, ostaja neznanka. Znano je samo to, da je bil nekako prinešen v Evropo in da se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pojavil na trgu s starinami, kjer ga je za milansko univerzo kupila italijanska banka.

Omenjen mumijin ovoj je bil izredno lep: pobarvan rdeče, belo in modro, ter okrašen z dekoracijami in krilatimi levi, kar je bil tudi glavni razlog, da je sploh postal plen tatov. Vendar se plenilci, ki so ga odnesli in ga nato prodali na trgu s starinami, še zdaleč niso zavedali, kako dragocen je ta v resnici. Tudi takrat, ko so ga pred štirinajstimi leti za milijon ameriških dolarjev kupili predstavniki milanske univerze, še nihče ni vedel, da se v njegovih papirusnih plasteh skriva do tega časa modernemu občinstvu še neznana antična poezija. Takoj pa, ko so začeli prevajati verze teh besedil, so med njimi prepoznali dva epigrama pesnika Pozejdipa iz Pele, ki so ju oba ohranili tudi bizantinski učenjaki (AB¹ 15 = GP² 20, AB 65 = GP 18). Papirus sam sicer ne vsebuje nobene direktne navedbe o avtorstvu, saj se začetek in konec zvitka nista ohranila. Vendar ker so po mnenju mnogih tudi že prej znane Pozejdipove pesmi napisane v podobnem stilu in ker v novo odkriti zbirki ni nikakršnih uredniških zaznamkov, ki bi navajali, da so v njej zbrana dela več avtorjev oziroma da kasneje pride do spremembe avtorstva, je bila kmalu postavljena domneva, da vse pesmi skupaj pripadajo istemu pesniku. Tudi večina poznavalcev, ki so celo desetletje po tem preučevali novo odkrite verze, je bila mnjenja, da je njihov avtor Pozejdip.³ Vse do tedaj je bilo od njega znanih samo nekaj več kot dvajset pesmi. A tudi če avtor ni Pozejdip, nam te pesmi ponujajo nov vpogled v kulturo 3. st. pr.n.št. In zato je hitro postalo jasno, da mumijin ovoj s seboj prinaša pomembno odkritje novih verzov helenističnega časa. Objava teh pesmi predstavlja največji doprinos h korpusu grške literature v zadnjem času.⁴

Glede na količino nove poezije in na njen pomen za razumevanje literarnega obdobja je to vsekakor najpomembnejše odkritje v zadnjih desetletjih, ki se lahko primerja s papirološkimi najdbami Bakhilida,

¹ Temeljna izdaja Austin- Bastianini iz leta 2002, glej opombo št. 8! (Vsa literatura v prispevku je citirana v sprotih opombah).

² A. S. F. Gow, D. L. Page, *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams*, 2. vol., Cambridge 1965.

³ V dokaz poleg doslednosti poetičnega sloga navajajo tudi podobnost v strukturiranju epigramov in v metriki ter zelo smiselno razporeditev znotraj nekaterih skupin pesmi. Kljub temu pa ta ideja ostaja nedokazana, prav zato ker papirus sam na sebi ne vsebuje nobenih označb o avtorstvu. Nasprotniki trdijo, da se epigrami preveč razlikujejo po kvaliteti in da so zato bolj verjetno plod dela različnih avtorjev.

⁴ O novem odkritju so poročali celo *New York Times*, *National Geographic* in *The Chronicle of Higher Education*.

Menandra in Sapfo. Poleg tega velja najdba za najzgodnejši primerek estetsko oblikovane zbirke grške poezije, ki je preživel v znatnem deležu v obliki artefakta. Literarne inovacije tretjega stoletja so vključevale razvoj avtorskih izdaj pesniških zbirk, morda tudi zaradi vpliva znanstvenih edicij zgodnejše grške poezije, ki so prvotno nastajale prav v Aleksandriji pod pokroviteljstvom prvih Ptolemajcev. Najzgodnejše takšne ohranjene pesniške knjige, ki so danes priznane kot sofisticirani primerki ureditve v prid estetskemu smotru, so npr. Kalimahovi *Jambi* in *Aitia*, Herondovi *Mimijambi*, med njimi pa so bile tudi zbirke epigramov. Morda so tudi zgodnji helenistični epigramatiki, ki jih je kasneje Meleager iz Gadare vključil v svojo zbirko *Venec*⁵ (ok. 100 pr.n.št.), izvirno obstajali v knjigah epigramov samostojnih avtorjev, kjer je bil širši pomen izražen s pomočjo tematske razporeditve.⁶ Do te najdbe so bili direktni dokazi za takšne zbirke epigramov šibki, kajti obstajali so le redki koščki papirov, ki so vsebovali skupine epigramov, nekatere antične reference na epigrame različnih pesnikov in majhna zbirka epigramov, pripisana Teokritu, ki se je ohranila v bukolskih rokopisih. »Milanski papirus« pa je na plan prinesel zbirko epigramov, ki jo lahko z gotovostjo umestimo v 3. st. pr.n.št. Tudi ureditev pesmi v njej ni le formalna, pač pa rafinirana in namerno oblikovana. Če je torej Pozejdip pripadal prvi generaciji pesnikov, ki so svoje kratke pesmi razporejali v estetsko urejene zbirke, nam ta nova besedila ponujajo neprecenljive informacije o razvoju pesniških zbirk, ki so nastajale v talilnem loncu kraljevskih dvorov tretjega stoletja pr.n.št. in so se kasneje preselile tudi v Rim.

Leta 2001 je bilo na milanski univerzi v *editio princeps* tako prvič objavljenih (v več kot šeststo verzih!) kar 112 novih epigramov: v razkošni izdaji, ki vsebuje tudi barvno reprodukcijo in povečane infrardeče fotografije originalnega papira.⁷ Že leta 2002 je sledila priročnejša druga izdaja, v kateri so zbrani vsi Pozejdipovi verzi, opremljeni tudi z italijanskimi in angleškimi prevodi.⁸

Celotno besedilo je bilo pred letom 2001 zelo težko dostopno. Obstajala je le ena sama, težko dosegljiva zbirka, pa še ta je vsebovala

⁵ Ta zbirka je postala glavni vir za helenistične epigrame, ki so bili kasneje vključeni v bizantinske antologije

⁶ Mnenje, ki ga je v uvodu zapisala organizatorica konference v Cincinnatiju (glej opombo 11!) in urednica zbornika prispevkov Kathryn Gutzwiller, *The New Posidippus, A Hellenistic Poetry Book*, Oxford 2005.

⁷ Guido Bastianini, Claudio Gallazzi, *Posidippo di Pella: Epigrammi (P. Mil. Vogl. VIII 309)*, Papiri dell' Univeristà degli Studi di Milano - VIII, LED - Edizioni Univeritarie di Lettere Economia Diritto, 2001.

⁸ Colin Austin, Guido Bastianini, *Posidippi Pellaei Quae Supersunt Omnia*, Milano 2002.

le četrtno pesmi, brez vsakršnega znanstvenega aparata.⁹ Več verzov je začelo krožiti šele v poznih devetdesetih, pa še takrat so le redki lahko na konferencah videli diapozitive z nekaj vrsticami.

2. Pozejddip in njegovi epigrami

Grški pesnik Pozejddip iz Pele v Makedoniji¹⁰, ki je v 3. st. pr.n.št. (kot sodobnik Kalimaha, Teokrita in Apolonija) deloval v Egiptu, do nedavnega ni veljal za zelo pomembnega avtorja. Čeprav je za časa svojega življenja verjetno užival kar precej spoštovanja (imel je položaj pesnika na ptolemajskem dvoru v Aleksandriji, kulturni prestolnici tedanjega grško govorečega sveta), nam je bilo vse do pred kratkim od njega znanih samo nekaj več kot dvajset epigramov, pa tudi ostali viri so ga omenjali zgolj na kratko, če sploh. Mnogo več pozornosti kot Pozejddip je bil ves čas deležen njegov sodobnik, aleksandrinski pesnik Kalimah. A v zadnjih letih po odkritju in objavi novih Pozejddipovih pesmi se je to spremenilo. Že v letu 2002 so bile v zvezi z njim organizirane kar tri mednarodne konference (zadnja od teh je bila na Univerzi Cincinnati novembra 2002¹¹), pa tudi manjša srečanja, posvečena njegovi poeziji¹². Porodile so se tudi domneve o tem, da kakovost zvitka morda celo dokazuje, da je Pozejddip imel svoje bralce tudi izven dvora. Drobcena in stisnjena pisava, nekatere napake in slaba kvaliteta papira bi lahko nakazovali, da primerek ni bil narejen kot zasebna kopija ali namenjen, da bi knjiga kot predmet napravila vtis na dvorno elito.¹³ Hkrati pa v njem tudi ni tistih zaznamkov, kakršne lahko najdemo pri zvitkih, ki so jih uporabljali v učilnicah, bralnih krožkih ali učenjaških študijah. Morda je to bil nekakšen antični ekvivalent današnje cenejše »mehke vezave«, v splošnem pa naj bi šlo za brezhibno kopijo.

Ostali dokumenti, ki so bili najdeni skupaj s knjižnim zvitkom, datirajo približno med leti 188 in 178 pr. n. št. Vendar pa stil pisave našega literarnega besedila datira že v drugo polovico tretjega stoletja pr.n.št. Izdelek je po oceni strokovnjakov najverjetneje nastal najkasneje v času Pozejddipovega življenja. Tako ni izključeno, da je pesnik, ki je

⁹ Guido Bastianini, Claudio Gallazzi, *Un Poeta Ritrovato: Posidippo - Epigrammi*, Milano 1993.

¹⁰ Pesnika Pozejddipa iz Pele ne smemo zamenjati s soimenjakom Pozejddipom, predstavnikom nove komedije.

¹¹ Zborovanje v Cincinnatiju je imelo naslov »Novi Pozejddip«, kajti novo odkriti papirus je v resnici razkril mnogo presenetljivih novosti o tem avtorju.

¹² Med njimi tudi seja na letnem zborovanju American Philological Association.

¹³ Seveda pa so tudi nekateri, ki se s tem ne strinjajo in menijo, da so argumenti na podlagi kvalitete zvitka tvegani.

dosegel javno priznanje okoli l. 270 in nadaljeval svoje delo tja do l. 240, morda doživel nastanek te zbirke.

Pred odkritjem »milanskega papira« so bili Pozejdipovi epigrami po večini klasificirani kot erotična, pa tudi kot simpotična poezija. Novi epigrami pa presenetljivo sploh ne vsebujejo teh tem, ampak namesto tega prinašajo še dosti širšo paleto področij. Pesmi so razvrščene v devet naslovnih enot:

1. o (dragih) kamnih (λιθικά)
2. o napovednih znamenjih (οἰωνοσκοπικά)
3. o posvetitvah (ἀναθηματικά)
4. o nagrobnih napisih (ἐπιτύμβια)
5. o kipih (ἀνδριαντοποιικά)
6. o konjskih dirkah (ἵππικά)
7. o brodolomih (ναυαγικά)
8. o zdravilih (ἰαματικά)
9. o navadah (?) (τρόποι)
10. (ohranjeni samo skopi fragmenti)

Odprto pa ostaja vprašanje, ali je kompilacija, ki jo predstavlja »milanski papirus«, delo samega avtorja ali kakega drugega, neodvisnega izdajatelja, ki je zbirko zasnoval po svojih lastnih interesih.

Zgoraj našete enote slavijo zgodnje ptolemajske monarhe, njihove dvorjane in funkcionarje, ki so gradili spomenike ali opravljali posvetitve, častijo zmagovalce v konjskih dirkah in mojstrske kipe, ki so formirali umetniške standarde tedanjega časa, opisujejo izklesane drage kamne, navajajo preroška znamenja v vsakodnevem in vojaškem življenju, beležijo ozdravljenja bolezni in se v napisni formi posvetilnih napisov in epitafov spominjajo tudi mnogih povsem običajnih posameznikov. In prav v tej možnosti, da se osredotoča na veliko število posameznikov in podrobnosti, da se razteza od preteklosti v sedanost in da lahko prehaja od velikega k majhnemu ter od enega kraja k drugemu, je velika prednost zvrsti epigrama, še zlasti, kadar se nahaja v zbirki. V sestavi zbirke pesmi »milanskega papira« tako lahko opazujemo ves širok zgodovinski, geografski in kulturni obseg ptolemajskega sveta. Opazimo lahko nekakšen kompromis med kratkostjo in obsežnostjo: kratke pesmi, razdeljene v enote, ohranijo ost in jedro epigramatskega žanra, pri čemer pa vztrajno raziskovanje širših tem ne utrpi nobene škode.

3. Deset enot pesmi »milanskega papira«

1. Prva in hkrati najdaljša enota (s kar 126 verzi), imenovana λιθικά, vsebuje 21 epigramov. Vsak od njih se nanaša na nek kamen in njego-

vo ozadje. Gre za vrsto čudovitih artefaktov helenistične elite: zbirka draguljev in nakita, prstanov, dragocenosti, mizic, poličk, posodic, podstavkov za čaše, luksuznih pivskih posod in opreme. V teh epigramih kar mrgoli geografskih, kulturnih in literarnih referenc. Skozi navedbe provenience kamnov in razdalj, ki so jih ti prepotovali, da so dosegli svojo končno destinacijo (ta je bila pogosto pri kaki ženski), v njih odseva pravi geografski leksikon helenističnega sveta: že v prvem epigramu srečamo omembo indijske reke Hidaspa, ki je predstavljala skrajno mejo Aleksandrovega osvojenega ozemlja na vzhodu, kasneje pa še Perzijo in Arabijo, pa vse do otoka Evboje na tradicionalnem grškem ozemlju.

Dovršeni opisi izklesanih žlahtnih kamnov so že sami po sebi dragoceni viri za poznavanje kulture tega obdobja, poleg tega pa so pogosto še obogateni z aluzijami na grško književnost vseh obdobj. Mnogi so skozi njih prepoznali nekakšno podobnost med obrtniško spretnostjo izdelovanja takih kamnov in klesanjem pesmi samih. Dragulj pri Pozejdipu tako ni le znamenje razkošja, ampak tudi metafora za pesem kot materialni artefakt, kakršni v tej enoti tvorijo primeren uvod v literarne »dragulje«, ki jih vsebujejo ostanki papira. Λιθικά tako razodevajo »ambiciozni cilj« celotne zbirke, v kateri bi se spretno združila literarno in materialno.

Primer (AB 5):

Timant je vgraviral poldragi kamen, imenovan lazurec (*lapis lazuli*) za Demila, ta pa ga je nato poklonil Nikaji. Ta poldragi kamen je lepe modre barve in v njem se kot zvezde svetlikajo majhne pegice zlate barve.

Vrezal Timant je Demilu ta zvezdasti perzijski kamen,
poldrag lazurec, tako kakor zlato se svetleč.
Tega nato črrolasa košanka Nikaja, v zahvalo
za prenežni poljub, v ljubki prejela je dar.

2. Naslednjih 15 pesmi (s skupno 80 verzih) nosi naslov οὐνοσκοπικά. Prve štiri se ukvarjajo z vremenskimi napovedmi, ki so v zvezi s plovbo ali ribolovom in kakršne se nahajajo v tradicionalni literaturi o vremenu¹⁴, ki pogosto našteva (in le redko razlaga) znamenja bližnjih vremenskih sprememb, predvsem tistih, ki se tičejo kmetovalcev in mornarjev. Naslednjih devet sicer tudi vsebuje napovedi, ki pa jih je bolje imenovati napovedna znamenja. Te namreč ne napovedujejo vremena in so tudi manj znanstvene in bolj preroškega tipa, saj vsebujejo znamenja za specifične primere: npr. starec, ki joče na križišču, je slabo znamenje

¹⁴ Npr. Aratove *Διοσημείαι* in zadnji del prve knjige Vergilovih *Georgik*.

za vojaka, ki odhaja v bitko (AB 28), ali pa jastreb, ki je dobro znamenje za rojstvo otrok (AB 27) ipd. Zadnji dve pesmi pa obravnavata vsaka po enega znamenitega ptičjega jasnovidca (AB 34, AB 35).

Primer (AB 33):

Aristóksen je sanjal, da je kot Atenin ženin ležal v bogovski spalnici Zevsove palače na Olimpu. Te sanje so mu vzbudile lažne utvare in ga navedle k pretirani predrznosti, kar ga je nazadnje pripeljalo v pogubo.

Sanjal Arkadijec je Aristóksen mogočnejše sanje
kot je bil sam in si nor silnih stvari zaželel.
Da je ženin Atenin, je mislil, da v Zevsovi hiši
v zlati je spalnici vso noč na Olimpu ležal.
Ko se je zbudil ob zori, s sovražniki se je spopadel,
kakor da v prsih bi duh same Atene imel.
Ker se je kosal z bogovi, ga črni je Ares pokosil,
ženin nepravi tako v Hades temačni je šel.

3. Skupina pesmi o posvetitvah (*ἀναθηματικά*) skupaj z naslednjo skupino o nagrobnih napisih (*ἐπιτύμβια*) – in za razliko od ostalih skupin- spada med tradicionalne tipe napisov. Tako *ἀναθηματικά* kot *ἐπιτύμβια* namreč natančno ustrezata kategorijam, kakršne sta v svoji veliki antologiji epigramov pri organizaciji uporabljala Meleager in kasneje (v 10. st.) tudi Konstantin Kefalas iz Konstantinopla. Vendar so te kategorije v omenjenih primerih predstavljale enoto cele knjige, ne pa zgolj kratkih odsekov, kakor tukaj. Skupina o posvetitvah vsebuje le 6 epigramov (38 verzov), in večina izmed teh nagovarja Arsinoo II, ženo Ptolemaja II Filadelfa, po smrti l. 268 pr.n.št. deificirano in čaščeno kot Arsinoa Afrodita v njenem templju v Zefirionu v Egiptu. Pozejdip jo v prvem izmed njih (AB 36), kjer lahko opazujemo, kako so jo častila preprosta dekleta, opiše s kopjem in ščitom v roki in tako poudari tudi njeno vojaško funkcijo. Zelo zanimiva je tudi naslednja pesem (AB 37), ki prikazuje Arsinoo kot zavetnico umetnosti, ki ji Arionov delfin prinese liro.

Primer (AB 36):

Platneni prtiček oziroma nekakšen robček iz mesta Navkratis, ki ga je neko dekle Hegézo posvetilo Arsinoi. Dekletu Hegézo se je namreč v sanjah prikazala Arsinoa v bojni opravi in si je z njim želela otreti pot.

Veter naj v tale platneni prtiček iz Návkratis piha,
ta, ki, Arsínoa, zdaj tebi je v dar posvečen.
Z njim, o draga gospa, si si v sanjah otreti želela

sladki svoj pot, ko končan bil je tvoj urni napor.
 Takšna si se prikazala, gospa Filadelfos, v rokah
 kopje ostró držeč, zraven zavótljeni ščit.
 V dar ti ga je makedonsko dekle poklonilo, Hegézo,
 ko si prosila za ta beli jo košček blaga.

4. Pesmi o nagrobnih napisih (ἐπιτύμβια) so zanimive predvsem zato, ker kažejo na veliko zanimanje za življenja in vloge žensk: 18 od 20 pesmi (v skupno 116 verzih) obravnava ženske, mlade in stare, predvsem iz »delavskega razreda« (med preminulimi so npr. tkalka, dojlja in sužnja).

Primer (AB 50):

Eetion pokoplje svojo hči Hedejo in celo mesto joče skupaj z njim.

Ko je pod tale nagrobnik polóžil ječé Eetion
 svoje dekle, je prekril mesto temačen oblak.
 Klical Hedejo, otroka je svojega, ki ji bog Svatbe
 ni potkal na vhod sobice, pač pa na grob.
 Celó je mesto v sočutju trpelo, pa vendar naj bodo
 solze in žalostni jok teh meščanov dovolj.

5. Tudi mnoge pesmi, ki spadajo v enoto o kipih (ἀνδριαντοποιικά), se na podoben način kakor λιθικά poigravajo z razmerjem med estetskimi vrednostmi umetniških izdelkov, ki jih slavijo, in literarnimi karakteristikami pesmi samih. Zdi se, kot da epigrami opisanih kipov predstavljajo nekakšno »literarno dvorano« vzorčnih stvaritev. Nekateri še bolj kot v katerikoli drugi enoti ravno v ἀνδριαντοποιικά vidijo možnost programskega branja.¹⁵ Že v prvi (od skupno 9) pesmi (AB 62) se namreč nahaja vrsta navodil za kiparje, ki naj presežejo dolgoletna pravila velikanskih kolosov s svojim monumentalizirajočim stilom reprezentacije. Temu nasproti je v sledečih epigramih postavljen novi, bolj realistični stil, kakršen je na primer stil Aleksandrovega najljubšega kiparja Lizipa, omenjen v četrtem epigramu te skupine (AB 65). Takšno nasprotje med monumentalizirajočimi praksami preteklosti in modernejšim stilom, ki ga srečamo v mnogih epigramih te skupine, lahko

¹⁵ Alexander Sens, »The Art of Poetry and the Poetry of Art: The Unity and Poetics of Posidippus' Statue-Poems«, v Kathryn Gutzwiller, *The New Posidippus, A Hellenistic Poetry Book*, Oxford 2005; str. 206-225.

zasledimo tudi v prologu h Kalimahovim *Aitia*.¹⁶ V tej skupini je skupno 50 verzov, pesmi pa so organizirane zelo skrbno in simetrično.¹⁷

Primer (AB 65):

Opis Lizipovega bronastega kipa Aleksandra, ki je videti, kot da bi iz njegovih oči švigali resnični, živi plameni.

O, kipar sikionski, izvežbanih rok, ognjevit
mojster Lizíp, zares ogenj v očeh ima bron,
ki si v njem izklesal Aleksandra. Peržani res niso
karanja vredni: kot ni trop, ki pred levom beži.

6. Skupina 18 pesmi o konjskih dirkah (ἵππικά), ki se raztezajo skozi 98 verzov, se osredotoča na mogočne kraljice ptolemajskega dvora in na zmagovita, od dvora sponzorirana moštva kočij, ki so tekmovala na panhelenskih tekmah, kakršne so tudi olimpijske in nemejske igre. Te zmage in pesmi, ki jih opevajo, so pospeševale ugled Ptolemajcev v grškem svetu. Poudarek na ženskah tu in v drugih enotah odraža precejšnji vpliv, ki so ga imele kraljice na dvoru in pri podložnikih. Čast, ki so jo izkazovali konjeniškim zmagam kraljev in kraljic, tako ni prispevala le k ideologiji ptolemajske dinastične moči, ampak je oblikovala tudi specifično ideologijo kraljic.¹⁸

Primer (AB 79):

Druga izmed petih zaporednih pesmi, namenjenih konjeniškim zmagam Berenike. Najverjetneje je mišljena Berenika II, hči kirenskega kralja Maga, ki je po poroki s Ptolemajem III Evergetom postala kraljica Egipta. Če to drži, se zmage nanašajo na čas med leti 249 in 247.

S svojo kočijo kraljica, deviško dekle Berenika
vseh konjeniških nagrad vence na mah osvoji
v igrah na čast Nemejskemu Zevsu. Na vsakem zavoju
mnoge voznike kočij daleč za sabo pusti
voz z okretnimi konji, ki v vajetih kakor plameni
švigajo in pridrve prvi k sodnikom¹⁹ na cilj.

¹⁶ Aleksandrinski pesniki s svojimi inovativnimi deli nasprotujejo tistim, ki skušajo zgolj posnemati standarde nekdanjih časov, še zlasti tiste iz homerske epike.

¹⁷ Kathryn Gutzwiller, »Posidippus on Statuary«, v Guido Bastianini in Angelo Casanova, *Il papiro di Posidippo un anno dopo*, Firenze 2002; str. 41-60.

¹⁸ Marco Fantuzzi, »Posidippus at Court: The Contribution of the ἵππικά of P.Mil. Vogl.VIII 309 to the Ideology of Ptolemaic Kingship«, v Kathryn Gutzwiller, *The New Posidippus, A Hellenistic Poetry Book*, Oxford 2005, str. 249-268.

¹⁹ V izvirniku: »k argivskim sodnikom«.

7. Epigrami o brodolomih (ναυαγικά), ki jih je 6 in obsegajo 26 verzov, pa so zanimivi še zlasti zato, ker utegnejo pripomoči k razumevanju latinske književnosti, predvsem elegije.²⁰ R. Thomas je analiziral tri znamenite latinske pesmi, ki obravnavajo osebe, ki so pretrpele brodolome: Arhitas pri Horaciju (*Carm.* I 28), Pajtus pri Properciju (III 7) in Palinur pri Vergiliju (*Eneida*, V 833-71 in VI 337-83). V vsakem izmed teh treh primerov so latinisti doslej opozarjali na poetične pomanjkljivosti. Thomas pa dokazuje, da s primerjavo teh latinskih pesmi in zaporedja epigramov v Pozejdipovi skupini o brodolomih lahko boljše doumemo navidezna protislovja v omenjenih latinskih pesmih.²¹

Primer (AB 90):

Arheanaktu se ne uspe rešiti iz brodoloma.

Arheanakta, ki plaval je tja na Skiros surovi,
v morju Egejskem Borej siloma je pokončal.
Videl obalo je s te in z druge strani, a na morju
pol kilometra je več kakor po kopnem poti.

8. Enota s 7 pesmimi o zdravlilih (ιαματικά) je zastopana z 32 verzi. Prva pesem (AB 95) govori o bronastem kipu, ki ga je Apolonu daroval zdravnik Meděj z Olinta. P. Bing meni, da naj bi bila vsa skupina o zdravlilih sestavljena v čast tega zdravnika.²² V naslednjih pesmih se omenja cela serija bolezni, od kačjega ugriza (za katerega je bil Meděj specialist!), paralize, epilepsije, ran od orožja, pa do gluhosti in slepote. V njih se zrcali tudi vsakodnevna rutina v svetišču boga Asklepija, kamor so bolniki pripotovali, da bi molili in žrtvovali bogu. V svetišču so nato prespali in potem še opravili zahvalne daritve. Meděj je morda deloval v zdravniškem svetišču boga Asklepija (Imouthes) v Memfisu, kjer so bile (prav tako kot v Epidavru²³) najdene stele s proznimi besedili o

²⁰ Hutchinson, G. O., »The New Posidippus and Latin Poetry«, ZPE 138 (2002), 1-10.

²¹ Richard F. Thomas, »Drowned in the Tide: The Nauagika and Some 'Problems' in Augustan Poetry« v Benjamin Acosta-Hughes, Elisabeth Kosmetatou, Manuel Baumbach, *Labored in Papyrus Leaves: Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus*, Cambridge: Harvard University Press, 2003.

²² Peter Bing, »Medeios of Olynthos, Son of Lampon, and the Iamatika of Posidippus«, ZPE 140 (2002) 297-300. Bing je tudi ugotovil, da je bil ta mož poimenovan po svečeniku Aleksandra Velikega in kraljevskega para *Theoi Adelphoi* leta 259/8 pr.n.št.

²³ O podobnosti med Pozejdipovimi pesmimi in poročili o ozdravitvah iz Asklepijevega svetišča v Epidavru gl. Giuseppe Zanetto »Posidippo e i miracoli di Asclepio«, v *Un poeta ritrovato: Posidippo di Pella. Giornata di studio, Milano, 23. nov. 2001*. Milano 2002; str. 37-8.

čudežih, ki jih je izvršilo to božanstvo. Pozejdipovi epigrami o zdravlilih so tako videti kot nekakšna poetična upesnitev tega proznega žanra, ki je namesto v kamen zapisana na zvitek. Pa vendar so Pozejdipovi epigrami morda izpovedovali nekoliko manj preprosto vero od besedil v svetišču. Tretja pesem po vrsti iz te skupine (AB 97) namreč govori o daritvi ozdravljenega moža Sozesa s Kosa, za katerega pa kasneje (v drugi pesmi naslednje skupine) izvemo, da je kljub temu umrl. Podobno tudi šesta pesem te skupine (AB 100) govori o nekem osemdesetletnem Zenonu, ki je umrl dva dni po tem, ko je bil ozdravljen petindvajsetletne slepote. Bing je na podlagi teh dveh pesmi domneval, da je Pozejdip morda namigoval na relativno nepomembnost čudežev in na toliko večji pomen trohice zdravlja in bogastva, o čemer govori tudi zadnja pesem iz te serije (AB 101).

Primer (AB 99):

Nadvse uspešen primer ozdravitve gluhosti.

Gluhi Krečan Asklas, ki nikdar ni slišati mogel
niti šumenja obal niti bučanja vetrov,
že ko je, brž po molitvi k Asklepiju, šel proti domu,
čul je besede celo skozi opečnati zid.

9. Enota τρόποι obsega izbor epigramov, ki so na prvi pogled videti kot nagrobni napisi, vendar jih več vsebuje nenavadna odstopanja. V prvem izmed njih (AB 102) se umrli pritožuje nad mimoidočimi, da motijo njegov spanec, že v naslednjem (AB 103) pa se neki drugi mrtvec pritožuje nad tem, da mu ne posvečajo dovolj pozornosti. Morda se naslov te skupine pesmi nanaša na nepričakovane preobrate, ki jih glede na konvencionalno vsebujejo ti epigrami. Če je to res, potem tudi to govori v prid domnevi, da pri Pozejdipovi razporeditvi epigramov v skupine ne gre le za preprosto predmetno- stvarno razvrščanje, ampak predvsem za literarno- poetične kriterije.

Primer (AB 102):

Premинуli Menojtij s Krete se pritožuje, da ga mimoidoči ne pustijo počivati v miru.

Kaj se pri meni ustavljate? Kaj ne pustite me spati,
kdo sem, sprašujete, kje moja dežela leži?
Pojdite mimo gomile! Sem sin Filarha, Menojtij,
s Krete in redkih besed, kot se v tujini zgodi.

Primer (AB 103):

Umrli Sozes s Kosa se pritožuje, da se nihče ne ozre nanj in ga povpraša po imenu, rodu in domovini.

Nič me nisi, ko šel si tod mimo, po stari navadi
vprašal, čigav sem in kdo niti od kod sem doma.
Glej me, kako spokojno ležim: jaz sin sem Alkajev,
Sozes, Košan prav tako kakor, prijatelj, si ti.

10. Deseta enota je ohranjena zelo fragmentarno; od nje je ostalo vsega skupaj le nekaj posamičnih besed.

Kljub temu, da je razvrstitev epigramov v takšne skupine, kot jih srečamo tukaj, nekoliko drugačna od tistih, ki smo jih poznali iz doslej ohranjenih zbirk epigramov, pa je za vsako izmed naštetih skupin moč navesti že od prej znane ustrezne primere: λιδικά na primer najdejo svojo ustreznico v Asklepiadovem epigramu, ki je bil vgraviran na ametistni prstan Kleopatre, sestre Aleksandra Velikega (AP 9, 752), obstajajo pa tudi drugi epigrami, vklesani v drage kamne (AP 9, 746-8, 750-1). Pri οἰωνοσκοπικά lahko predstavljajo vzporednico nekateri poznejši epigrami, ki smešijo prerokovalce (AP 11, 159-64). V Meleagrovem *Vencu* najdemo razdelek, v katerem se nahaja poezija epitafov (kot ἐπιτύμβια). Ta je bil združen s pesmimi o brodolomcih (kot ναυαγικά) in je organiziral ostale epitafe po spolu, letih in socialnem statusu, prav tako kot so organizirani tudi epitafi v Pozejdipovi zbirki. Epigrami o slavnih kipih, kakršni so ἀνδριαντοποιικά, so ohranjeni v zgodnejših, pa tudi v poznejših grških epigramih, čeprav jih bizantinske antologije uvrščajo skupaj z drugimi tipi pesmi pod oznako »epideiktični«. Tudi epigrami o konjeniških zmagah (ἵππικά) so zelo pogosti, konjeniške zmage Berenike II pa je slavil tudi Kalimah v svojih *Aitia*. S sekcijo λαματικά se - poleg že zgoraj omenjenih opisov ozdravitev s pomočjo boga Asklepija, ki so znane iz mnogih napisov pa tudi iz literature (čeprav redkeje) - lahko primerjajo tudi satirični epigrami na zdravnike (med njimi tudi nek epigram, pripisan Pozejdipovemu sodobniku Hedilu; AP 11, 123).

Kljub temu, da ni zanesljivih dokazov, se mnogim zdi verjetno, da takšno označevanje posameznih skupin epigramov, kakršnega srečamo tukaj, ni bilo nekaj neobičajnega v helenističnih zbirkah epigramov. Teokritu pripisano zbirko epigramov, ki se nam je ohranila v bukoličnih rokopisih, zlahka razdelimo na tri ločene dele (1. bukolični epigrami, 2. mešani pogrebni in posvetilni epigrami (kot ἀναθηματικά), 3. pesmi v različnih metrumih, ki povečini obravnavajo pesnike), in povsem mogoče se zdi, da so tudi ti deli nekoč imeli naslove, podobne tem.

Pozejdipova zbirka nam razkriva veliko raznolikost področij, ki

so jih epigramatiki tretjega stoletja vključevali v svojo poezijo, in nič več ne smemo domnevati, da so obsežne kategorije, ki so nam znane iz Kefalajeve zbirke, predstavljale edini standard.²⁴ Popularnost žanra je bila gotovo tudi posledica njegove fleksibilnosti pri izbiri širokega niza človeških aktivnosti.

Naslov:
mag. Želena Isak Kres
Filozofska fakulteta
Oddelek za klasično filologijo
Aškerčeva c. 2
SI-1000 Ljubljana
e-mail: jelena.isak.kres@gmail.com

²⁴ Kathryn Gutzwiller, *The New Posidippus, A Hellenistic Poetry Book*, Oxford 2005; str. 6.

Tina SILIČ

ETRUŠČANSKI JEZIK KOT POSREDNIK PRI PREVZEMANJU GRŠKIH BESED V LATINŠČINO

Izvleček

Nekatere grške izposojenke so v latinščini preoblikovane na način, ki ga z latinskimi jezikovnimi zakonitostmi ne moremo razložiti, zato predvidevamo posrednika. S preučevanjem sprememb, ki so doletele ohranjene grške besede v etruščanskem jeziku, se skuša dognati določene vzorce, s pomočjo katerih bi lahko razložili nenavadno obliko izposojenke v latinščini.

Abstract

A number of Greek words imported into Latin are modified in ways which cannot be explained by the properties of either language, thus suggesting an intermediary. The article examines the modifications of Greek words in the Etruscan language, attempting to determine patterns which could explain the unusual forms of the same loan words in Latin.

Uvod

Ko so Grki začeli kolonizirati srednjo in južno Italijo ter Sicilijo v sredini 8. st. pr. n. št., so bili na Apeninskem polotoku Etruščani na vrhuncu razvoja. Njihov vpliv je segal od Lacija na jugu do Padske nižine na severu. Naseljevalci, ki so vsekakor sledili predhodnim trgovskim stikom, so izhajali iz različnih narečnih skupin. Ustalili v južni Italiji in na Siciliji. S svojim neizčrpnim zanosom in višjo kulturno stopnjo so bili bogat vir za vsa ljudstva v Italiji. Njihov vpliv ni očiten le na gospodarskem področju, ampak tudi v religiji, mitologiji in jeziku.

Živahne stike med Grki in Etruščani nam dokazujejo številni zgodaj prevzeti izrazi za posode in druge obrtniške izdelke ter izrazi iz pomorskega in zemljemerskega žargona. Iz etruščanske umetnosti je razvidno, da so poznali mnogo figur iz grškega panteona in mitologije že kmalu po letu 600 pr. n. št. (Demetro, Dioniza, Hermesa, Apolona in druge). Pisavo so Etruščani prevzeli od kolonizatorjev z Evboje,¹ ki so govorili jonsko-atiško narečje, pisali pa halkidiško različico zahodnogrškega alfabeta.

Ker v času kolonizacije in zgodnje republike tesnejših neposrednih

¹ V 8. st. pr. n. št. so ustanovili Kume v Kampaniji ter Pitekuzo (dan. Ischia).

stikov med samim Rimom in grškimi mesti ni bilo, moramo upoštevati, da so prvotni elementi grške kulture in njihovo besedišče prihajali v Rim preko posrednikov-Etruščanov. S pomočjo filoloških kriterijev lahko razlikujemo med kronološkimi in narečnimi razlikami grških izrazov² in veliko izvemo tudi o razvoju etruščanskega jezika.³ Posredovanje se kaže v vrsti značilnosti, v glavnem spreminjanju vokalov ter zvenceh zapornikov.

Glavni znaki, ki jih pripisujemo etruščanskemu posredovanju, so:

1. Sprememba vokala o: Etrurščani niso imeli glasu *o* in so grške *ω*, *ο* ter kratki in dolgi *υ* izgovarjali kot *u* in zapisovali z isto črko (Γ kasneje V),⁴ ki se v nekaterih primerih ohrani še v latinščini.

2. Zamenjava zvenceh zapornikov z nezvencimi: gr. *β, δ, γ* > lat: *p, t, c*

3. Izpad sredinskih zlogov: okoli leta 500 pr. n. št. je prišlo do spremembe naglasa. Besede so se začele izrazito naglaševati na prvem zlogu. V sredinskih zlogih, ki niso bili naglašeni, so začeli samoglasniki šibeti in izpadati (sinkopa). Razlike so zelo očitne med starejšimi in mlajšimi napisi. Imena kot *Ἀλέξανδρος* in *Κλυταμίστρα* postanejo *Alcsentre*, nato še krajše *Elcsntre* ter *Chutumsta*, *Chutmsta*. Tudi samoglasniki v končnih zlogih večkrat odpadejo.

4. Spremembe v končnih zlogih: Grške izposojenke so se vključile v etruščanski morfološki sistem, končnice so se prilagodile.⁵ Kot etruščanske prvine pri latinskih izposojenih samostalnikih pridejo v poštev:

-na: je načeloma pridevniška končnica, vendar jo dobimo tudi pri imenih in samostalnikih: *Macstrna* (< lat. *magister*) in *malena* 'ogledalo'.

² Jonsko - atiška skupina se razlikuje od ostalih predvsem po spremembi dolge *α* v *η* (npr. *μάτηρ* < *μήτηρ*). Kar pomeni, da so izposojenke z dolgo *α* (*machina* < *μᾶχανά*) iz dorskega okolja. Po časovnem kriteriju je koristen kazatelj tudi raba digame; v jonsko-atiških narečjih je izginila pred obdobjem najstarejših napisov, medtem ko se je v nekaterih dorskih narečjih ohranila dlje, razen med samoglasnikoma - zatorej besede kot *oliva* < *ἐλαίφα* pripisujemo zelo staremu prevzetju.

³ Preučevanje grških izposojenk v etrurščini prineslo velik napredek zlasti na področju glasoslovja.

⁴ Zanimiva je primerjava s t. i. Lemnoškim napisom, ki kaže presenetljive podobnosti z etruščanskim jezikom: odsotnost vokala *u* (v etr. *o*) in zvenceh zapornikov, nekaj podobnih obrazil za označevanje starosti in letnic.

⁵ Več v naslednjem poglavju.

-tre (-tra)

Od teh glavnih razpoznavnih znamenj lahko izpostavimo še nekatere pogoste spremembe, ki jih bomo sicer natančneje opisali na posameznih primerih: $cr < \gamma\nu$, $tr < \delta\nu$, $ft < \pi\tau$.

To so pozitivni kriteriji oziroma kazatelji. Več primerov pa je potrebno obravnavati po negativnih kriterijih, kar pomeni, da so v latinščini oblike izposojenk, ki jih z latinskim glasovnim sestavom ne moremo razložiti, zato se ugotavlja, če se ravna po etruščanskem.

Obravnava grških glasov v etruščanskem jeziku

Ohranjeni napisi kažejo, da je največ izposojenk prišlo v etruščanski jezik iz dorskih narečij in sicer so pri tem največjo vlogo igrali korintski obrtniki iz kolonij v južni Italiji. Samo med lastnimi in krajevnimi imeni je 30 dorskih, medtem ko je iz jonsko-atških narečij 15 imen. Nekatera imena pa imamo ohranjena v več različicah, vzetih iz različnih narečij – npr. gr. Ἑλένη: *Elina* < Ἑλένα, *Helena* < Ἑλένα *Helene* < Ἑλένη slednja je najpoznejša, iz helenističnega obdobja, prvi dve pa nista iz jon.-at. okolja.

Dorski sklad:

Dolgi α iz dorskih narečij je vedno zastopan z etruščanskim *a*, ki je skupaj z digamo glavni kazatelj dorskega izvora izposojenke. Seveda je pri besedah, kjer se dolgi *a* niti v jon. - at. narečjih ne spremeni v eto (npr. za ρ , ι , ϵ), potrebno iskati druge kazatelje.

Digama se v glavnem ohrani na začetku besede, saj v položaju med samoglasnikoma tudi iz dorskih narečij prej izgine. Tako pri imenih na- $\lambda\alpha\varphi\omicron\varsigma$, - $\kappa\lambda\epsilon\varphi\eta\varsigma$, ali- $\eta(\alpha)\varphi\omicron\varsigma$, kot na primer *Eutukle* (in ne **Eutucleve*) < Ἑτεοκλῆς < *Ἑτεοκλέφης. Kjer je ohranjena pa kaže, da je prišla v jezik že zelo zgodaj, npr. *eleiva(na)* < ἐλαίφα.

Jonski sklad:

Jonska eta je v etruščini predstavljena z *e* ali *i* - v mlajši etruščini, prav tako jonski ipsilon z etr. *i* ali *iu*: Λυκάνδρος > *Likantre*. Jonske besede so sprva k Etruščanom prihajale iz halkidiških kolonij v Kampaniji in na Siciliji, več pa jih je poznejših, iz helenistične dobe.

Najpogostejši vzorci, po katerih so se grške besede prestavljale v etruščanski jezik:

1. Začetni zlogi:

– samoglasniki se v začetnih zlogih navadno ohranijo: dolga in kratka α > a; ϵ in η > e; dolga in kratka ι > i; dolgi in kratki υ ter $\omicron$, ω > u

– dvoglasnik $\alpha\iota$ se sprva še ohrani kot ai, vendar se postopoma poenostavi ai > ei > e zaradi začetnega naglasa (prim. *Aivas*, 5. st.; *Eivas*, 4. st.; *Aevas*, 3. st.); *Evas*, 2. st. < $A\iota\alpha\varsigma$ < $A\iota\varphi\alpha\varsigma$; $\alpha\upsilon$ > au, eu; $\epsilon\iota$ > i; $\epsilon\upsilon$ > eu, ev; $\omicron\iota$ > ui;

– samoglasniške skupine: $\alpha\omicron$ > a; $\epsilon\omicron$ > e, eu; $\omega\iota$ > ui; $\iota\alpha$ > ea, eia; $\iota\omicron$ > i (u);

2. Sredinski zlogi:

Od 5. st. pr. n. št. naprej imamo vse več primerov izpada samoglasnika, ki najbolj prizadene kratke samoglasnike tako v odprtih kot zaprtih sredinskih zlogih. Obdobje petega stoletja je sicer še prehodno, v mlajši etrusščini pa so spremenjene vse besede.

Kratka α (preko vmesne stopnje u) izpade; dolga α se ohrani kot a;⁶ ϵ > / (preko i in e), nekaj primerov tudi z a ali e; η > e in i; $\omicron$ > /, u; ω > u, a; kratka ι in υ v glavnem izpadeta, dolga pa ostaneta kot i in u.

Dvoglasniki: $\alpha\iota$ > ei, ai, / (u); ι > i; $\omicron\iota$ > u; $\omicron\upsilon$ > u; $\epsilon\upsilon$ > u;

Samoglasniške skupine: $\epsilon\omicron$ > u; $\iota\alpha$ > ia, ea, a; $\epsilon\alpha$ > ia, a; $\iota\omicron$ > iu, a; $\upsilon\omicron$ > u; $\eta\iota$ > i.

3. Končni zlogi

$-\omicron\varsigma$ > -e: grški samostalniki debela na -o so v etrusščini največkrat zastopani s končnico -e. Nekaj primerov tudi na -u in -a (lastna imena in priimki, tudi enodelna suženjska imena ter imena bogov in grških herojev).

$-\delta\rho\omicron\varsigma$ > -te: najbrž je obstajala končnica -te, -e, saj imamo ohranjenih veliko imen, ki se končujejo tako;

$-\mu\omicron\varsigma$ > -mne; -mn- je skupina razširjena tudi v Mali Aziji, v egejskem prostoru in na Balkanskem polotoku. V etrusščini jo najdemo zlasti v rodovnih imenih: *Velimna*,...

$-\iota\omicron\varsigma$ > -ie, i; $-\rho\iota\omicron\nu$ > -re; $-\alpha$ > -a; $-\eta$ > -e; $-\eta\varsigma$ > -e, -es; $-\alpha\varsigma$ > -as (a); $-\iota\varsigma$ > -is, -es, -i (-e); $-\omega\nu$ > -u, -um, -un, -unu; $-\omega\varsigma$ > -e; $-\omega\psi$ > -u.

⁶ Ohrani se kot ai: *Žimaite* < $\Delta\iota\omicron\mu\iota\eta\delta\eta\varsigma$; za to imamo sicer le dva izpričana primera, ki bi lahko utemeljila etrusčansko posredovanje pri *scaena* < $\sigma\kappa\alpha\nu\acute{\alpha}$, saj imamo na latinskem napisu ohranjeno tudi obliko SCAINA (CIL I² 1794). Vendar sta morda obliki le posledica hiperetruskicima – reakcija na poenostavljanje dvoglasnikov zaradi začetnega intenzitetnega naglasa.

4. Soglasniki

– **digama** kot **v**; večkrat je ohranjena v začetnih zlogih kot notranjih, saj se je tudi v grščini dlje ohranila na začetku besede;

– **ostri pridih** največkrat z **eto**; tako ostri pridih kot digama nista vselej dosledno zapisana, včasih ju izpustijo, včasih dodajo, kjer ju ne bi pričakovali.

– **zaporniki** so se najobčutneje spreminjali, ker etruščina ni poznala zvenceh zapornikov:

– $\beta, \pi > p$

– $\tau, \delta > t$

– $\kappa, \gamma > q$,⁷ **k**, **c** (na najstarejših napisih še najdemo vse tri črke za isti glas, kasneje pa je v južnih predelih prevladala gama (**c**), v severnih pa kapa (**k**). Pridihnjene zaporniki se ohranijo.

– **zaporniki v skupinah**

V stiku z zvočniki ali s priporikom (bodisi pred ali za), se nezveneča zapornika **t** ter **k** pridihneta: $\lambda, \rho, \mu, \nu, \sigma + \tau, \kappa < th, kh$;

– $\gamma\nu > cn > cr$ ⁸

– $\delta\nu > tn > tr$

– $\kappa\tau > \chi t > t$

– $\pi\tau > ft > t$

– **dvojni konzont** se je v etruščini zapisoval z dvema črkama: **cs**, **ks** $> \chi s$ (po aspiraciji). Oblika *Herkle* je posebnost. Po izpadu alfe med **l** in **r**, se je vrnil **k**, ki pa se ni pridihnil.

– **dvojnih soglasnikov** v etruščanskem jeziku ni zapisanih, zato jih poenostavijo tudi v grških in latinskih imenih.

Analiza posameznih izposojenk

V navedenih primerih se ugotavljajo sledi etruščanskega posredovanja po omenjenih glasovnih kriterijih, vendar ostaja v mnogih primerih še veliko odprtih vprašanj. Za večino besed etruščanska vmesna stopnja ni ohranjena in jo le predvidevamo, zato moramo biti pri zaključkih previdni.

Možno je etruščansko posredovanje po naslednjih kriterijih:

1. Po spremembah samoglasnikov v začetnih zlogih

• **gr. kratka u, o** $>$ **etr. u** $>$ **lat. o**; **gr. ω** $>$ **etr. u** $>$ **lat. o / u**

Čeprav so v etruščini vsi glasovi zapisani z isto črko, je razlika

⁷ q je ohranjen le trikrat pri besedi *qutun*.

⁸ Sprememba ne poteka v priimkih latinskega izvora: *Cnaive* $<$ lat. **Gnaivos* in *Cnare* $<$ lat. **Gnarus*.

v izgovorjavi grških dolgih in kratkih vokalov verjetno bila, saj se v latinskih izposojenkah dolžina ohrani. Poleg tega se kratki *o* in *u* najpogosteje spet povrneta v kratki *o*, medtem ko je za gr. *ω* opaziti nihanje med *u* in *o*.

- gr. *ο*: lat. *ο*:

*orca*⁹ < ak. ὄρυχα od ὄρυξ 'orka' – kaže tudi druge značilne etr. spremembe (izpad sredinskega samoglasnika in sprememba zvonečnega zapornika v nezvoneči);

forma < μορφή¹⁰ 'oblika' Nekateri¹¹ zagovarjajo razvoj preko etr. oblike **murpha* > **murma* (po asimilaciji *m - ph* > *m - m*), nato bi šel razvoj v latinščini v *forma*, kakor *formica* < μόρμηξ;

- gr. *ω*: lat. *u* / *o*

cuneus < γώνιος 'klin'¹² preko etr. **cunie*

cupa < κόπα 'kad, vrč';

groma, gruma < γνῶμα 'zemljemerska naprava'. Pojavlja se v obeh različicah, vendar nosi tudi druge znake etr. posredovanja;¹³

norma < ak. γνώμονα 'ravnalo, merilo'. Etruščansko posredovanje je le ena od možnih razlag: γνῶμονα **cnomna* > **cnomra* > **cnorma*. Najprej bi po razlikovanju (disimilaciji) iz *mn* nastal *mr*, kakor pri *Αχμεμrun* 'Αγαμέμνων; nato z metatezo *mr* < *rm*;¹⁴

ulna < ὠλένα 'laket, komolec'

• gr. kratki *υ* : lat. *ο*

cocles < Κόκλωψ 'enook, kot priimek *Cocles* 'Enooki';¹⁵

cotoneum < κυδώνιον 'kutina'

orca < ὄρυχα 'vrč z okroglim trebuhom' Tudi *orca* 'orka, kit' (< ὄρυξ) nosi etruščanske sledi, kajti *o* (< etr. *u*) ustreza grškemu *ο*. Pri Pavlu¹⁶ imamo ohranjen citat, ki izvor imena za vazo naveže na okroglost tega morskega sesalca: '*genus marinae beluae maximum, ad cuius similitudinem vasa ficaria dicuntur*'. Tudi pri Walde-Hofmannu najdemo razlago, da nezvoneči zapornik namesto zvonečega ni vpliv etruščanskega posre-

⁹ Prim *orca* < ὄρυχα.

¹⁰ S krožcem so označene besede, pri katerih se kažejo le nekatere etr. značilnosti, ni pa nujno posredovanje.

¹¹ E. Benveniste, L. R. Palmer.

¹² Pri **cuneus* in **crumina* (*crumena*) v prvem zlogu ostane *u*, vendar je v latinščini kratek.

¹³ Več v nadaljevanju.

¹⁴ A. Ernout.

¹⁵ Več v nadaljevanju.

¹⁶ Ex Festo 195, 4, 'vrsta zelo velike morske živali, po kateri je zaradi podobne oblike dobila ime tudi vrsta vaz za smokve'.

dovanja, temveč analogija z imenom vrča - *orca* (< ὄρχη), kateremu pa priznava etruščansko posredovanje.¹⁷

sporta < ak. σπυρίδα od σπυρίς 'košara'

• gr. dolgi υ: lat. u:

**crumina, crumena* < γρυμεία 'mošnjiček za denar', najverjetneje preko etr. **crumina*

2. Po izpadu samoglasnikov v sredinskih zlogih

• kratki samoglasniki v odprtih zlogih:

Hercle, Hercules < Ἡρακλῆς 'Herkul'

**norma* < γνώμνα 'ravnalo, merilo'

orca < ὄρυγα 'orka'

sporta < σπυρίδα 'košara'

**ulna* < ὠλένα 'laket, komolec'

• kratki samoglasniki v zaprtih zlogih:

amurca < ἀμόργα 'oljne pene' - preko etr. stopnje **amrca* /*amurca*.

Najočitnejša kazateljka sta prehoda γ > c ter ο > u.

**aplustra* < ἀφλαστον 'okras na kljunu ladje'. Slabenje ali izpad kratkega samoglasnika pred skupino s + nezveneči zapornik je sicer beleženo tudi v latinščini (npr. *miscellus* < **minuscellus*). V tem primeru bi lahko lat. razvoj iz **aplst-* s kasnejšo anaptikso *aplust-* razložili tudi brez etr. posredovanja.

**spelunca* < σπήλυγγα 'jama, votlina'

triumpus < θρίαμβος 'zmagoslavni sprevod, triumf'. Brez etruščanskih glasovnih vplivov bi v latinščini neposredno iz gr. θρίαμβος pričakovali **triembus*. Etruščanska vmesna stopnja je najbrž bila **triumpe* (kot *Priumne* < Πρίαμος) - torej zvenceč zapornik zamenjan z nezvenečim, kratki *a* zamenjan z *u*. Končni *e* je značilen pri grških samostalnikih o- sklanjatve, ki se v latinščini povrne z *-us*. Prvič srečamo v latinščini obliko *triumpe* v *Carmen Arvale*, kot vzklik ob zmagoslavnih sprevodih gospodarjem. Oblika na *-e* je morda zvalnik (vokativ),¹⁸ možno pa je tudi, da je kot členica ohranila etruščansko obliko.

• dolgi samoglasniki v odprtih in zaprtih zlogih:

ancora < ἄγκυρα 'sidro'. Grški dolgi v υ nasprotju z latinskim kratkim *o* se lepo razloži z etruščanskim začetnim naglasom (pri neposrednem prevzemu bi namreč pričakovali v lat. **ancura*), preko

¹⁷ Tako tudi A. Ernout v Bulletin de la société linguistique XXX, Les éléments étrusques du vocabolaire latin, str. 121.

¹⁸ de Simone, Die Griechische Entlehnungen im Etruskischen, str. 95.

etrusčanske oblike **ancura* s kratkim *u*-jem, ki da v latinščini kratki *o*, kot pri *orca* in *sporta*. V etrusščini pa je razvoj najbrž šel naprej in po sinkopi je nastala oblika **ancra*. Če je torej beseda prišla v latinščino preko Etruščanov, se je to zgodilo pred izpadom samoglasnika, torej do 5. st. pr. Kr.

Catamitus < *Γαδυμήδης ‘Ganimed’ – preko etr. *Catmite*; Vsi trije zveneči zaporniki so šli v nezveneče, eta v *i*, končnica ης > e. Druga možnost je spremembo *tm* < *nm* pripisovati razlikovanju (disimilaciji): Γαδυμήδης > **Canmite* > *Catmite* ali **Canumite* > **Catumite* (po razlikovanju *n - m* > *t - m*) > *Catmite*.

lanterna < λαμπτήρ ‘svetilka, bakla’ - skupina πτ se v etrusščini poenostavi: *ft* (*ht*) > *t*.¹⁹ Možni sta dve razlagi. Obe vključujeta etrusčansko posredovanje. Ena je, da je *lanterna* prišla v latinščino v času, ko etr. *e* še ni postal *i*, to je najkasneje v drugi polovici 5. st. pr. Kr., kajti iz etrusčanske oblike **lantirna*, bi tudi v latinščini dobili **lantirna*.

Druga možnost je *lanterna* preko etr. **lantrna* (*erna* > *rna*), vendar za ta razvoj nimamo drugih vzporednih primerov (krajšanje in kasnejši izpad dolgega *e* -ja pred pripornikom *s* sicer najdemo v primeru *Alcsti* < Ἀλκήστις).

cotoneum < κυδώνιον ‘kutina’. V prid etrusčanskemu posredovanju se kažeta prva dva zloga *coto-* < κυδω-, sporna je končnica *-eum*.

3. Po spremembi grških zvenečih zapornikov

- gr. β > lat. *p*:

trumpus < θρίαμβος ‘zmagoslavje, zmagoslavni sprevod’

- gr. δ > lat. *t* :

Catamitus < Γαδυμήδης ‘Ganimed’

cotoneum < κυδώνιον ‘kutina’

sporta < σπυρίδα ‘košara’

excetra < ἐχιδνα ‘kača’²⁰

tina < δῖνος ‘vrsta vrča, vaze’ - preko etrusčanske oblike *θina*. Niha-nja med nezvenečimi in pridihljenimi zaporniki v etrusščini je običajno. Poleg tega so nasprotje med zvenečimi in nepridihljenimi zaporniki zabrisali jezičniki (likvide), nosniki (nazali) ter priporniki (sibilanti), ki so lahko vplivali tudi na predhodnji zlog, kot v tem primeru. Dolgi *i* se v etr. ohrani. Za končnico bi sicer pričakovali *-e* (ki bi v latinščini dal *-us*), vendar lahko *a* razložimo po analogiji z drugimi imeni vrčev

¹⁹ Italska narečja se ustavijo pri drugi stopnji: *p* → osk. *scriptas* = lat. *scriptas*; umbr. *screhto* = lat. *scriptum*.

²⁰ Več v nadaljevanju.

in vaz, tako da je tudi *θina* padla v kategorijo imen vaz na *-a* (kot *aska*, *ulpaia*,...). Beseda je sicer izpričana le enkrat pri Varonu.²¹

Proti etruščanskemu posredovanju je etimologija po Hehn-Schradu, kjer je *tina* alpska beseda (iz skupine *tona*, *tonne*).

- gr. γ > lat. c:

amurca < ἀμόργα 'oljna usedlina, oljne pene'

cuneus < γώνιος 'klin'

crumina < γρυμεία 'mošnjiček za denar'

orca < ὄρυγα 'orka'

spelunca < σπήλυγγα 'votlina'

4. Po končnici

- *-na/ -rna*

lanterna < λαμπτήρ 'svetilka'. Dodajaje pridevniške končnice *-na* na samostalnik je bilo pri Etruščanih v rabi. Imamo namreč primere kot *macstrna* < lat. *magister*, *malena* 'ogledalo', itd. Latinska *lanterna* je torej sestavljena iz preoblikovane gr. λαμπτήρ in etr. končnice *-na*.

crumina < γρυμεία 'mošnjiček za denar, denar'. Etruščanski je prehod skupine γρ > cr. Naprej pa bi pričakovali razvoj besede **crumea* (po zgledu *chorea* < χορεία). Težavna ostane končnica *-ina*. Če predpostavljamo, da se je v etr. beseda glasila **crumia* < (γρυμεία > *crumeia* > *crumea* > *crumia*). Od tod bi s končnico *-na* nastala oblika **crumiana* > *crumina* (z izpadom *a*). Vendar ta razlaga izvzema različico *crumena*.

Nepojasnjene ostanejo tudi razlike v pomenu. V grščini pomeni γρυμεία 'omara' ali 'zaboj za stare obleke', medtem ko v latinščini mošnjiček.

cisterna < κύστη 'kapnica (za zbiranje vode)' – končnica *-rna* je pogosta v etruščini: *Velθurna*, *macstrna*, *taberna*,..)

- *-tre (-tra)*

aplustre (a) < ἀφλαστον 'okras na kljunu ladje'. Posredovanje zagovarja Ernout. Vendar za etruščanski razvoj **-te* (<τον) > *-tre* nimamo pričevanj. V latinščini sicer imamo *lepistra* 'posoda za pitje' ter *lanistra* (poleg *lanista*) 'gladiator', ki sta etruščanskega izvora.

Končnico *-tra* najdemo tudi pri lastnih imenih oziroma priimkih (*Vitra*).

²¹ 'Antiquissimi in conviviis utres vini primo, postea tinas ponebant, id est oris longi cum operculo, aut cupas, tertio amphoras.' *Predniki so med gostijami najprej postregli mehove z vinom, nato 'tinas', vrče z visokim vratom in pokrovom, ali 'cupas', v tretje pa amfore.* De vita populi Romani (I, fr. Riposati).

°cotoneum / *°cuneus*; končnic *-eum* / *-eus* ne moremo pripisati etrurščini. Če pri *cuneus* predpostavljamo etr. posredovanje preko oblike **cunie* < γώνιος, bi nam to v latinščini dalo **cunius*; prav tako iz **cutunie* > **cotonius*. Snovni pridevniki se v latinščini navadno končujejo na *-eus* (*aureus*, *argenteus*); oblika *cuneus* pa se ni mogla razviti iz **cunius*.

Posebni primeri

1. *°cocles* < Κύκλωψ

Latinska izpeljanka se v tolikšni meri razlikuje od grške predloge, da predpostavljamo bodisi prevzem preko Etruščanov²² bodisi samostojen in nepovezan razvoj v latinščini in grščini iz istega indoevropskega korena.

1. Prevzem preko etr. oblike **cuchus*,²³ ki bi latinščini dal *cocles*. Vendar imamo na napisu iz 4. st. pr. n. št., odkritem v Tarkviniji, ohranjeno obliko *cuclu*, kot ustreznico grškemu Κύκλωψ, iz katere bi v latinščini pričakovali *cuclō*, *onis* (po III. sklanjatvi). Navadno grška imena, ki se končajo na pripornik, le tega ohranijo tudi v etrurščini (npr. Φuinis, Paris, Rutapis,...), poznamo pa tudi izjeme (npr. *Aivas* (< Ἰαίφας), ki ga imamo ohranjenega v več različicah: *Evas*, *Eivas* in tudi *Aiva*). V etrurščini se je grška beseda najbrž izgovarjala **cuchups* ali **cuchups*, zato je nejasen tudi razvoj **cuchups* > **cuchus*. Oblika **cuchus* ostaja pod vprašajem, vendar je tudi prehod iz **cuchus* v *cocles*, *itis*, torej v samostalnik III. sklanjatve z osnovo na *-t*, precej nenavaden.

Pisani pa je opozoril tudi na dejstvo, da etr. *cuchu* ni samo ustreznica gr. Κύκλωψ, temveč je povezan tudi z rodovnim imenom *Cuclnie*, ki je v rabi z vzdevkom 'enooki', kakor *Ceicina* < **Caicina* **Caice* 'slepi'. V latinščini poznamo *Cocles* kot priimek Horacija, ki je zaustavil prehod Porsenove vojske čez most Sublicia.

Vloga vzdevka *cocles* v latinščini podpira prevzem od Etruščanov, vendar tudi tukaj ne gre brez oblikoslovnih težav (*cocles* < *cuchu*). Poleg tega so Etruščani ga uporabljali tudi kot vzdevek sončnega boga Vulkana.

2. Tudi druga možnost, torej neodvisen razvoj v latinščini in grščini hkrati iz istega indoevropskega korena **q^ueq^ulo-oq^u* je težko sprejemljiva. V latinščini naj bi najprej nastala oblika **coclox*, rod. **cocloquis* > **colicis*. Naslednja stopnja bi bila razlikovanje zadnjega *c-* ja v rodilniku (*c-c* : *c-t*): *coclitis*; od tod prestop imenovalniške oblike po zgledu *miles*, *itis* v *cocles*, *itis*.

²² To tezo zagovarjajo Herbig, Devoto, Ernout, Palmer in drugi.

²³ Devoto, Studi Etruschi.

2. *groma* < γρῶμα

Ni dvoma, da nosi lat. oblika *groma*, *gruma* (*cruma*) etruščanske sledi, tudi s stališča predmeta samega. Vse, kar je bilo v zvezi z merjenjem zemlje, je spadalo pod naslov *Etrusca disciplina* in v tem sklopu prišlo tudi k Rimljanom. Besedo najdemo že pri Eniju v obliki glagola *degrumare* (*forum*).²⁴

Jezikovno se prehod iz grščine lepo razloži z etr. posredovanjem:

- nihanje v latinščini med *o*, *u* (< ω)

- etruščanska je tudi sprememba *v* > *r*. V skladu s pravili je v začetnem zlogu skupina *muta cum liquida* (zapornik + jezičnik) pogosteje zastopana kot *muta z nazalom* (zapornik + nosnik). Sprememba pa ni potekala le na začetnih zlogih, kajti imamo primere tudi za ostale zloge:

**ex(i)tra* < ἔχιδνα, *Memrun* < Μέμνων ...

Kot izposojenka iz etr. **cruma*, bi v latinščini najprej pričakovali **croma*. Ponoven prehod v zveneči zapornik se najboljše razloži z izgovorjavo. Če je v etruščini izgovorjava nihala med *cr-* in *χr-*, je v latinščini zopet nastopil prvotni *g*. Nezveneči zapornik so namreč v stiku z *r* izgovarjali pridihnjeno²⁵ (torej *χruma*), kar se v latinščini lahko povrne bodisi z zvenečim (tako primer: etr. *Tīpile* ali *Tīple* > lat. *Tībile*), bodisi z nezvenečim (kot pri *θriums* > *trīumpus*). Izpričani imamo celo obe različici pri istem imenu: etr. *Larθia*: lat. LARDIA poleg LARTIA. Po oblikovni strani je torej posredovanje nevprašljivo.

Bolj zapleteno pa je vprašanje, ali izhaja etruščanska ustreznica iz grške osnove γρῶμα ali γρῶμων. Domnevna etruščanska oblika **crumu* (grška imena na -ων so v etruščini zastopana z -um /-un > u, v nobenem primeru pa ne z -a) bi v latinščini dala **crumo*, *onis*. Notranji razvoj v latinščini **grumo* > *gruma*²⁶ pa je vprašljiv. Zato je po oblikovni plati ustrenejša predloga γρῶμα (preko etr. **cruma*), vendar je s pomenom

²⁴ An. XVIII, 453.

²⁵ Prim. str. 44.

²⁶ Tri etruščanske končnice -u (lat. *o*), -e (lat. -us) in -a (lat. *a*) so po Devotovi tezi enakovredne, torej bi bilo upravičeno postaviti poleg oblike **crumu* (-γρῶμων) tudi obliko **cruma* iz katere bi izšla latinska *groma*. V etruščini **crumu* ni pridobil določenega spola, kajti izven lastnih imen ne najdemo razlikovanja gramatičnega spola. V odnosu med spoloma v etruščini in latinščini opazimo naslednje značilnosti (več o tem bi nam lahko povedala etr. rodovna imena, ampak le ta so v lat. v pridevniški obliki, torej spola ne moremo ločiti; nekaj očitnih nasprotij imamo pri grških lastnih imenih, ki se pojavijo v paru, ko je torej med moškim in ženskim spolom močan kontrast): ena vrsta besed je takih, ki sicer imajo naravni spol, toda nimajo naravnega nasprotja, v tem primeru se v latinščini ohrani le ena oblika; v drugo skupino pa spadajo besede, ki nimajo naravnega spola, zato morajo pasivno sprejeti slovničnega, ki je določen po končnici oblikoslovne kategorije. *Cruma* naj bi spadala v to skupino.

zemljemersko sredstvo zabeležena šele v *Sudi* kot prevod latinske besede *gruma*. Poleg tega imamo razlago lat. *groma* pri Pavlu:²⁷ *groma appellatur genus machinulae cuiusdam, quo regiones agri cuiusque cognosci possunt, quod genus Graeci γνῶμωνα dicunt*. Izvaja torej iz gr. γνῶμων. Nenazadnje pa sta si grška izraza tudi pomensko zelo blizu.

Kako je γνῶμα prišla na etruščanska tla? Izključimo lahko možnost, da so jo Etruščani uporabljali kot abstrakten izraz za znamenje, od koder bi nato prešla v tehnično izrazje. Grški izraz je že prišel v etruščanski jezik kot *terminus technicus* v pomenu 'sredstvo za merjenje, vizirni križ'. Nedvomno so ta predmet prevzeli od Grkov. Če bi namreč že imeli lastno napravo, bi imela tudi ime, ki ga najbrž ne bi nadomeščali s tujim.

3. *Hercules* < Ἡρακλῆς

Kult Herkla je bil razširjen med vsemi italjskimi ljudstvi. Poleg etruščanske in latinske imamo ohranjeno tudi oskijško različico. Etruščanski primeri *Herecele*, *Hercle*, *Hercles* segajo v prvo četrtino petega stoletja pr. n. št.

Posredovanje Etruščanov je po Devotu upravičeno tako za lat. *Hercle* > *Hercules*, kot tudi za oskijško *Herclo* (*Hereclo*-). Kazatelj je izpad grškega samoglasnika (α). Poleg tega gredo etr. samostalniki *e*-debela v italjskih jezikih v *o*-deblo.

Ko je bil v 4. st. pr. n. št. ponovno vpeljan kult ter zgrajen nov tempelj na *Circus Flaminius*, je prišla tudi nadomestitev oblike *Hercle* s *Hercules*. Kajti mnoge grške izposojenke so z okrepitvijo grško-rimskih odnosov na književni ravni, dobile nazaj prvotne končnice (npr. *Apollon* < *Apollo*). *Hercle* se je iz druge preselil v tretjo deklinacijo s končnico *-es*: **Herclus* > (*o* z anaptikso) **Hercoles* > *Hercules*.

4. *Proserpina* < Περσεφόνα, Φερσεφόνα

Perzefona je zelo pozno prišla v Rim. Njen kult je bil ustanovljen med stoletnimi igrami l. 249 pr. n. št. Igre njej na čast so se odvijale pod imenom *ludi Tarentini*, kar nakazuje, da je bil kult vpeljan iz Tarenta, vendar jezikovnih sprememb ne moremo razložiti z oskijško ali katerokoli italjsko vmesno jezikovno stopnjo. Neposreden prevzem iz grščine bi se najbrž glasil **Persipina*. Latinska oblika *Proserpina* je še najbližja etruščansko-latinski *Prosepnai* (na napisu, odkritem v Orbetellu, iz konca 4.

²⁷ Paulus ex Festo, 86 L, 'Groma se imenuje vrsta naprave, s pomočjo katere se lahko prepozna meja med ozemlji in ji Grki pravijo γνῶμων.'

st. pr. n. št.) ter etruščanskim oblikam *Φersipnai*²⁸ < **Φrs(i)pnai*. Latinska *Proserpina* je preoblikovanje *Prosepna(i)* < etr.**Φrusipnai* > **Φrs(i)pnai*.

Ceprav je bil kult Proserpine vpeljan v Rim komaj v 3. st., lahko domnevamo, da je bilo ime znano že prej, morda preko upodobitev na ogledalih, in je predstavljala osebnost, ki ni bila v nobeni povezavi z grško Perzefono, je pa prevzela njeno ime, ko je prišla v Rim = zamenjava imena.

5. persona < πρόσωπον

Persona je najbrž najznačilnejši oziroma največkrat omenjeni prestavnik skupine obravnavanih besed, čeprav niso še rešena vsa vprašanja v zvezi s posredovanji in prehodih skozi tri različne jezike. Neposredno iz grščine vsekakor ni mogoče razložiti latinske oblike. Pri vrstem redu *πρόσωπον* > *persu* > *persona* pa je potrebno natančneje pregledati posamezne prehode.

- *πρόσωπον* > *persu*:

Napis *persu* se pojavlja ob moških podobah, ki nosijo masko, na freskah štirih grobnic v Tarkviniji, vse iz 6. st. pr. n. št., in sicer dvakrat v vlogi rablja (Tomba degli Auguri in Tomba delle Olimpiadi), kot tekač (Tomba degli Auguri) in kot plesalec (Tomba della Pulcinella). Na vseh slikah ima podoba na obrazu masko z brado in špičasto kapuco. Da bi bila noša neposredno povezana z vlogo, ni najbolj verjetno, saj sta rabelj (Tomba delle Olimpiadi) ter plesalec enako oblečena, ostala dva različno. Vseeno pa ni dvoma, da je obstajalo več vrst *persu*. Najbrž so na pogrebni igrar ter raznih praznikih igrali različne mimične vloge.

Prehod *προ-* > *per-* (kot pri Proserpini) je v etruščini nastal iz vmesne stopnje **pr-*. Pridihnjene zapornik *φ* se lepo razloži z bližino *r*-ja: *per-* (< *περ*) > **pr-* > *φr*. Težje je razložiti drugi del *-su*, kajti kvečjemu bi pričakovali **persupe* ali **prusupe*.

Obstaja več grških predlog kot **πρῶσψ*²⁹ kar bi dalo etruščansko obliko **prsu* ali epsko množinsko obliko *πρῶσπατα*,³⁰ katere edninske oblike bi morebiti bile **πρῶσπαρ* ali **πρῶσπυ* vendar bi s težavo pri obeh izpeljali etr. obliko *persu*.

Poleg tega je težava v pomenskem prenosu, kajti gr. *πρόσωπον* v pomenu 'maska' dobimo prvič šele pri Aristotelu³¹ in nato Demostenu.

²⁸ Pripona *i*, s katero so poudarjali ženski spol kot nasprotje njene moške polovice, Hada = *Aita* (< *Αἰδης*).

²⁹ Ribezzo.

³⁰ H 212, σ 192.

³¹ Po. 1449^a 36, b 4; Prob. 958^a 17.

Pri Homerju ima πρόσωπον pomen 'figura, izgled'. Ali je torej možno, da bi tehnični izraz iz dramskega okolja prišel v Etrurijo že v 6. st. pr. n. št?

Na Peloponezu so sicer našli maske človeških obrazov iz tega obdobja. Potrebno pa bi bilo natančno, z zgodovinskega stališča pretehtati možnost, da bi kultne maske prišle k Etruščanom s Peloponeza.

Vpliv jonske umetnosti je jasen in prepoznaven v grobnici *Tomba degli Auguri*. Tudi v stari atiški komediji se najdejo maske, tudi s čepicami, vendar se časovno ne ujemajo.

Odnos *Φersu* > *persona*: Čeprav je bilo predlaganih veliko rešitev, je danes najbolj priznana ugotovitev, da je latinska oblika prevzeta od etruščanske *persuna*: torej s končnico *-na*, ki v etruščini služi tvorjenju pridevnikov, ki zaznamujejo pripadnost. Tako v rodovni imenih oziroma priimkih, kakor tudi za tvorjenje pridevnikov iz samostalnikov (npr. *suθi* 'grob' > *suθina* 'kar spada h grobu'; ali *aska eleivana* 'vrsta vaze za olje - ki pripada olju'); tudi pri lastnih imenih *Paχana* (< *Paχa: Bachus*, ki pripada Bakhu, bakhovski).

**Φersuna* je najbrž bila oprema, ki spada k *persu*, kar mu pripada. *Φersuna* torej ni majhna maska, kot so nekateri označevali. Tudi spol v etruščini ni določen, saj ni posebej zaznamovala spola. V latinščini je šla v prvo sklanjatev, ker se končuje na *-a*.

Pomen, ki ga je dejansko imel *persu* v etruščini je zavil v temo. Imel je vlogo apelativa. Zagotovo vemo tudi, da je bil *nomen agentis*, ter, da se je kasnejši pomen 'maska' razvil iz pridevnika **persuna*.

Naslednje vprašanje je, kako je torej *persuna* prišla v Rim. Ena možnost je, da skupaj z gladiatorskimi igrami v 3. st. pr. Kr. Livij pa poroča, da so prvi gledališki rekviti prišli v Rim iz Etrurije leta 364 in sicer so to bili plesalci in glasbeniki z religiozno funkcijo. Šele kasneje da so postali gledališki igralci in se imenovali *histriones*. V tem primeru *persona* najbrž ni imela prvotnega pomena – gledališka maska. Verjetneje je, da je beseda prišla v latinščino že kot tehnični izraz gledališča oziroma gledališke opreme (igralčeva maska). Kot posrednica pa se zdi najverjetnejša atelana, ki so jo v Rim vpeljali Oski, kot pravi Pavel:³² *per Atellanos, qui proprie vocantur personati*.

6. °*littera* < διφθέρα

Pri Hezihiju najdemo kot gloslo razloženo sestavljenko: διφθεράλοι-φορς· γραμματοδιδάσκαλος παρὰ Κυπρίοις.³³ Torej pomensko izenačenje

³² Ex Festo 238 L.

³³ 'učitelj pisanja pri Ciprcanih'.

γράφματα z διφθέρα. Etruščani so Rimljanom med drugim posredovali tudi druge izraze v zvezi s pisanjem (elementum – prvotno ‘črka’; stylus – ‘pisalo’). Prehod δ > l lahko razložimo, saj imamo podoben primer v latinščini: δάκρυμα > *lacrima*. Tudi prehod φθ(pt) > tt je možen.

Po drugi razlagi naj bi se *littera* razvila iz *lites-a* > *litera*, kot *opera* > *opus-a*.

7. °*excetra* < ἔχιδνα

V etruščini je pričakovati ustreznico: **exitra* (< **exitna*); za latinsko obliko *excetra* sta možni dve rešitvi:

1.) *e* v *exetra* je drugoten, vrinjen šele v latinščini, torej iz razvoja **exitra* (po izpadu sredinskega vokala) > **exetra* > lat. *excetra*;

2.) Izposojenka je iz časa, ko se izpad oziroma oslabitev samoglasnikov v sredinskih zlogih še ni začela (pred koncem 5. st. pr. n. št.), torej je grški ι v etruščini obravnavan kot glas, ki je v latinščini dal *e* (kot *Axile*, *Axele*).

V latinščini se *excetra* prvič pojavi pri Plautu:³⁴ ‘*nam cum leone, cum excetra, cum apro aetolico ... deluctari mavelim*’. Kljub napačnim etimologijam antičnih piscev (npr. Servijeva: *excetra dicitur, quod uno caeso tria capita excrescebant*),³⁵ je imela beseda tuj zven in je dajala vtis narobe zložene.

Zaključek

Skupna značilnost vseh besed z etruščanskim posredovanjem torej je, da so vse imena za predmete in bitja (v glavnem bogove), ne pa pojme. Kot smo videli v primeru *excetra*, so jo ob prevzemu iz grščine tako Grki in Etruščani kot Rimljani še razumeli kot strahovito pošast pri Rimljanih se je s tem pomenom uporabljala še za časa Plauta. Šele takrat dobimo posamezne primere, ko so izraz uporabili v prenesenem pomenu za zmerjanje z ‘vipero, kačo’, tako, da je slabšalni prizvok prevladal.

Podoben primer je *persona*, za katero gotovo ne moremo reči, da so jo Etruščani in Rimljani v 5. ali 4. st. pr. n. št. razumeli kako drugače kot del opreme igralca za gledališko vlogo.

³⁴ Pers. 3, ‘kajti raje bi se bojeval z levom, s kačo, z etolskim merjascem’.

³⁵ ad Aen. VI, 287, ‘reče se *excetra*, ker so po eni odsekani glavi zrastle tri’.

The Etruscan Language as an Intermediary in the Import of Greek Words into Latin

Summary

The commercial and cultural contacts of the Etruscans with their Greek neighbours are reflected in the Etruscan vocabulary. The preserved inscriptions reveal a number of Greek mythological names, as well as words referring to pottery and drinking vessels. These transcriptions are invaluable to the study of the Etruscan language (especially its phonology) and its almost eight-century-long development. In the light of their influence on Rome (including the introduction of the alphabet), the Etruscans can be assumed to have passed on certain Greek words as well.

The main signs that a Greek word was transmitted into Latin via Etruscan are:

- the absence of the vowel *o*: the Etruscans used a single letter (Y, later the variant V) for four different Greek vowels (ο, ω, and the long and short υ). In Latin, the short vowels normally changed back to *o*, whereas the long ones could remain *o* or *u*;
- the absence of the voiced stops *b*, *d*, *g*, which are represented by *p*, *t*, *c* in Etruscan;
- the gradual weakening and loss of the vowels in medial syllables as a result of the stress shift in the fifth century B. C. The stress was shifted to the initial syllable.
- the Etruscan endings *-na* and *-tre (-tra)*.

Considering the above-mentioned characteristics, Etruscan could have been instrumental in transmitting into Latin words like *orca* (< acc. ὄρυγα from ὄρυξ), *spotra* (< acc. σπυρίδα from σπυρίς), *lanterna* (< λαμπτήρ), *groma* (< γνῶμα), *amurca* (< ἀμόργα), *triumpus* (< θρίαμβος), *ancora* (< ἄγκυρα), *cocles* (< Κύκλωψ), *Catamitus* (< *Γαδυμήδης), *Hercules* (< Ἡρακλῆς), *Proserpina* (< Περσεφόνα), *persona* (< πρόσωπον).

There are many other Latin words which show characteristics typical of Etruscan. However, we must avoid hasty conclusions since the meaning of the same word in Greek and Latin often differs. An additional difficulty is the fact that many Etruscan forms are not preserved but only hypothetical.

LITERATURA

BLOCH, R., *Les Étrusques*, Paris (1956)

BONFANTE, G. in L., *Lingua e cultura degli Etruschi*, Roma (1985)

- BONFANTE, G., *Le tenui e le aspirate Etrusche*. Studi Etruschi, LXIV (1998)
- BONFANTE, L., *Etruscan dress*, Baltimore & London (1975)
- BUCK, C., *Comparative Grammar of Greek and Latin*, Chicago (1962)
- COLONNA, G., *Nomi etruschi di vasi*. Archeologia classica, XXV - XXVI (1973 - 74)
- CRISTOFANI, M., *Gli Etruschi, cultura e società*, Novara (1985)
- De SIMONE, C., *Die griechische Entlehnungen im Etruskischen*, 2. del, Wiesbaden (1968 - 70)
- DEVOTO, G., *L'etrusco come intermediario di parole greche in latino*. Studi Etruschi, II (1928-29)
- DOKLER, A., *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana (1915)
- ERNOUT, A.-MEILLET, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris (1951)
- GROŠELJ, M., *Etyma latina (norma)*. Živa antika 4 (1954)
- KOPRIVA, S., *Latinska slovnica*, Maribor (1989)
- LIDDELL, H. G.-SCOTT, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford (1996)
- PALLOTINO, M., *Etruscologia*, Milano (1968)
- PALLOTINO, M., *La storia della prima Italia*, Milano (1984)
- PALMER, L. R., *La lingua latina*, Torino (1977)
- PISANI, V., *Storia della lingua latina*, 1. del, Torino (1962)
- RIX, H., *Das etruskische Cognomen*, Wiesbaden (1963)
- WALDE, A.-HOFMANN, J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg (1938-56).
- WIESTHALER, F., *Latinsko-slovenski slovar*, vol. I - IV, Ljubljana

Naslov:

Tina Silič

e-mail: tsilic@volja.net

Filozofska fakulteta

Oddelek za klasično filologijo

Aškerčeva c. 2

SI-1000 Ljubljana

Kristina TOMC | MEDEJA DANETA ZAJCA

Izvoleček

Prispevek obravnava dramo *Medeja* pesnika Daneta Zajca. Poudarek je na analizi dramskih likov, ki bi lahko prispevala k bolj poglobljenemu razumevanju Evripidove tragedije, s katero se srečujejo dijaki pri pripravi na maturo iz latinščine. Zapletena zgradba Zajčeve igre se ujema z avtorjevim pojmovanjem časa, ki ne poteka linearno, ampak v nekakšni spirali, v »večnem vračanju brez vrnitve«, kar je za dramske osebe hujša kazen od smrti.

Abstract

The article discusses the play *Medea* (*Medeja*) by the Slovene poet Dane Zajc. Its focus is on character analysis, since this might provide additional insights into Euripides' tragedy for the high-school students preparing to take the final examination (*matura*) in Latin. The complex structure of Zajc's play corresponds to the author's concept of time, which is not linear but spirals in an "eternal returning without return", a punishment worse than death for the characters.

Pri pouku slovenščine se dijaki seznaniijo z Danetom Zajcem le kot s pesnikom. Učni načrt za gimnazijski pouk slovenskega jezika in književnosti vsebuje dve pesmi: *Veliki črni bik* in *Črni deček*. Eden od treh učbenikov, ki so na razpolago, *Branja 4* (izpod peresa Darinke Ambrož, Bože Krakar - Vogel, Jane Kvas, Irene Novak - Popov, Mojce Poznanovič, Marjana Štrancarja in Alojzije Zupan - Sosič), resda prinaša še dve pesmi, *Ni te* in *Usta brez ust*, in – kar je v danem kontekstu še bolj razveseljivo – tudi odlomek iz drame *Voranc*, a kaj ko zaradi pomanjkanja časa, k čemur bistveno pripomore preteča bližina mature, do obravnave takega od teh tekstov zagotovo ne pride. Zajčeva dramatika tako dobi svoje mesto le v sklopu »obveznih podatkov o avtorju«, nujnega zla pri ustnem delu maturitetnega izpita.

Evripidov položaj je neprimerljivo slabši: v učnem načrtu ga sploh ni, *Medeji*, ki jo v *Branjih 1* (avtorjev Darinke Ambrož, Vinka Cudermana, Majde Degan - Kapus, Bože Krakar - Vogel, Jane Kvas, Adriane Špacapan in Marjana Štrancarja) zastopa 10. prizor, je namenjena podobna usoda kot številnim drugim izbirnim besedilom tega obsežnega učnega pripomočka, ki jih dijaki večinoma omenjajo le kot vir tožb zaradi prevelike teže v šolskih torbah.

Pouk latinščine je torej skorajda edina priložnost za to, da slovenski

maturanti spoznajo enega od mitov, ki so najbolj prisotni v zgodovini zavesti evropskega človeka. Priprave za višji maturitetni nivo pa z osredotočenostjo na »Medejino zgodbo« in njeno recepcijo morda nudijo tudi edinstveno možnost za tesnejši stik z novejšo slovensko dramatiko.

Zajc je svojo *Medejo* napisal na pobudo Andreja Hienga, ki je kot dramaturg v celjskem gledališču pripravljal uprizoritev istoimenske Evripidove tragedije in si je zaželel novejšega teksta o tej temi. Prvič je bila objavljena leta 1988 v Novi reviji (št. 71/72, str. 297-323),¹ istega leta pa je pod taktirko Francija Križaja v Slovenskem ljudskem gledališču v Celju doživela tudi prvo postavitve na odrske deske.²

Igra na zanimiv način odgovarja na izziv, ki ga grški mit zastavlja dramatikom poznejšega časa. Monolog *Medeja* je napisal že Josip Stritar (Mladika, 1868, 135), Zajc pa s svojo dramo sodi v tok, ki ga je leta 1960 napovedala Smoletova *Antigona*. Po Tauferjevem *Prometeju ali temi v zenici sonca* (1968) in Mrakovi drami *Chrysippos* (1977), se v drugi polovici osemdesetih let prične intenzivno soočanje z antično mitologijo, ki do danes ni usahnilo. Poleg Zajčeve *Medeje* tako nastanejo tudi naslednje igre: *Dedalus* Draga Jančarja, *Elektrino maščevanje* Mirka Zupančiča, *Odisej in sin ali svet in dom* Vena Tauferja, *Antigona* Dušana Jovanovića, *Kassandra* Borisa A. Novaka... (prim. Kermauner: 1988). K oživiljanju antičnega mita, tega »izjemnega potenciala« (Kermauner, 1990, 27s.), pisci pristopajo na različne načine, pogosto s preinterpretiranjem in aktualiziranjem. Zajc pa v *Medeji* pravzaprav ne pove nič novega. Aleš Berger (1989, 331) upravičeno pravi, da gre za »staro zgodbo, povedano z novimi besedami«. Tudi zaradi tega se lahko drama izkaže kot učinkovit pripomoček pri poglobljanju razumevanja Evripidove *Medeje*.

Očitna razlika med Zajčevo in Evripidovo igro je v obsegu mitološke snovi, ki jo obravnavata. Grški tragik se omeji na dogajanje v Korintu, na končni razplet Jazonove in Medeje zveze, slovenski dramatik pa poseže precej dlje v mitično preteklost, s čimer skuša sklepne dogodke globlje utemeljiti. Poleg snovi grške tragedije, ki tudi zanj ostaja zavezujoča in izhodiščna inspiracija, v igro vpelje še dve prizorišči: Jolkos in Kirkin otok, tako da zaobjame najpomembnejše peripetije Jazonovega potovanja z ladjo Argo od prerokbe, ki mu napoveduje jolški prestol in sproži njegovo odpravo, do Absirtovega umora in očiščenja pri Kir-

¹ Kasneje je dobila svoje mesto tudi v sklopu Zajčevih *Iger* (Ljubljana, MK, 1989, 266-320) in *Dram* (Ljubljana, Emonica (Dane Zajc v petih knjigah), 1990, 375-438).

² Kasnejše uprizoritve: Skopsko dramsko pozorišče (režiral Vito Taufer), Budva, 1989; Radio Zagreb, 1989; Drama SNG v Ljubljani (režirala Meta Hočevnar), 1990; Drama SNG v Ljubljani (režirala Tijana Zinajič), Produkcija 4. letnika AGRFT Ljubljana, 1999.

ki, od Pelijevega zakola, zaradi katerega začne popotnike zasledovati maščevalni Akast, do tragičnega konca v Korintu. Zajc zagotovo ni poznal epa *Argonavtika*, kjer Apolonij Rodoški v štirih knjigah opisuje odpravo argonavtov, ki vključuje tudi obisk pri Kirki ter poroko med Jazonom in Medejo, le da se slednja izvrši v deželi fajaškega kralja Alkinoja. Najverjetneje se je s temi dogodki seznanil z branjem Schwabovih *Najlepših antičnih pripovedk*, ki povzemajo to pesnitev. O umoru Peliad pa poroča tudi dovilja v uvodnih verzih Evripidove tragedije. Pisec slovenske drame se pri obdelavi mitološke snovi do neke mere posluži umetniške svobode; v upodobitvi Jazonovih in Medejinih svatov, kolhiških mornarjev, ki jih Kirka začara v merjasce, tako na primer zlahka razberemo dogodke iz desete knjige Homerjeve *Odiseje* (230-243), vendar izhodiščna zgodba ostaja nespremenjena. Besede merjascev so tudi edine, v katerih lahko zaznamo namige na aktualno politično dogajanje, ki pa ne prerastejo v pravo aktualiziranje (prim. Marinčič, 2000, 196).

Medea je »najbolj klasična in strogo grajena Zajčeva drama« (Kermauner, 1992, 154), a njena zgradba kljub temu ni preprosta. Kratki predigri sledijo tri dejanja s številnimi različno dolgimi prizori, v katerih se zelo hitro, naskladno z logičnim časovnim zaporedjem menjajo prizorišča. Podobna dinamičnost določa tudi nastop oseb, ki se izmenjujejo skorajda iz prizora v prizor. Zlasti zapleteno je drugo dejanje, kjer dogajanje na Kirkinem otoku dvakrat prekinejo kasnejši dogodki, Pelijev umor pa se navidezno prestavi iz prihodnosti v preteklost. Pisec si lahko privošči tovrsten pristop k zgodbi, saj predvideva, da jo občinstvo že pozna (Hriberšek, 1999, 140). A zgradba ni le posledica avtorjeve »igre« s predlogo, njen pravi cilj je prikaz osrednje ideje: vnaprejšnje določenosti vsega, moči usode nad posamezniki, ki so *samo igrarce v otročji igri (bogov)* (II, 3). Zajc si prizadeva opisati »dogajanja na vse strani naenkrat« (Novak, 1995a, 187), preseči želi linearno pojmovanje časovnosti.

Pri prikazu poteka dramskega dogajanja si lahko pomagamo s preprosto razpredelnico:

	ŠTEVILO PRIZOROV	PRIZORIŠČE	DRAMSKE OSEBE
PREDIGRA		Jolkos	Pelijeve hčeri, Jazon
1. DEJANJE	5	Jolkos	Pelias, Pelijeve hčeri, Medea, Jazon, Akast
2. DEJANJE	5	Kirkin dvor	Kirka, Medea, Jazon, Akast, kapitan
	3	Korint	Kreon, Glavka, Akast
	1	Kirkin otok	Kirka, Medea
	2	Korint	Jazon, Medea

	ŠTEVILO PRIZOROV	PRIZORIŠČE	DRAMSKO OSEBE
	5	Kirkin dvor	Kirka, Medeja, Jazon, kapitan, trije merjasci, Glavka (kot prikazen)
3. DEJANJE	9	Korint	Glavka, Jazon, Akast, Kreon, Medeja
	3	Jolkos	Jazon, Pelijeve hčeri, Akast

Uvodne in zaključne besede izrečeta Pelijeve hčeri, ki prevzemata »funkcijo zbora« (Möderndorfer, 1995, 161). Njunih imen ne poznamo, označeni sta kar kot 1. in 2. hči, med seboj pa sta si nekoliko značajsko različni: ena je bolj drzna, odkrita, druga pa deluje bolj sramežljivo. Medeja ju zmerja s »perjadjo« (I, 2) in pravi, da sta *ušli čez les* (I, 3). Nimata *preteklosti, prihodnosti, podobe in spomina*, ampak sta obsojeni na sedanost, s čimer Kirka grozi tudi njenemu bratu (II, 2), na koncu pa Akast v Jazonu ugleda brata svojih sester (III, 11). Govor Peliad sestavljajo kratke replike, ki se med seboj dopolnjujejo, sestre tvorita nekakšen »pesniški duet« (Möderndorfer, 1995, 161). Predstavita nam glavna lika igre: Jazona, ki v mladostni moči lahkotno in gibčno, *kot da stopa iz sonca* (predigra), brede po reki in prenaša na ramenih nenavaden tovor, *starko s spreminjastim obrazom* (ibid.), ki od njega zahteva vedno večji napor. Ena od njegovih nog je bosa, kar pomeni, da prihaja kot izvršitelj starodavne prerokbe, da je on tisti, ki bo prevzel Pelijev prestol. A kraljevih hčera turobna slutnja ne odvrne od hrepenenja po mlademu osvajalcu, saj ima *telo, vredno greha*, čeprav je njegova glava *prazna*, kajti *junaki niso zapleteni* (I, 1), s čimer se kasneje strinja tudi zaljubljena princesa Glavka, ko pravi, da je njen izbranec *brez domišljije* (III, 1).

Že v začetku spoznamo barbarsko čarovnico, grozovito Medejo, sogovornici pa predvidita tudi kazen, ki bi doletela Jazona, če bi prevaral mogočno izvoljenko: *Uničila bi ga. Ohromela. Ga oslepela. Ga pohabila. /Ž enim pogledom. /Ž enim samim* (I, 1). Kljub temu da Medeji ne zaupata, se hčerki uklonita volji očeta Pelija, ki pričakuje, da bo tujka izpolnila njegovo vročo željo po mladosti, po tem, da bi se po skrivnostnem obredu prebudil kot *nov bel sneg. Nedotaknjen. Nepopisan s sledovi* (I, 2). Pelias, kot je značilno za vse moške like v drami, ne prepozna znamenj usode, ne zna brati *knjige, zapisane v vodnih kolobarjih* (I, 2), ne sprevidi skritega smisla prerokb, ki se mu zdijo dvoumne in ga bremenijo s svojo negotovostjo: *Past v besedah, ampak past, ki jo doumeš, ko se sproži* (I, 1). Prepričan je, da se je za tako zlovesččo izkazala tudi napoved, da ga bo Jazon vrgel s prestola, saj se to ni zgodilo, ampak je prerokba *zavozlala življenje* (I, 1) le mlademu osvajalcu zlatega runa. Ostareli kralj v svoji obsedenosti z mladostjo, ki je pravzaprav le »transformirana želja po večni oblasti« (Möderndorfer, 1995, 164), ne pomisli na to, da bosta »njegova prijatelja« izkoristila vsako priložnost, da se ga znebita in da

se prerokba končno izpolni. Slepí se, da je njegov oboževani prestol zaradi Medeje varen pred Jazonom, ki ga je nekoč v strahu pred tekmečem poslal v Kolhido v skoraj gotovo smrt, njegovega očeta Ajzona, svojega polbrata, pa primoral, da sta z ženo naredila samomor. Še prej je sam umoril lastnega bratranca. S Pelijem na prizorišče stopi ena od osrednjih tem igre, ki je gonilna sila vsega dogajanja: boj za oblast, neusahljiva želja po vladanju. Ta popolnoma iracionalna sla obvladuje moške, da ji slepo sledijo, kot pove Pelias: *In prestol mene ima, bi se lahko reklo* (I, 1). Hrepenenje po oblasti vodi Jazona k Ajetu po zlato runo in ga slednjič pripelje do načrtovane poroke z Glavko. Prestol določa usodo dramskih oseb: *Krog, ki mu v središču stoji ta prestol, razsvetljen od mnoge krvi* (I, 3). Na njem je tudi Pelijeva kri, saj se njegovi strahovi uresničijo: *Prestoli so muhasti. Sprejmejo vsakršno svojat* (I, 1).

Po krutem umoru, ki ga kot orodje v Medejinih rokah pred očmi gledalcev izvršita kraljevi hčeri v grotesknem prizoru, pospremljenem z grozljivimi komentarji, na lepljivo kri sede Jazon, novi kralj, prevzet od zadoščenja, da je končno dosegel zastavljen cilj, da je deželo svojih dedov zopet pridobil za svojo kri, zase in za svoje potomce. Dovršitev umazanega dela ta *svetli junak*, kot ga imenuje Glavka (II, 8), prepusti ženski, na okrvavljen prestol sede z nelagodjem, kot da bi sam ne imel deleža pri tej usmrtilvi. Kasneje z enako »lahkotnostjo« preloži na Medejo vso krivdo za kraljevo smrt, sam pa smukne v *nenavzočnost*, kot mu očita Kreon (III, 3). Korintski vladar ve, zakaj je njegova spremljevalka morila: *Sem samo roka Jazonova, / ker sem telo, ki je preproga, / po kateri prihaja Jazon na svoj prestol* (I, 2). Medea svoje dejanje izvede brez pomislekov in omahovanja, kot brezčuten stroj. A takoj zatem se spomni na svoj prejšnji zločin, na umor, ki se je ravno tako končal z razkosanjem, ki ga je tokrat izvršil Jazon, kljub temu da svoje žrtve, Medejinega brata, ni sovražil, ampak je to storil le zato, da bi zaustavil svoje zasledovalce: *Na drobno je bil razsekljan. Ž natančnostjo, ki je čista misel* (II, 1). A še pri tem dejanju je potreboval pomoč svoje spremljevalke. Absirt se je odzval na sestrin klic, prišel je k njej, v njen objem, *skoraj tak kot žrtveno jagnje* (II, 3), da bi umrl na njeni rami, ko ga je njen ljubi zabodel »od zadaj«. Medea je *razvezala vezi med bratom in sestro* (II, 1), svete vezi, zaradi katerih je bila Antigona pripravljena žrtvovati svoje življenje. Pustila je, da je Jazon njenemu bratu iztaknil oči, da so ostanke njegovega trupla dolgo iskali po vodah Istra. Ljubezen do Jazona je premagala vse druge ljubezni, nobena žrtev ni prevelika: *Žato. Žato sem ubila brata. Saj ni bilo težko. Saj je bilo, kot da trgam rožo, s katero bom odklenila prostor ljubezni, ki je le meni namenjen* (II, 3).

Medea si svoje ljubezni ni izbrala sama. Ko je Jazon prvič stopil pred njene oči, jo je *zadela strelica višjih sil*, da je *svobodna kolhiška kraljična*

hotela sužnost (II, 3). In prav v tem njenem hotenju, v želji, da bi ostala v sedanosti, v zaslepljenosti, ki jo razbremenjuje krivde in ji odvzema vso odgovornost, je njena krivda (prim. Zajc: 1989/90). Svojo teto, Helijevo hčer Kirko, ki ji je oče, podobno kot Evripidovi Medeji, posodil voz, da je po zastrupitvi moža, sarmatskega kralja, pobegnila v Etrurijo, tako prosi: *Ne kliči senc (prihodnosti), s katerimi groziš. Prizanesi nevednim z vednostjo* (II, 14). Mogočna čarovnica je edina, ki zna brati usodo, saj je »zunaj sveta« (Zajc, 1989/90, 129) in »ve vse« (Hriberšek, 1999, 143). Zaveda se človeške nemoči pred bogovi: *Volja bogov se skaže na koncu. / Navzkriž je z našimi željami* (II, 12). Kirka ve, da njena obiskovalca ne bosta dosegla svojega cilja, jolškega prestola, da *kraljevski par brez kraljestva* pluje v temno *jamo prihodnosti* (II, 16). V pogovoru obudi Absirtovo smrt in morilca očisti njunega zločina. Jazona prezira, njuna svetova sta si tuja, Medejo pa skuša prepričati, naj se vrne domov, v Kolhido. Med ženskama vlada tiha zaupnost; Kirka natanko ve, kaj se dogaja z njeno nečakinjo: *Žraščena si z Jazonom s snovmi, / ki jih le ti začutiš / v temni slutnji, / ko zabolí vsako vlakno posebej, / pretrgano v misli* (II, 12). Medejo vzpodbuja, naj se zazre v prihodnost, in v meglenih podobah uzremo Jazonovo zapuščenost in umiranje otrok. Kirka napove, da bo njena sorodnica zopet »spregledala«: *Pride čas, ko bojo slike tiho zakričale v večer, ki bo molčal v tvoji glavi. Očiščujem te. A samo zato, ker je zaprto oko, ki se odpre, ko pride čas, ko se umaknejo bogovi, ki si samo igrača v njihovi otročji igri* (II, 3). Ko kapitan kolhiške ladje zahteva izročitev Medeje, ki kot neporočena ženska pred postavo in bogovi pripada očetu, jo Kirka zveže z Jazonom, a tako, da gledata vsak v svojo smer, da sta s hrbtom obrnjena drug proti drugemu, kar simbolično napoveduje njuno razhajanje (prim. Poniž, 1995, 154). Mornarji, ki jih čarovnica spremeni v merjasce, kot svatje groteskno obarvajo poročni obred, v njihovih besedah pa se razkriva piščev odnos do politike, ki se zgosti v besedah 1. merjasca: *Ali ni vse drek enak? / Bodi prestol in svinjak?* (II, 14).

Gostiteljica mladoporočencema pred odhodom odstre delček prihodnosti, Glavko, ki od očeta zahteva Medejin izgon (II, 15). Vloga mlade korintske princese je pomembna uvedba slovenskega dramatika. Naivno dekle se zaljubi v Jazona, še preden ga sreča. Želi si ga brez pomiselkov in se pri tem ne ozira na njegove spremljevalce ali usodo (II, 8). Nova Jazonova izvoljenka je mladostno igriva in razposajena, pravi »otrok«, povsem drugačna od temačne, resnobne Medeje. Glavka se s svojim »junakom« lovi, našemi se v Meduzo in v Medejo. Izzivalno se posmehuje njegovemu domu, zadihanosti pri igri in pomanjkanju domišljije. Toda za temi »bodicami« se skriva slutnja, da se je Jazon hoče le »dotikati«, da je zanj le prijetno razvedrilo, objekt njegove strasti in pot do novega prestola. Princesa se zaveda, da je njen izbranc

do Medeje krivičen, da je prelomil prisego, ki ji jo je dal v Kolhidi, in da njegov izgovor nima prave teže: *Spolnjeval sem pomembnejša dejanja, kot je tehtanje besedic, princesa mila* (III, 1). Glavka obenem ve, da tudi sama ni nedolžna, da je »tatica«, zaradi česar jo bo doletela zaslužena kazen: *Ždi se mi, da je blizu zadnji dan. Z vsako tvojo bližino se mi približuje. Ko me stiskaš, kot da bi me stiskala tudi neka druga moč. Nisem je poznala prej. Prihaja s tabo, ampak ne diši po tebi. Je v nasprotju s tabo in me peha stran od tebe. [...] Stran od vsega. Obliva me od zunaj in rase iz mene, da je bel svet in je bela moja kri. [...] Drži me trdno, da se ti ne zmuznem iz rok. Da ne padem v vodo. Da ne treščim ob čer. Da se bela ne raztopim v belini. Da se ne razbijem trda od strahu, ko ti padem iz rok* (III, 1). V navedenem odlomku pride do izraza »zaklinjevalska moč« Zajčevega jezika, grozečo prihodnost pa v prvi vrsti napoveduje bela barva, ki jo Glavki pripisuje tudi Medeja: poročno ogrinjalo se sveti na *beli, beli nevesti*, ki je polepšana tudi z diademom *na belem čelu* (III, 4), Jazon pa izbranko tolaži: *Nisi bela* (III, 1). Pesnik, ki v svojih verzih pogosto upodablja belino,³ pravi: »Bela je takrat, ko me ni, smrt« (Šutej, 1990, 147). Bela barva ponuja slikarju »neskončnost možnosti, beg pred liki, pred tem, da bi jih narisal in jih tako uničil v sebi. [...] Najbrž, da je bela barva še posebej taka, da bi se dalo vanjo zginiti. Saj tisti, ki hoče zginiti, ki je svoje zginevanje opazoval, odkrije belino, v katero bo odšel in pustil za sabo vrata čista, nedotaknjena« (Zajc, 1990a, 100). Glavkina »belost« izraža oboje: bližino smrti z občutjem groze in nedotaknjenost, čistost, zlasti ob misli na krvav konec. Tudi pri Evripidu ima princesa »belo lice« (1149) in »belo stopalo« (1163), a tu gre za običajen atribut ženske lepote, z »belim obrazom« (923) in »snežno belim vratom« (30) pa se ponaša tudi Medeja. Zajčeva čarovnica je v nasprotju s tem mračna, *črna kraljica* (I, 5), obdana s črnimi krokarji in zmožna *črnih hudodelstev* (I, 4), zaradi česar Glavkina belina še bolj izstopa.

Ker otroka v slovenski igri ne nastopita pred očmi občinstva, pride do neposrednega soočenja žensk, ki »se bojujeta« za istega moškega. Pri Evripidu Medeja sinova v materinem imenu obdarujeta nesrečno nevesto, z zapuščeno tujko pa se pogovori Kreon, medtem ko pri Zajcu do srečanja med kraljem in maščevalno žensko pride šele v času izvršitve njenega strašnega načrta, Glavka pa prejme darila iz rok svoje tekmice brez posredovanja otrok. Dialog med ženskama pomeni enega od vrhuncev igre (prim. Poniž, 1995, 155). Do izraza pride princesina naivnost, nemoč pred starejšo, bolj izkušeno in pametnejšo tekmico.

³ Prim. npr. pesmi iz cikla *Belo* (v: *Pesmi*, 1990b, 261ss.), belino v igri *Kálevála* (v: *Drame*, 1990, 315ss.), v pesmih *Belo petje* in *Usta brez ust* iz zbirke *Dol dol* (Nova revija, Ljubljana, 1998, 56; 65) in ne nazadnje pesem za otroke *Bela mačica* (*Hiša sanja*, MK, Ljubljana, 2004, 8).

Glavka se čuti krivo in si želi, da bi ji prizadeta ženska odpustila, da bi postali prijateljici, celo »sestri«. Ve, da je Medeja močnejša, a ravno to jo privlači. Njeno sogovornico pa obhajajo mešani občutki: *Ta, ki gre srh gor pa dol skoz mene, ko samo slišim njeno ime. Ona njegova, ona v njegovih sprijenih rokah. [...] Naj pride. Naj jo vidim. Naj se preskusiva: Bo vzdržala roka nad plameni? Ne bo trepetala ne bo pekla, se zvijala od bolečin?* (III, 4). Medeja Glavko potihem svari in odbija stran od sebe, hkrati pa jo nezadržno zapleta v niti svoje igre, v kateri bo princesa le »igra-na«, le žrtev. Glavka ne zna razbrati namigov nevarne tekmice, zato kljub strahu rada sklene zavezništvo z njo in z veseljem sprejme njeni darili. Takoj se napoti k očetu, da bi preklical pregon Medeje in otrok. Toda princesina usoda je že zapečatena: *Ta diadem mi stiska glavo, da se curo možgani. Ta obleka, ki me živo požira, cefra kožo, polni pljuča z ognjem. Hčerka v smrt povleče tudi »nedolžnega« očeta: Mrtva. Oba. Žareče ogle. Mumiji* (III, 9). Evripid v svoji tragediji ta dogodek v skladu s tradicijo položi v usta sla (1156-1221). Pri Zajcu pa je za Pelijevim razkosanjem to že drugi umor, ki se odigra na odru. Grotesknost izgine, grozljivost dobiva vedno bolj čisto obliko. Na časovni spirali je potekel en krog.

Najstrahotnejši zločin pa se je zgodil že pred tem. Senca s Kirkega otoka (II, 9) se je izkristalizirala v pesmi, ki jo pripoveduje nesrečna mati. Medeja v tretji osebi in preteklem času, s srh vzbujajočo distanco opiše svoje dejanje, ki jo bo za vedno zaznamovalo: *Ven je prišla / isto telo, isti koraki, isti obraz in roke iste. / Ampak Medeja ni bila več Medeja* (III, 6). V grški tragediji o tem dogodku poroča sel, Medejina pripoved v slovenski igri pa nadomešča tudi znameniti monolog ženske, razdvojene med materinsko ljubeznijo in strastno maščevalnostjo do nezvestega ljubimca (prim. Marinčič, 2000, 197).

Protiutež visoki poetični govorici v igro poleg merjascev vnaša Akast, ki svoje žrtve neusmiljeno zasleduje od Jolka do Korinta, v časovni zmedi pa zaide celo h Kirki. Njegova usta so polna groženj in krvi, ki si je želi njegov meč. Z Jazonom se zaplete v dva burna dialoga (III, 2 in 5), v pravo tekmo, kdo bo koga bolj užalil s svojimi prostaškimi, s seksualnostjo obarvanimi zmerljivkami. Akast nasprotniku očita, da je *bacek brez svoje krokarice* (III, 2) in *junak tujih dejanj* (III, 5). Vulgarna govorica, ki jo pisec tako vpeljuje v igro, močno popestri njeno jezikovno podobo in vnaprej razbije monotonost te »poetične drame«. Običajen govor omogoča »počitek«, humor ali vsaj ironijo (Novak, 1995a, 189). Posamezni odlomki, zlasti monologi lahko izven konteksta delujejo kot samostojne pesmi, v dialogih pa se pojavlja nihanje med verzi in prozo, ki ga pogojujejo značaji oseb in njihovi medsebojni odnosi ter trenutna situacija na odru (prim. Hriberšek, 1999, 141 in Novak, 1995, 99ss.).

Zajčeva Medeja je bolj »čarovniška« kot Evripidova, ki se v svoji

demoničnosti popolnoma razkrije šele na koncu tragedije, ko s trupli otrok na Helijevega vozu odleti v Atene. Prej je njen lik močno humaniziran, pred ljudi stopa predvsem kot nesrečna, prevarana ženska, ki s svojim obupom vzbuja sočutje pri zboru in občinstvu. Drža ponižane žene je do neke mere tudi hotena, saj ji pomaga izpeljati njen »peklenski« načrt. Pred Kreontom, ki se je boji, ker je »premetena in vsega zmožna« (285), se izgovarja, da je le »povprečno bistra« (305), s podobno strategijo v svoje mreže zaplete Jazona, Ajgeja pa nasprotno prepriča predvsem s svojim »poznavanjem zdravil«. V bližnji okolici velja za strašno, otroka ošvrkne z očmi »kot besen bik« (91), služabnike prežene s pogledom »kot levinja z mladimi« (187), vsi trepetajo pred izbruhom njenega srda, vendar je bila prebivalcem Korinta na začetku všeč (13ss.), in tudi kasneje je deležna mnogo podpore in usmiljenja, zlasti s strani zbora. Zajčeva Medea naleti na dosti manj razumevanja. Jazon ji očita njeno tujstvo, barbarstvo: *Nočeš se udomačiti na Grškem. [...] Ko greš skozi Korint, se ozirajo za tabo zaradi tuje noše, zaradi pričeške divje, zaradi korkarjev, ki te obkrožajo* (II, 10). Že Pelijevi hčeri jo označita za barbarko, zmožno odurnih čarovnij (I, 1), njun oče pa ji je naklonjen, a kaj kmalu spozna svojo zmoto. Kreon se je boji, toda obenem pokaže še največ razumevanja za njen bes, saj ve, da ji *kremplji in zobje* niso zrasli *v hipu, nepričakovano in zaradi besede*, kot trdi Jazon, ampak *na dejanje*, o katerem pa kralj dvomi, da je bilo pretehtano (III, 3). Na prvo mesto postavlja skrb za hčerko (tako je že pri Evripidu), njena veza z Jazonom se mu zdi nevarna, krivdo za to pa pripisuje predvsem Glavkinemu izvoljencu. Posmehuje se njegovemu izmikljanju pred odgovornostjo za Pelijev umor in Medejo razbremenjuje krivde, vendar v strahospoštovanju do čarovničinih moči tudi njenima otrokoma ne dovoli, da bi ostala v Korintu. Na koncu pa se vda hčerinim prošnjam in celo Medeji ne odreče gostoljubja, kar v grški igri sploh ni predmet pogajanj; princesa prosi le za otroka. Medea svojemu zaščitniku vrača naklonjenost: prepričati skuša njegovo smrt, saj ni pravična: *Kreontu je sojeno po krivici. Ista krivica se zmeraj enako ponavlja* (III, 9).

Ker Zajc opusti figuro Ajgeja, se vsiljuje misel, da nekatere plasti njegove osebnosti prenese na svojega Kreonta. Oba lika se odlikujeta po svoji pobožnosti, po spoštovanju božjih in človeških zakonov. Pripravljena sta nuditi zatočišče pregnancem, saj so gostje *poslanci bogov in njihova zavrženost je božje narave* (II, 6). Zajčev Kreon tako sprejme sestradanega in razcapanega Jazona z Medejo in otrokoma, pozneje pa jih zaščiti pred Akastom, kajti maščevanje je »v božjih rokah«. Vrh tega Pelias v njegovih očeh ni bil *pravi kralj*, ampak *povzpnetnik, zvitež, ki se je v skladu s svojo pohlepno naturo polastil prestola*. Zato njegova morilka ni prekršila *najsvetejšega zakona kraljev*, ki razglaša, da je *bogokletno*

ubijati kralje (II, 7). Ajgej Medeji zagotovi varnost v Atenah, v tem pa vidi predvsem lastne koristi, saj mu prevarana ženska obljubi močno zaželeno potomstvo. Pri Zajcu se ideja za umor sinov tako ne more poroditi ob pogledu na trpljenje človeka brez otrok, vprašljiv pa postane tudi kraj, kamor naj bi se po svojih zlih dejanjih zatekla nesrečna zločinka. Ko Glavka Medejo vpraša, če bo odšla v Atene (III, 4), je njeno sklepanje v okviru drame povsem neutemeljeno, razložimo si ga lahko le s sklicevanjem na vnaprejšnjo seznanjenost z zgodbo. Zaris ideje o Medejinih nešteti umorih, o *grozotnem klanju*, ki ga bo ponavljala *tisoč let in tisočkrat, da se (ji) bo sušilo suho srce zmeraj nanovo* (III, 9), misel o »večnem vračanju enakega«, ki postane eno od osrednjih sporočil Zajčeve drame, lahko pravzaprav zasledimo že pri Evripidu, in to ravno z vpeljavo Ajgeja, saj so gledalci poznali razplet njegove zveze z Medejo: poskus Tezejevega umora in vnovično Medejino pregnanstvo (prim. Marinčič, 2000, 176ss.). Aristotel je v Poetiki (1461b 19-21) spregledal globlji pomen Ajgejeve figure, pri Zajcu pa v zaključnih prizorih mračna notranjost glavnih oseb preraste njuno »zunanje življenje«.

Še bolj slikovito od Medejinega trpljenja je prikazan Jazonov zlom, obsojenost na nesmiselno životarjenje, ki je hujše od smrti. Že v grški tragediji demonična ženska nezvestega ljubimca z umorom otrok udari bolj, kot če bi mu vzela življenje, saj mu tako vzame prihodnost, kar še poudarja princesina smrt, s katero se izgubi tudi upanje na prihodnje potomstvo. Zajčeva drama se konča s »ponovitvijo« začetnega prizora, a v reko zdaj stopa »drugi« Jazon, izmučen starec, *ki se mu tresejo kolena, ko premika telo, ki drhti v opoldanski pripeki kot suha vejica* (III, 11). Na hrbtu prenaša težko breme, svet (žensko) in otroka, ki mu *krvavita na obraz* (III, 12). Boginja je pozabila na svojega varovanca, *drugo igro igra z drugim Jazonom* (III, 9). Medejine slutnje so se uresničile, *bela senca* je utonila *v temni gošči sveta*, njen ljubi je *na poti, ki so jo (njeni) koraki zapustili* (II, 9). Usoda triumfira nad slepim optimizmom, dokončno se potrdi, da je »junak« moril *brez smisla in koristi* (II, 3), kar mu preganjalec pove že na Kirkinem otoku: *Z ništrcem si hotel dobiti kraljestvo. Za ništrc si speljal dejanje, vredno bosopetca* (II, 5). Jazon je postal *rana*, ki čaka na Akastov meč, a maščevalec očetove smrti ga ne prepozna več, zato mu ostaja le večno tavanje *k črnemu srcu sveta* (III, 11) v neizpolnljivem hrepenenju po *tihi deželi svetlikanja in ustavljanja, po deželi steklenih oči in otrdelega jezika* (III, 12). Zanj ni odrešitve, *vse je samo vračanje brez konca, a brez vrnitve* (II, 5), ki jo zagotavlja smrtnost, naša vez s kozmosom in večnostjo (Hofman, 1990, 34).

LITERATURA

- BERGER, A. (1989): *Pet pesniških iger Daneta Zajca*. (Spremna beseda.) V: D. Zajc, Igre, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1989, 321-333.
- EVRIPID: *Medeja. Ifigenija pri Tavrijcih*. (Prev. M. Marinčič.) Mladinska knjiga, Ljubljana, 2000.
- HOFMAN, B. (1990): *Za pisanje pesmi je potrebna 'nedolžnost'*. V: Dane Zajc v petih knjigah. Intervjuji. Emonica, Ljubljana, 1990, 31-43.
- HRIBERŠEK, M. (1999): *Evripidova in Zajčeva Medeja*. (Intervju z D. Zajcem.) Keria 1, št. 1-2, 1999, 137-145.
- KERMAUNER, T. (1988): *Vračanje mita v sodobni slovenski dramatik*. Partizanska knjiga, Ljubljana, 1988.
- KERMAUNER, T. (1990): *Kristus in Dioniz. Razprava o slovenski dramatik* zadnjega pol stoletja. DZS, Ljubljana, 1990.
- KERMAUNER, T. (1992): *Repoganizacija in rekristijanizacija*. Revija 2000, št. 61/62/63, 1992, 154-231.
- MARINČIČ, M. (2000): *Tradicija in modernost v dveh Evripidovih dramah*. (Spremna beseda.) V: Evripid, Medeja. Ifigenija pri Tavrijcih. Mladinska knjiga, Ljubljana, 2000, 149-200.
- MÖDERNDORFER, V. (1995): *Kako odčarati Medejo*. V: B. A. Novak (ur.), Dane Zajc (Interpretacije 4), Nova revija, Ljubljana, 1995, 158-166.
- NOVAK, B. A. (1995): *Ritem pri Zajcu*. Prav tam, 82-102.
- NOVAK, B. A. (1995a): *Pogovor o starih stvarih sred novega sveta*. (Intervju z D. Zajcem.) Prav tam, 181-205.
- PONIŽ, D. (1995): *Medejin trojni mit. Evripidova in Zajčeva Medeja v ogledalu ljubezni, politike in smrti*. Prav tam, 146-156.
- ŠUTEJ, J. (1990): *Pesmi ni mogoče naslikati v skupščinsko dvorano*. V: Dane Zajc v petih knjigah. Intervjuji. Emonica, Ljubljana, 1990, 145-152.
- ZAJC, D. (1989/90): *Medeja ali premišljevanje o svobodi odločitve*. Gledališki list SNG Drame v Ljubljani, št. 5, sezona 1989/90, 129-130.
- ZAJC, D. (1990): *Dane Zajc v petih knjigah. Drame*. Emonica, Ljubljana, 1990.
- ZAJC, D. (1990a): *Pesem brez besed*. V: Dane Zajc v petih knjigah. Eseji, spomini in polemike. Emonica, Ljubljana, 1990, 100.
- ZAJC, D. (1990b): *Dane Zajc v petih knjigah. Pesmi*. Emonica, Ljubljana, 1990.

Kristina Tomc
Frankovo naselje 42
SI-4220 Škofja Loka
e-mail: kristina.tomc@gmail.si

Matej HRIBERŠEK | ZATON KLASIČNEGA ŠOLSTVA (1945–1958)

Izvoleček

Dejavniki, ki so negativno vplivali na razmere v klasičnem šolstvu v obdobju pred 2. svetovno vojno, so se po vojni še okrepili. Klasični jeziki so postali novemu režimu in njegovim zahtevam na področju šolstva odveč. Iz leta v leto spreminjajoči se položaj latinščine in grščine je dajal slutiti, da se pripravljajo korenite spremembe, in to v škodo klasični izobrazbi.

Abstract

After World War II, destructive influences on the situation of classical education became even more pronounced. The new regime, which brought its own educational demands, considered the classical languages superfluous. Yearly alterations to the teaching of Latin and Greek heralded radical changes damaging to classical education.

Obdobje takoj po vojni

Prve spremembe na področju klasičnega šolstva v šolstvu segajo v april 1945; 14. aprila 1945 je Ferdo Kozak, načelnik odseka za prosveto SNOS (Slovenskega narodno osvobodilnega sveta), poslal predsedstvu SNOS v pregled in odobritev načrt za spremembe v šolstvu, s katerim so podržavili vse šole, oblast pa je lahko izvedla čistko v dijaških, študentskih ter učiteljskih in profsorskih vrstah in s tem dosegla vse večje podrejanje šolstva svojim političnim potrebam.¹ Šolam je bilo treba preskrbeti učbenike; 8. junija 1945 je ministrstvo za prosveto poslalo poziv vsem založnikom šolskih knjig, naj pošljejo v pregled učbenike, ki jih še imajo na zalogi. Ferdo Kozak, minister za prosveto, je 11. junija 1945 imenoval komisijo za pregled učbenikov in pripravo učnih knjig za naslednje šolsko leto. Ker je bilo nemogoče v tako kratkem času oskrbeti nove učbenike (tudi finančne razmere tega niso dopuščale), je komisija sklenila, da si bodo v prehodnem obdobju pomagali z učbeniki, ki so bili v rabi v predvojni Jugoslaviji in v času okupacije, da pa je treba »ugotoviti njihovo uporabnost«.² Učbenike so pregledali

¹ Za natančnejši potek reformiranja šolstva v povojnem obdobju gl. Gabrič (1991), Gabrič (1994), Gabrič (1999).

² ARS 231 – Ministrstvo za prosveto, fasc. 34 (zapisnik prve plenarne seje komisije za učne knjige dne 26/VI 1945). Prim. tudi Gabrič (1991), 73.

strokovni odseki za posamezne skupine predmetov in poslali komisiji poročilo o svojem delu. Pri učbenikih za predmete, ki ideološko niso bili tako učinkoviti (med njimi sta bili poleg telesne vzgoje, glasbe, kemije in prirodopisa tudi latinščina in grščina), je omenjena komisija zahtevala le manjše popravke, zlasti črtanje imen avtorjev.³ Nekateri učbeniki so bili sprejeti za prehodno obdobje, dokler niso nastali novi; monopol nad oskrbo z učbeniki in učnimi pripomočki je dobila Državna založba Slovenije.

Že leta 1945 je bila na udaru politike gimnazija, še zlasti klasična gimnazija. Prvi predlog o ukinitvi popolnih gimnazij in ustanavljanju srednjih strokovnih šol je na seji zvezne komisije v Beogradu (21. in 22. novembra) dala voditeljica Jugoslovanske šolske komisije pri CK KPJ in ministrica za prosveto Srbije Mitra Mitrović-Djilas. Radikalni načrt je bil že pripravljen, vendar ga ni bilo mogoče takoj uresničiti zaradi splošnega težkega položaja; ko so bile dane možnosti za izvedbo takšnega načrta, pa oblast ni več posegla po tako radikalnih ukrepih, kot je sprva nameravala.⁴ V Sloveniji sta bili po vojni dve klasični gimnaziji: v Ljubljani in v Mariboru. Škofijska klasična gimnazija v Šentvidu, ki je bila med vojno spremenjena v vojašnico in kasneje v zbirni center, je prenehala delovati; 4. junija 1945 je ravnatelj Ivan Knific prejel dopis šolskega ministrstva, da morajo zasebne šole do nadaljnjega prenehati delo. S tem sta gimnazija in Zavod sv. Stanislava za 48 let prenehala delovati, poslopje pa je bilo spremenjeno najprej v zbirni center za vrnjene domobranci, kasneje pa v vojašnico JLA.⁵

V Sloveniji so bila že l. 1945 živa prizadevanja za ukinitve pouka latinščine in grščine, kar se je pokazalo tudi v začasnem učnem načrtu za gimnazije in klasične gimnazije, pripravljenem za šolsko l. 1945/46.⁶ Grščine v učnem načrtu ni bilo več, za latinščino pa je načrt predvideval:

a) za gimnazije dvoletno učenje latinskega jezika, in sicer v VII. in VIII. razredu po 1 uro tedensko,

³ Tak je primer prof. Marka Bajuka. V njegovi *Latinski čitanki za IV. razred gimnazij*, ki je bila odobrena kot učna knjiga za prehodno dobo (z odlokom ministra prosvete K-83/1 z dne 1. avgusta 1945), in v izborih besedil, pri pripravi katerih je sodeloval, je njegovo ime prelepljeno. Vzrok za izbris njegovega imena je njegova emigracija; prof. Bajuk je po vojni z družino prebegnil na Koroško v Vetrinjo, kjer je kot prosvetni načelnik med slovenskimi begunci na Koroškem organiziral šolstvo po veljavnih jugoslovanskih šolskih predpisih in si s svojim delom pridobil velik ugled tako pri angleški vojaški upravi kot tudi pri avstrijskih šolskih oblasteh. Leta 1948 je z družino odšel v Argentino, kjer je umrl 20. junija 1960. Gl. Pernišek (1962), 173–177.

⁴ Gabrič (1999), 266.

⁵ Jernejčič (2001), 33.

⁶ Učni načrt (1945), 3.

b) za klasične gimnazije nespremenjeni osemletni cikel: I. 5, II. 5, III. 4, IV. 4, V. 5, VI. 5, VII. 5, VIII. 4.

Za prvo leto pouka latinskega jezika na (splošni) gimnaziji (VII. razred) je bilo predvidenih 25–30 ur; v tem času naj bi se dijaki seznanili z najpomembnejšimi poglavji iz oblikoslovja (deklinacije in pridevniki (brez izjem in posebnosti), zaimki, konjugacije pravih glagolov (predvsem v aktivu), pomožnik brez sestavljenk, glavni in vrstilni števniki), ki bi jih spoznavali ob posameznih stavkih ali krajših zaokroženih tekstih (basnih, anekdotah, kratkih zgodbah). Poudarjeno je bilo učenje na pamet (besede, izreki); dijaki so si morali pridobiti besedni zaklad ok. 450–500 besed, posebej je bila poudarjena razlaga tujk. V VIII. razredu naj bi se ob tekstih znanje oblikoslovja dopolnilo z obravnavo nepravilnih glagolov, obdelala pa bi se tudi najvažnejša poglavja sintakse. V ta namen naj bi se brali prirejeni krajši teksti iz del rimskih proznih piscev in lažji odlomki iz rimske epike. V obeh razredih je bila predvidena ena šolska naloga na semester.⁷

Klasična gimnazija (za obe klasični gimnaziji je veljal program splošnih gimnazij v modificirani obliki; glavna razlika je bila latinščina od I. razreda naprej) je pri pouku latinščine v precejšnji meri ohranila učni načrt iz predvojnega obdobja:

I. razred (5 ur)

- snov: sklanjatev samostalnika in pridevnika; *esse* in kompozita; stopnjevanje pridevnika; tvorba in stopnjevanje prislova; glavni in vrstilni števniki; zaimki; 4 konjugacije (aktiv in pasiv) razen glagolov mešane konjugacije na *-io*; vzporedno z oblikoslovjem glavna pravila sintakse; od januarja naprej 1 šolska naloga mesečno (prevod iz sl. v lat.).

II. razred (5 ur)

- snov: po potrebi nadomestitev zaostanka iz I. razreda; deponentniki in poldeponentniki; glagoli na *-io*; opisna spreja, posebnosti v sklanjatvah in spolu (samo najnujnejše); stopnjevanje (dopolnitev); nedoločni zaimki; sklad krajevnih imen; delilni in prislovni števniki; nepravilni in nepopolni glagoli; *fero* in kompozita, *volo*, *nolo*, *malo*, *eo* in kompozita, *fio*; AcI; NcI; gerundij; gerundiv; supin; vzporedno z oblikoslovjem tudi pravila sintakse; 1 šolska naloga mesečno (prevod iz sl. v lat.).

III. razred (4 ure)

- snov: po potrebi nadomestitev zaostanka iz prejšnjih dveh razredov; neodvisni vprašalni stavki; sosledica časov; konjunktiv v neod-

⁷ Učni načrt (1945), 10.

visnih in odvisnih stavkih; particip; absolutni ablativ; raba časov in naklonov; atribut in apozicija; raba sklonov (ob lektiri).

IV. razred (4 ure)

- snov: ponavljanje oblikoslovja in sintakse ob lektiri; odvisni in neodvisni govor (hkrati z lektiro); 6 šolskih nalog letno (prevod iz lat. v sl.).

V. razred (5 ur)

- snov: ponavljanje oblikoslovja in sintakse ob lektiri; 6 šolskih nalog letno (prevod iz lat. v sl.)

VI. razred (5 ur)

- snov: ponavljanje oblikoslovja in sintakse ob lektiri; 6 šolskih nalog letno (prevod iz lat. v sl.)

VII. razred (4 ure)

- snov: ponavljanje oblikoslovja in sintakse ob lektiri; 6 šolskih nalog letno (prevod iz lat. v sl.)

VIII. razred (4 ure)

- snov: ponavljanje oblikoslovja in sintakse ob lektiri

Pri slovničnem pouku je opazno omejevanje prevajanja iz slovenščine v latinščino v I.–III. razredu, kjer se je pouk kljub temu, da je bilo za šolske naloge predvideno prevajanje iz slovenščine v latinščino, večinoma (z izjemo obravnave glagola *fio*) omejeval na latinske paragrafe.

Lektira se ni več začejala v III., ampak v IV. letniku. Obravnavo rimske literarne zgodovine, ki je bila povezana z lektiro, je od V. razreda dopolnjevala tudi obravnava grške literarne zgodovine, s čimer se je delno zapolnila vrzel, ki jo je prinesla ukinitve grščine.

IV. razred

a) lektira: Kornelij Nepot, Kurcij Ruf, Cezar, Fajdrus (vsi v izboru)

b) literarna zgodovina: obravnava piscev, vključenih v lektiro

V. razred

a) lektira: Ovidij (izbor); Livij (zlasti 1. in 2. knjiga)

b) literarna zgodovina: zgodovinopisje do Livija; Livij; Ovidij; pregled grške narodne epike (Homer)

VI. razred

a) lektira: Vergilij, *Eneida* (zlasti 1. in 2. spev), izbor iz *Georgica*, 1. ekloga; izbor iz Salustija, zlasti iz *Jugurtinske vojne*

b) literarna zgodovina: Vergilij; Salustij; grški zgodovinarji: Herodot, Ksenofont, Tukidid, Plutarh

VII. razred

a) lektira: Cicero, *Cato Maior*; izbor iz Ciceronovih filozofskih del in iz 4. knjige *In Verrem*; po možnosti izbor iz Katula; izbor iz pisem Cicerona in Plinija mlajšega

b) literarna zgodovina: Cicero, Plinij mlajši; pregled grškega govorništva in grške filozofije do Platona (Demosten, Platon)

VIII. razred

a) lektira: izbor iz Horacija; izbor iz Tacita (zlasti poglavja o uporuh panonskih legij), po možnosti nekaj tekstov iz narodne zgodovine

b) literarna zgodovina: rimska lirika; zgodovinoisje od Livija naprej; Horacij, Tacit; pregled grške filozofije do konca (Aristotel); pregled grške dramatike (Ajshil, Sofokles, Evripid)

Vojna je pustila pečat tudi na lektiri; učni načrt pri Liviju je izrecno poudarjal, naj se za lektiro ne izbirajo odlomki o vojnah, in priporočal poglavja, ki predstavljajo rimsko življenje ipd. Enako načelo je veljalo tudi za druge pisce. Kljub temu je bila v VI. letniku priporočena Salustijeva *Jugurtinska vojna*; ali zaradi tega, ker je bila vojna tematika v primerjavi s »prevratniško« vsebino *Katilinove zarote* vendarle sprejemljivejša, ostaja zgolj ugibanje. Prav tako pri lektiri iz Cicerona v VII. razredu ni več političnih govorov (*In Catilinam*), ampak je osredotočena na filozofsko tematiko in umetnost (4. knjiga *Govora proti Veru* je izrecno poudarjena zaradi svojega pomena za umetnost).⁸

Prvo leto še ni bilo posebnih ideoloških pritiskov; ti so se stopnjevali s šolskim letom 1946/47, ko je že bilo poskrbljeno za osnovne materialne in kadrovske zadeve. Ljudska skupščina FLRJ je 11. julija 1946 je sprejela zakon o obveznem sedemletnem šolanju, s katerim je (delno) poenotila sistem šolstva na področju Jugoslavije;⁹ načrtovane so bile tudi sedemletne gimnazije. V Sloveniji, ki je že imela osemletno obvezno šolanje, je omenjeni zakon za šolstvo pomenil nazadovanje; vendar je pri nas njegovo uresničevanje, ki je bilo znotraj republik prepuščeno njim samim, potekalo najhitreje. S šolskim letom 1946/47 je Ministrstvo za prosveto LRS objavilo spremembe k učnemu načrtu

⁸ Učni načrt (1945), 35–36.

⁹ UL FLRJ, 12. 7. 1946, št. 56.648.

za gimnazije.¹⁰ V začasnem predmetniku za gimnazije latinščine ni bilo več; na šolah so jo lahko uvedli kot neobvezni predmet s po 2 urama tedensko. V predmetniku za klasične gimnazije so bile latinščini odmerjene 4 ure tedensko od II. do VIII. razreda; v I. razredu je pouk potekal po predmetniku za (splošne) gimnazije, v katerem latinščine ni bilo. Pouk grščine so lahko uvedli kot neobvezni predmet v višjih razredih s po 2 urama tedensko.¹¹ Ker naj bi z uvedbo sedemletnega obveznega šolanja 4 razredi osnovne šole in 3 razredi nižje gimnazije tvorili celoto, v kateri ni smelo biti razlik med šolami, je bil začetek klasičnega tipa gimnazije predviden šele v IV. razredu; to naj bi se realiziralo s šolskim letom 1949/50, ko bi bili I.–III. razred splošnogimnazijskega, IV.–VIII. pa klasičnega tipa.

Petletni načrt razvoja narodnega gospodarstva FLRJ je bil sprejet 27. aprila 1947, 2. avgusta 1947 pa še slovenska inačica tega načrta.¹² Sprejetje načrta je imelo vpliv tudi na notranjo organizacijo srednjih šol, tudi gimnazije, zlasti klasične gimnazije, ki je začela postopoma izgubljati svoj pomen; politika je s prehodom na plansko proizvodnjo in centralizirano vodstvo pri uresničevanju načrta dajala prednost gospodarstvu in vzgoji kvalificiranega kadra za potrebe gospodarstva.¹³

Za uskladitev učnih načrtov gimnazij FLRJ je Komite za šole in znanost pri vladi FLRJ pozval ministrstva za prosveto republik, naj sestavijo predloge za predmetnik in za učne načrte splošnega tipa gimnazij. Po predložitvi predlogov ministrstev je Komite sklical zvezno konferenco o gimnazijah, ki je potekala od 18. do 21. maja 1948 v Beogradu. Konference so se udeležili zastopniki ministrstev za prosveto vseh republik in strokovnjaki za posamezne predmete; zastopniki so se na delo konference pripravili na republiških konferencah.¹⁴ Konferenca je prvenstveno izpostavila pomen naravoslovnih ved kot najtesneje povezanih z materialnim in tehničnim dvigom države in z oblikovanjem dialektičnomaterialističnega pogleda na svet, poudarila pa je tudi skrb za kvaliteto pouka, za pravilno idejno-politično vzgojo mladine v duhu jugoslovanskega patriotizma in za izgradnjo

¹⁰ Učni načrt (1946), 3–7; za določitev pravil za malo in veliko maturo gl. *Začasna pravila o višjem tečajnem izpitu na gimnazijah in klasičnih gimnazijah*. Vestnik MP 2 (1947), št. 3 (14. marca 1947), 24–25.

¹¹ V učni načrt 1945 in njegove spremembe 1946 grščina ni bila vključena; čeprav je l. 1946 postala neobvezni predmet, zanjo ni bil objavljen učni načrt, medtem ko je hrvaški učni načrt iz l. 1947 (gl. Nastavni plan (1947)) vključeval tudi učni načrt za neobvezno grščino. Že na samem začetku so se pokazale razlike v odnosu do pouka klasičnih jezikov med republikami; delovanje proti pouku latinščine in grščine ni bilo nikjer v Jugoslaviji tako rigorozno kot v Sloveniji.

¹² UL LRS, 2. 8. 1947, št. 31, 211–226.

¹³ Gimnazija (1957b), 10–11.

¹⁴ Učni načrt (1948), 3; Šole (1948), 3; Melihar (1949), 270.

pouka na znanstvenih temeljih marksizma in leninizma. Vprašanja klasičnih jezikov, zlasti latinščine, se je najbolj dotaknil Ivan Guštak v predavanju o učnih načrtih in programih naših gimnazij. Izhajal je iz zahteve predstavnikov nekaterih univerz po uvedbi obveznega pouka latinščine a) zaradi njene splošnoizobraževalne vrednosti in b) zato, ker je bila pogoj za vpis na nekatere fakultete. Prvi razlog je bil *a priori* zavržen, drugi sprejet, ker je učenje latinščine študentom, ki se je niso učili v gimnaziji, povzročalo težave, še zlasti zato, ker so v njej videli golo formalnost. Latinščino naj bi bilo mogoče uvesti v vseh 5 razredov višje gimnazije bodisi s povečanjem števila tedenskih ur bodisi s povečanjem števila ur na račun naravoslovnih predmetov. Ker sta bila oba predloga zavržena (prvi zaradi pomanjkanja kadra, drugi, ker bi zaviral naloge gimnazije), je ostala edina sprejemljiva rešitev uvedba dveh ur obveznega pouka latinskega jezika v VII. in VIII. razredu (namesto dotedanjih neobveznih 8), ker bi bili učenci zrelejši in bi lahko sami presodili o potrebi učenja z ozirom na nadaljnji študij na univerzi. Na konferenci so prišle na dan vse etikete klasične gimnazije in njenih dijakov, ki so ostale priljubljeno sredstvo njenih nasprotnikov vse do osemdesetih let: da gre za elitno šolo, ki jo obiskujejo (oz. so jo obiskovali) predvsem otroci konzervativcev in reakcionarjev, ki daje (je dajala) pomanjkljivo znanje naravoslovnih predmetov in matematike, njeni dijaki pa so (so bili) oddaljeni od praktičnega življenja, neiznajdljivi in nepraktični. Potrebe nekaterih strok so narekovale potrebo po njej, vendar v nobenem primeru ni bilo pričakovati, da bi jo obudili v njeni tradicionalni obliki. Za dopolnitev pouka tedanjih klasičnih gimnazij je bila predlagana uvedba obvezne grščine, ki je bila do tedaj izbirni predmet; dijaki bi se latinščino učili od 2. polletja 1. razreda naprej (I. 3, II. 3, III. 3, IV. 3, V. 3, VI. 3, VII. 3, VIII. 3), grščino samo v višji gimnaziji (I. –, II. –, III. –, IV. 3, V. 3, VI. 3, VII. 3, VIII. 3), poleg tega pa še en živ jezik (ruščina), umetnostno zgodovino in telovadbo. Prilagojena bi bila potrebam posameznih republik, šolanje na njej pa bi se omogočilo otrokom iz vse države, ne le krajev, v katerih je klasična gimnazija.¹⁵ Posebej je bilo poudarjeno, da se mora odpreti za dotok dijaštva iz vrst delavstva, ne samo iz »buržoaznega mestnega in kulaškega podeželskega okolja«.¹⁶

Za klasične jezike so bili pomembni trije končni sklepi te konference:

a) naj se s šolskim l. 1948/49 osemletni sistem gimnazijskega šolanja reorganizira tako, da bo imela gimnazija 3 nižje razrede z malo maturro, ki bodo sodili v okvir sedemletnega obveznega šolanja, in 5 višjih

¹⁵ Šole (1948), 20–30.

¹⁶ Melihar (1949), 270.

razredov z veliko maturo (učni načrt in predmetnik je izdelal Komite za šole in znanost, metodološka navodila pa republiška ministrstva za prosveto);

b) da je zaradi kadrovskih potreb na področju zgodovine, arheologije, klasične filologije, arhivistike itd. treba ustanoviti osemletne klasične gimnazije z latinščino od 1. razreda in grščino od 4. razreda, vendar bi bilo odpiranje klasičnih gimnazij omejeno; republiška ministrstva za prosveto bi jo lahko – glede na potrebe – odprla tudi z drugačnim izborom in razporeditvijo jezikov;

c) da je treba v gimnazijah kot nov predmet uvesti latinski jezik (po učnem načrtu po 2 uri v VII. in VIII. razredu).¹⁷

Na osnovi okvirnih učnih načrtov za posamezne predmete, ki jih je pripravil Komite za šole in znanost, je prosvetno ministrstvo LRS izdalo učni načrt za šolsko l. 1948/49, ki je bil od tega šolskega leta naprej obvezen za gimnazije in višje razrede sedemletk; načrt je enako kot prejšnja dva (1945 in 1946) predvideval za splošni tip gimnazij po 2 uri pouka latinščine tedensko v VII. in VIII. razredu. Gimnazije so v skladu s sklepi konference ostale osemletne s triletno nižjo gimnazijo in petletno višjo gimnazijo. Osnovne šole so bile sedemletne; v prvih štirih razredih so bili v veljavi predmetniki in učni načrti osnovnih šol, od V. do VII. razreda pa predmetniki in učni načrti nižjih gimnazij. Spričevalo sedemletke je bilo enakovredno spričevalu nižje gimnazije; z njim so lahko učenci nadaljevali pouk na višji stopnji.¹⁸

Leta 1949 je Ministrstvo za prosveto LRS začelo z veliko naglico uresničevati pobude konference o klasičnih gimnazijah. Ukrepi so skušali na klasični gimnaziji, ki je še vedno veljala za elitno ustanovo, popraviti razmerje med učenci, ki so izhajali iz meščanskih ali premožnejših družin in so tvorili večino, ter med dijaki iz vrst delavstva. Na klasičnih gimnazijah v Mariboru in v Ljubljani so revidirali vpisane prvošolce in četrtošolce na osnovi treh kriterijev: 1. učnega uspeha, 2. socialnega porekla in 3. dotedanjega dela v šoli in izven nje; s tem so iz razredov odstranili »moteče elemente«, dijake iz meščanskih in premožnejših družin, ki bi lahko kakor koli kvarno vplivali na sošolce in na delo v šoli, ter povečali število dijakov iz delavskih vrst. Splošne gimnazije so dobile nalogo, naj čim več dobrih dijakov delavskega porekla preusmerijo na klasično gimnazijo, okrajni in mestni odbori so morali tem dijakom zagotoviti podpore in štipendije, vodstvu obeh klasičnih gimnazij pa sta morali poskrbeti za posebne tečaje latinščine,

¹⁷ Šole (1948), 74.

¹⁸ Gabrič (1991), 80–82.

da bi lahko novi dijaki čim prej dohiteli svoje sošolce.¹⁹ V nobeni drugi republiki ukrepi niso bili tako rigorozni.

Takoj po vojni so bili na gimnazijah, kjer so poučevali latinščino in grščino, v rabi učbeniki, ki so jih uporabljali pred vojno. Prvi novi povojni učbenik je bil izdan l. 1949; to je bila *Latinska vadnica za klasične gimnazije. I. del.* avtorja Rudolfa Južniča. Učbenik se naslanja na Južnič–Korbarjevo slovnico (1940) in je namenjen pouku latinskega jezika s 4 urami tedensko. Zajema celotno oblikoslovje (obravnavava vseh besednih vrst). Ohranja Pipenbacherjevo načelo, naj bodo v učbenike vključeni tudi pregovori in reki, vendar ne prepogosto. Učbenik večinoma vključuje posamezne stavke, dodanih pa je tudi nekaj tematskih sestavkov (npr. *De corpore humano*, *De exercitu Romano*), nekaj poučnih zgodb (npr. *Thebanus et Lacedaemonius*) in basni (npr. *Volk in žerjav*). V skladu z zahtevami novega režima so številni stavki »politično angažirani«, namenjeni zbujanju domoljubja (*Iugoslavia patria nostra est*; sestavek *De Iugoslavia*), povzdigovanju idealov pridnosti, delavnosti (*Delavci našega mesta tekmujejo z delavci sosednjih mest*) in zmage nad okupatorjem. Leta 1951 je izšel še popravljeni ponatis.²⁰

Predstavniki filološke stroke so se v tem obdobju izrazito negativne naravnosti proti klasiki in klasičnim jezikom redko oglasili v zagovor teh. Izjema je Anton Sovrè, ki je l. 1949 v *Popotniku* skušal utemeljiti pomen klasične gimnazije in klasične izobrazbe.²¹

Šolsko l. 1950/51 je bilo zaznamovano z uvajanjem obveznega osemletnega šolstva. Pobuda zanj je bila dana na III. plenumu CK KPJ (29.–30. decembra 1949 v Beogradu), na katerem je načelnik agitpropa CK KPJ Milovan Djilas v svojem uvodnem referatu k prvi točki plenuma (problematika šolstva v boju za socializem) podal oceno dela na področju šolstva, njegove dobre strani in slabosti. V njem je predlagal postopen prehod na osemletno šolanje in uvedbo male mature po končani štiriletni nižji gimnaziji, uvedbo štiriletnih strokovnih srednjih šol, skrajšanih učnih načrtov, revizijo učbenikov ter – ob

¹⁹ Odlok Ministrstva za prosveto LRS II, štev. 5474/1 z dne 16. VII. 1949; zaradi prepozne objave prvo leto ukrepi še niso imeli želenega učinka.

²⁰ Prim. *Objave Ministrstva za prosveto LR Slovenije* 2 (1951), št. 5 (5. marca 1951), 10.

²¹ Sovrè (1949). Baskarjeva posmehljiva ocena (Baskar (1988), 132) njegovega nastopa je nesprejemljiva, še več, celo žaljiva; nikakor ni šlo za »ponižno orjaško Sovretovo postavbo«, ki »citira Marxa in Engelsa« ter »ponavlja premogovniško metaforo antične kulture, za katero se je zdelo, da se je dobi elektrifikacije še posebej dobro prilagajala«, temveč prej za dobro razumevanje položaja, v katerem ni bilo mogoče nastopati z očitki ali zahtevami, ampak je bilo treba rešiti, kar se je rešiti dalo. Tako je treba razumeti Sovreta, ki je bil znan po svoji previdnosti, še zlasti glede pojavljanja stroke v javnosti, ob njegovem poskusu, da bi utemeljil pomen klasične gimnazije v okviru sistema, ki se je oblikoval po vojni.

zagotovitvi idejne enotnosti – več samostojnosti republik pri delu na področju šolstva. Večina njegovih predlogov je bila zajeta v resoluciji plenuma.²² Na seji politbiroja CK KPS 11. januarja 1950, namenjeni uveljavljanju sklepov plenuma, je imel uvodni referat Boris Kraigher, ki je kritično predstavil nezavidljive razmere v slovenskem šolstvu: zmeda zaradi uvedbe sedemletk, pomanjkanje predmetnih učiteljev, prevelika centralizacija, slaba pedagoška plat pouka, slabi učni programi, slaba ideološka plat in težave pri kadrovski politiki. Na osnovi tega referata je bila oblikovana posebna komisija (člani: dr. Jože Potrč, Ivan Regent, Boris Kraigher, France Kimovec) z nalogo, da pripravi predloge za reformo šolstva (uvedba osemletk, revizija učnih načrtov, revizija učbenikov, pregled stanja).²³ Vsi ukrepi naj bi veljali že v naslednjem šolskem letu (1950/51). Tedanji minister za prosveto in član komisije Ivan Regent je 24. maja na seji politbiroja CK KPS podal poročilo, v katerem je predlagal, da bi osemletno šolsko obveznost delili na 4 razrede osnovne šole in 4 leta nižje gimnazije; tem bi sledili 4 razredi višje gimnazije. Poročilo je bilo sprejeto in z njim je slovenska delegacija nastopila na zvezni konferenci v Beogradu (29. 5.–1. 6. 1950). Slovenski predlog je bil osamljen; druge republike so se zavzele za uvedbo enotne osemletke.²⁴

Leta 1950 je Ministrstvo za prosveto LRS sklicalo konferenco ravnateljev višjih gimnazij in zastopnikov visokih šol. Ravnatelji so učiteljske zbornice seznanili z rezultati, sklicali konference učiteljskih zborov in organizirali diskusijo o vprašanih organizacijske strukture višje gimnazije in o njenih dveh dotedanjih osnovnih tipih (splošna in klasična gimnazija), o umestnosti bifurkacije splošne gimnazije in o predmetniku za predlagani tip višje gimnazije.²⁵ Šolsko leto 1950/51 se je začelo z reorganizacijo številnih sedemletnih osnovnih šol v osemletne; tako smo dobili osemletno šolsko obveznost, ki je bila uzakonjena šele l. 1953.²⁶ Leta 1953 je bila ustanovljena tudi Komisija za reformo šolstva, ki je po navodilih, ki jih je dobivala od Zvezne komisije za reformo šolstva iz Beograda, skrbela za pripravo šolske reforme; celoten potek reforme je nadziral Odbor za prosveto Zveznega izvršnega sveta. Komisija je bila zgolj podaljšani organ oblasti, ki se pri pripravi reforme največkrat ni ozirala na mnenja strokovnih visokošolskih in pedagoških krogov.

Leta 1950 so izšli štirje učbeniki za klasična jezika:

²² Izvori (1985), 483–489.

²³ AS 1598 – CK KPS III/2, zapisnik seje politbiroja CK KPS 11. 1. 1950.

²⁴ AS 1598 – CK KPS III/2, zapisnik seje politbiroja CK KPS 24. 5. 1950; Gabrič (1991), 88.

²⁵ Objave M LRS 2 (1950), št. 2 (20. novembra 1950), 6.

²⁶ Prim. UL LRS, 15. 10. 1953, št. 53, 517.

a) Rudolf Južnič ob sodelovanju Silva Koprive izdal *Latinsko vadnico za klasične gimnazije. II. in III. del*. Vadnica nadaljuje snov 1. dela; zajema snov za II. in III. gimnazijski razred: dopolnitev oblikoslovja in skladnjo (vokalni del 3. spregatve, deponentniki, poldeponentniki, nepravilni, nepopolni in brezosebni glagoli, posebnosti deklinacij, dopolnitev števnikov in zaimkov, sklad krajevnih imen, opisna sprega, AcI, NcI, odvisniki, particip, supin, gerundij in gerundiv). Iz obravnave sintakse je izvzeto sklonoslovje, katerega obravnava se je navezovala na lektiro. Snov je jasno in natančno razdeljena, vendar – v skladu z novim učnim načrtom in manjšim številom ur – obdelana zelo sumarno; poglavja so v primerjavi s predvojnimi učbeniki precej okrajšana, zelo pa jih popestrijo številni sestavki (predvsem anekdote).

b) Rudolf Južnič je izdal tudi *Latinsko vadnico za gimnazije*. Vadnica, ki zajema obravnavo celotnega latinskega oblikoslovja in sintakse, združuje vadnico in slovnico. Po obsegu je približno za polovico manjša od vadnic za klasične gimnazije; snov je obravnavana še bolj strnjeno. Način obravnave snovi je enak, prav tako jo dopolnjujejo številni pregovori, reki in anekdote.

c) Rudolf Južnič in Pavel Sušnik sta izdala *Latinsko vadnico za srednje medicinske šole*. Vadnica je bila namenjena vsem vrstam srednjih medicinskih šol; učenci naj bi se na osnovi v njej zbranega in obdelanega gradiva dodobra seznanili s strokovno medicinsko terminologijo, da bi lahko sledili pouku strokovnih predmetov. Glede na različno število ur, odmerjenih latinščini na posameznih šolah, je bilo potrebno gradivo prirejati in selekcionirati; izbira je bila prepuščena učiteljem. Snov je skoncentrirana na primere prevajanja iz latinščine v slovenščino; po slovensko-latinskih nalogah so učitelji posegali, če je dopuščal čas. Učbenik združuje vadnico in slovnico; obdelane so vse sklanjatve z najpomembnejšimi izjemami, števniki, predlogi, vezniki, zaimki, pri spregatvah pa aktiv, 3. os. pasiva, konjunktiv in deležniki. Gre za strogo strokovno knjigo; med primeri skoraj ni nobenega, ki bi učence seznanjal z rimskim civilizacijskim okvirom, besedišče pa je v celoti skoncentrirano na strokovno terminologijo. V dodatku so zbrani primeri receptur, okrajšave, grški predlogi, grški medicinski izrazi ter nekaj sestavkov iz Plinija starejšega.

č) Fran Bradač je izdal *Grško vadnico za IV. in V. razred klasične gimnazije*.²⁷ Vadnica je predelava vadnice iz l. 1920; prilagojena je novemu učnemu načrtu (po 3 ure grščine tedensko) in temu primerno skrajšana. Avtor je vrstni red obravnave ohranil skoraj nespremenjen; razlike v primerjavi s 1. izdajo so minimalne (npr. začne s samostalniki na α -

²⁷ Prim. *Objave Ministrstva za prosveto LR Slovenije* 2 (1950), št. 2 (20. novembra 1950), 2.

purum namesto s samostalniki na -η). Tudi razdelitev snovi je ostala nespremenjena (I. del: samostalni in besedne vrste, glagoli tematne konjugacije; II. del: atematni glagoli; nekatere posebnosti). Nekatere primere je ohranil povsem nespremenjene, nekatere je priredil, dodal pa je tudi nekaj novih. Pogosto je spremenjen samo uvodni stavek paragrafa ali pa so grški in slovenski stavki zamenjani (grške stavke iz 1. izdaje najdemo v 2. izdaji v slovenščini in obratno). Bolj kot se oddaljujemo od začetka učbenika, manj je sprememb. Včasih so vaje prirejene tako, da se lahko učenec opre tudi na znanje latinskega jezika (npr. pri obravnavi AcI (§ 9)). Pri obravnavi skladnje se osredotoča na primere prevajanja iz slovenščine v grščino. Ohranja večino sestavkov, ki so bili vključeni v 1. izdajo; daljši sestavki so okrajšani, vsi stavki in sestavki z versko vsebino izpuščeni. V skladu z zahtevami novega režima so predvsem v 1. delu vključeni številni stavki s tematiko vojaškega poguma, boja za svobodo, prostovoljnega dela in državljanske poslušnosti. Druga izdaja je izšla l. 1968.

Razlike v pristopu do vprašanja srednjega šolstva, zlasti gimnazijskega šolstva, so tudi zgodovinskega izvora; Hrvaška in Slovenija, ki sta imeli na šolskem področju skupnega predhodnika, avstrijski šolski sistem, sta hoteli ohraniti gimnazijo kot eminentno izobraževalno ustanovo (zagovornik ohranitve klasične gimnazije je bil tudi Boris Kidrič),²⁸ južne jugoslovanske republike, kjer gimnazijska tradicija ni bila tako zakoreninjena, pa so se zavzemale bodisi za njeno odpravo bodisi za preoblikovanje v navadno srednjo šolo. Idejo o ukinitvi gimnazij je na srečanju učiteljskih združenj Jugoslavije aprila 1954 v Sarajevu načel Milivoj Urošević, rektor Višje pedagoške šole v Beogradu.²⁹ V Sloveniji takšnih predlogov niso podprli.

Junija 1955 je Svet za prosveto in kulturo LRS na svoji 12. seji sprejel nov predmetnik in začasni pravilnik o maturi za gimnazije in klasične gimnazije. Po novem predmetniku je bila v gimnazijah latinščina od V. do VIII. razreda neobvezni predmet, če se je zanj prijavilo vsaj 5 dija-

²⁸ Zapisnik 18. seje Pedagoško-znanstvenega sveta FF v Ljubljani dne 27. 6. 1973, 13 (Gantar, K.).

²⁹ Gimnaziji je očital tipično buržoazni značaj, postavljanje v nenaravne pogoje življenja, priučevanje dvoličnosti, hinavščine, prilizovanja, neznačajnosti, varanja, sumljivo moralno vzgojo, podajanje enostranskega teoretičnega znanja, moralno deformiranost, odvrčanje od praktičnega dela, uvajanje v nerealni svet abstrakcij in vzbujanje upanja dijakom, da bodo živeli gosposko življenje, daleč od naporov in težav proizvodnega procesa, njenim dijakom pa posledično nesposobnost vključevati se v gospodarsko ali družbeno življenje. Pd, št. 8, 20. 4. 1954, 1.

kov.³⁰ V klasičnih gimnazijah je bil za klasične jezike določen naslednji predmetnik:³¹

latinski jezik I. 5; II. 4; III. 4; IV. 4; V. 4; VI. 3; VII. 3; VIII. 3

grški jezik I. –; II. –; III. –; IV. 3; V. 4; VI. 3; VII. 3; VIII. 3.³²

Naknadno je bila za klasične gimnazije objavljena še sprememba, da sta pouku grščine v VIII. razredu namenjeni samo 2 uri namesto predvidenih 3. Predmetnik je veljal od začetka šolskega leta 1955/56 za vse razrede nižjih gimnazij, za V. in VI. razred gimnazije in za V.–VII. razred klasične gimnazije; na klasični gimnaziji je prenehal veljati s šolskim l. 1956/57, na gimnazijah pa s šolskim l. 1957/58, ko so postopoma začeli uvajati novi predmetnik.

Po začasnem pravilniku o maturi³³ se je ta opravljala pisno in ustno po razporedu, ki ga je določil ravnatelj šole in ga poslal Svetu za prosveto in kulturo LRS v potrditev. Pisni del so kandidati opravljali iz slovenskega jezika, matematike, enega od tujih jezikov (po izbiri kandidata) in na klasičnih gimnazijah iz latinskega ali grškega jezika po kandidatovi izbiri. Za klasične jezike so učitelji (enako kot pri živih jezikih) dan pred pisnim delom izpita izročili tri besedila za prevajanje v zaprtih kuvertah ravnatelju, ki jih je zapečatil in shranil, odprl pa jih je naslednji dan neposredno pred začetkom pisnega izpita na seji izpitnega odbora, ki je izbral eno nalogo, imel pa je pravico naloge odkloniti in določiti nove. Naloga za klasične jezike je obsegala prevod v obsegu 25–30 tiskanih vrstic neznanega besedila, ki se je napisalo na tablo ali

³⁰ Objave S LRS 6 (1955), št. 3 (20. maja 1955), 1. Z istim odlokom, ki je prinašal določila glede pouka tujih jezikov na gimnazijah, je bila v soglasju z okrajnimi in mestnimi sveti za šolstvo napovedana ustanovitve vzporednic klasičnega tipa gimnazije z latinščino in angleščino (oz. nemščino) od I. razreda naprej in francoščino (oz. italijanščino ali nemščino) kot drugim tujim jezikom od IV. razreda v Ljubljani, Mariboru, Celju in Kranju.

³¹ Učni načrt (1955), 3–5; Ciperle (1994), 110.

³² Učni načrt je predvideval na klasičnih gimnazijah tudi učenje francoščine od IV. do VIII. razreda namesto grščine [Učni načrt (1955), 65]. To je bilo povezano s sklepom 7. redne seje Sveta za kulturo in prosveto LRS z dne 28. januarja 1955, ki je določal, da se na klasični gimnaziji v Ljubljani z novim šolskim letom v IV. razredu odpre paralelka s francoskim jezikom namesto grščine. Način izbire dijakov, ki so bili sprejeti v ta oddetek, in možnost ustanovitve takšnih oddelkov tudi v drugih krajih je določila posebna komisija v sestavi: Miroslav Ravbar, dr. Jože Goričar, dr. Svetozar Ilešič in Miško Kranjec [Objave S LRS 6 (1955), št. 2 (20. marca 1955), 1]. Na seji sveta 13. aprila 1955 je bil sklep potrjen, predmetnik pa naj bi obveljal tudi za vzporednice na gimnazijah, ki jih določi Svet za kulturo in prosveto na predloge okrajnih in mestnih svetov za prosveto in kulturo v Ljubljani, Mariboru, Celju in Kranju [Objave S LRS 6 (1955), št. 3 (20. maja 1955), 1].

³³ Učni načrt (1955), 129–143; prim. tudi *Začasni pravilnik o maturi* (1957) v: Objave S LRS 8 (1957), št. 3 (28. maja 1957), 32–36.

razmnožilo pod nadzorom izpraševalca ter razdelilo kandidatom, ki so lahko pri prevajanju uporabljali samo slovar.³⁴ Ustni del mature so kandidati opravljali najkasneje 3 dni po končanem pisnem delu, in sicer na klasičnih gimnazijah iz slovenskega jezika s književnostmi narodov Jugoslavije, iz tujega jezika, zgodovine z zgodovino umetnosti, matematike in latinskega ali grškega jezika; dijaki, ki so VII. razred izdelali z najmanj prav dobrim uspehom, VIII. razred pa z odličnim uspehom in so bili pri pisnem delu mature iz vseh predmetov ocenjeni z vsaj prav dobro oceno, so bili ustnega dela mature oproščeni. Ustni izpit je trajal približno 15 minut, na njem pa je moral kandidat samostojno in brez pomoči odgovarjati na vprašanja izpraševalca; poleg izpraševalca mu je smel vprašanja zastavljati še predsednik izpitne komisije.

Primerjava predmetnikov (gimnazije in klasične gimnazije) za obdobje 1945–1956: **glej prilogo na koncu članka!**

Ukinitiv klasičnih gimnazij

Na pobudo Sveta za prosveto in kulturo NR Srbije in NR Hrvaške je sekretarka za prosveto FNRJ Lepa Perović marca 1955 napovedala posvetovanje o problemih klasičnih gimnazij. Glavni razlog za sklic posvetovanja so bile razlike med tremi učnimi načrti, po katerih je potekal pouk v klasičnih gimnazijah (učni načrt NR Srbije, NR Hrvaške in LR Slovenije; sarajevska klasična gimnazija je delovala po hrvaškem učnem načrtu, v Črni Gori in Makedoniji pa so klasični oddelki delovali po srbskem učnem načrtu). Razlike so bile prvenstveno glede pouka latinščine in grščine (neizenačeno število tedenskih ur, razlike glede leta začetka pouka obeh klasičnih jezikov), delno tudi glede pouka zgodovine in tujih jezikov, kar je dijakom povzročalo težave pri prehajanju z ene na drugo gimnazijo. Posvetovanje je bilo v Beogradu, na njem pa so v obliki dveh referatov obdelali problematiko klasičnih gimnazij:

1. njeno vlogo skozi prizmo učnih načrtov in predmetnikov (z diskusijo; pripravili so ga profesorji s klasične gimnazije v Beogradu pod vodstvom ravnateljice Grabovčeve, za njegovo pripravo pa so morali z vseh klasičnih gimnazij v državi poslati učne načrte)³⁵ in

³⁴ Minimalni obseg pisnega dela se je glede na začasni pravilnik o maturi iz l. 1951 (gl. Objave S LRS 2 (1951), št. 7 (18. maja 1951), 4–5) nekoliko povečal.

³⁵ Po navodilu tedanjega načelnika Oddelka za šolstvo Staneta Miheliča je v Beograd poslala predmetnik samo ljubljanska klasična gimnazija, ker sta obe gimnaziji imeli enak predmetnik in učni načrt.

2. njeno mesto v tedanjem obdobju in vlogo v prihodnjem razvoju šolstva (z diskusijo).³⁶

Prvi referat so beograjski profesorji poslali vsem klasičnim gimnazijam, da so se lahko predstavniki pripravili na diskusijo, in Zveznemu sekretariatu za prosveto. Posvetovanja naj bi se udeležili ravnatelji klasičnih gimnazij, po en učitelj naravoslovnih predmetov z vsake gimnazije in po en filolog ter predstavniki svetov za prosveto in kulturo iz vsake republike in Zveznega sekretariata za prosveto. Točen datum in kraj posvetovanja (5. in 6. maj 1955 v prostorih Zveznega izvršnega sveta) so sporočili naknadno. Sekretariat za prosveto in kulturo LR Slovenije je za udeležbo na tem posvetovanju določil tri predstavnike: Jožeta Košarja, ravnatelja klasične gimnazije v Mariboru, Miroslava Ravbarja, ravnatelja klasične gimnazije v Ljubljani, in Staneta Miheliča, načelnika oddelka za šolstvo.³⁷

Teze za prvi referat (*O učnih načrtih in predmetnikih klasičnih gimnazij*), ki so jih poslali iz Beograda, so bile: 1. obstoječi tipi gimnazij pri nas; 2. spremembe našega šolstva po osvoboditvi; 3. pomen in vloga antike v izobraževanju; 4. potrebe za klasično izobraženimi kadri; 5. primerjava učnih načrtov klasičnih gimnazij v posameznih republikah; 6. odnos med humanističnimi in naravoslovnimi predmeti v obstoječih gimnazijah; 7. predlog novega učnega načrta za klasične gimnazije in njegove spremembe: a) klasičnim jezikom in humanistiki naj se nameni več časa, b) učni načrt za naravoslovne predmete naj se omeji na naj-nujnejše, c) več pozornosti naj se posveti izobraževanju na področju glasbe in umetnosti; 8. problem izdelave učbenikov in oskrbe klasičnih gimnazij z učbeniki, hrestomatijami, antologijami in slovarji ter učnimi pripomočki, ki jih ta šola zahteva.³⁸

Teze za drugi referat (*Položaj in vloga klasičnih gimnazij v sedanjem in prihodnjem šolskem sistemu*) je udeležencem direktno poslal Svet za prosveto in kulturo NR Hrvaške, ker jih je pripravljala ravnatelj zagrebške klasične gimnazije Crvelin v sodelovanju s tamkajšnjimi učitelji:

1. historiat klasične gimnazije;
2. značilnosti klasičnega izobraževanja;
3. klasična gimnazija mora biti ne le splošnoizobraževalna šola, ampak mora tudi specializirati;
4. upravičenost obstoja klasične gimnazije in učenja klasičnih jezikov;
5. pripombe k trenutni organiziranosti klasične gimnazije, k njenemu učnemu načrtu in predmetniku:

³⁶ ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/1-55.

³⁷ ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/2-55.

³⁸ ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/4-55.

- a) preobremenjenost učencev,
- b) klasični jeziki so mrtvi jeziki in zato nepotrebni in nekoristni,
- c) klasična gimnazija je »elitna« šola,
- d) njen pouk je zastavljen preširoko;

6. naloge, ki jih socialistična družba narekuje gimnaziji in s tem tudi klasični gimnaziji.³⁹

Prva naloga, ki so si jo zastavili udeleženci posvetovanja, je bila uskladitev predmetnikov in učnih načrtov, s čimer bi odpravili težave, s katerimi so se soočali dijaki (mala in velika matura, prehod v realni tip gimnazij itn.), kot drugo nalogo so si zastavili vprašanje redigiranja in izdajanja učbenikov, slovarjev in učil za klasične jezike in druge predmete v klasičnih gimnazijah, kot tretjo nalogo pa izmenjavo in uskladitev različnih mnenj o položaju, pomenu in vlogi klasičnih gimnazij tedaj in v prihodnjem šolskem sistemu; o sklepih posvetovanja so obvestili vsa ravnateljstva klasičnih gimnazij in svete za prosveto in kulturo.

Sklepi glede prve zastavljene naloge so bili naslednji:

1. Število ur v predmetniku naj v nižjih razredih ne presega 30 in v višjih ne 32.

2. V vsakem razredu naj poteka pouk latinščine po 4 ure tedensko z izjemo VII. razreda, kjer so ji odmerjene le 3 ure.

3. Pouk grščine naj se začne v 3. razredu; skupno število ur v vseh razredih se poveča za 5.

4. V I. razred klasičnih gimnazij se uvedeta živi tuji jezik in zgodovina v tistih republikah, v katerih se doslej nista poučevala.

5. Pouk živih jezikov poteka od I. do VIII. razreda po 3 ure tedensko; tuji jezik si učenec lahko izbira.

6. V okviru zgodovine v I. razredu naj se predava mitologija, ker se otroci v tej dobi najlažje in z velikim navdušenjem prepuščajo svetu mitov in bajk in jim je s pomočjo mitologije zelo lahko razložiti nastanek religije, kar je v tej starosti zelo koristno. Znanje mitologije v veliki meri podpira tudi razumevanje klasičnih tekstov. Zaželeno bi bilo, da bi klasični filologi poučevali antično zgodovino v I. in V. razredu zaradi povezave zgodovine z gradivom klasičnih jezikov.

7. Mala matura se bo opravljala v klasičnih gimnazijah v tistih republikah, v katerih se opravlja tudi v drugih šolah, vendar se to posvetovanje obrača na Sekretariat za prosveto Izvršnega sveta, da se vprašanje male mature reši v duhu zveznih predpisov enotno za vso Jugoslavijo.

8. Komisija predlaga naslednji predmetnik:⁴⁰

³⁹ ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/5-55.

⁴⁰ Po predlaganem predmetniku naj bi se zmanjšalo število ur materinščine (v vsakem letniku po 4) zaradi latinščine in njenega prispevka k slovnici materinega

Latinski jezik I. 4; II. 4; III. 4; IV. 4; V. 4; VI. 3; VII. 4; VIII. 4.

Grški jezik I. –; II. –; III. 3; IV. 3; V. 4; VI. 3; VII. 3; VIII. 4.

9. Matura naj se opravlja v vseh republikah enako: a) materinščina (pisno in ustno); b) latinski ali grški jezik (pisno in ustno); c) tuji jezik (pisno in ustno); d) zgodovina z zgodovino umetnosti; e) matematika (samo ustno).⁴¹

Sklepi glede druge zastavljene naloge so bili naslednji:

1. Predlaga se ustanovitev komisije strokovnjakov iz vseh republik, ki bo preštudirala dela antičnih pisateljev in piscev domače srednjeveške latinske književnosti. Komisija bo predlagala najprimernejše tekste, ki prikazujejo antiko in najbolj ustrezajo našim vzgojnim ciljem.

2. Pisanje učbenikov in slovarjev za klasične jezike se zaupa najboljšim strokovnjakom iz vseh republik; ti naj bodo izbrani, vendar ne z razpisom.

3. Komentarji in kratke vsebine ob tekstih naj se pišejo za vsako republiko posebej v učnem jeziku.

4. Tiskanje učbenikov naj bo enotno in koncentrirano; po mnenju komisije bi jih bilo najprimerneje tiskati v Zagrebu, ki ima ustrezno usposobljen kader in tehnično opremo.

5. Izdelajo naj se posebna učila (zemljevidi Grčije in Rima, reprodukcije slik in kipov) za vse klasične gimnazije; tisk in izdelava naj se subvencionira iz zveznih in republiških sredstev. Predlaga se tudi izdelava učnih načrtov in predmetnikov za vse predmete klasičnih gimnazij, ki naj bodo enotni za vso državo.

6. Poleg obstoječih gimnazij naj se odprejo klasične vzporednice na realnih gimnazijah, kjer je mogoče.

7. Sekretariat za prosveto naj poskrbi za kader v Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji.

jezika. Pouk latinščine naj bi se izravnal in poenotil v vseh republikah. Grščina bi se uvede v 3. razred v tistih republikah, kjer je doslej ni bilo in skupno število ur v vseh razredih bi bilo večje za 5 ur, ker se je do tedaj posvečala grškemu jeziku manjša pozornost kakor latinskemu, čeprav je njegov pomen za šolo te vrste enak pomenu latinskega jezika.

⁴¹ Poleg naštetih so bili podani tudi naslednji predlogi: a) v predmetnik naj se uvede predmet *uvod v umetnost oz. umetniški pouk* (V.–VIII. razred), ki bi obsegal zgodovino likovne umetnosti in glasbe ter teorijo s področja teh umetnosti, pri čemer bi se posvetilo več pozornosti emocionalno-estetskemu elementu, ki jih likovna umetnost in glasba lahko data mlademu človeku in so v vzgoji tako zelo pomembni; v nižjih razredih naj bi pouk predmeta potekal ob risanju in petju; b) nekoliko naj bi se znižalo število naravoslovnih predmetov; c) telovadba in predvojaška vzgoja naj bi bili zastopani enako kot v realnih gimnazijah; d) uvede naj se predmet *družbeno-moralna vzgoja* (I.–VI. razred; v V. in VI. razredu jo lahko nadomesti razredna ura), v VII. in VIII. razredu pa naj bo v predmet filozofija vključena etika.

Sklepi glede tretje naloge so bili naslednji:

1. Klasična gimnazija ostane do končne rešitve vprašanja reforme šolskega sistema še naprej splošnoizobraževalna osemletna šola z ustreznim ravnotežjem med humanističnim in naravoslovno-matematičnim delom.

2. Nižji razredi klasične gimnazije ustrezajo – razen pri klasičnih jezikih (latinščina od I. razreda naprej, grščina od III. razreda) – številu predmetov in učnemu načrtu osemletnih šol, tako da učenci nemoteno prestopajo iz klasične gimnazije v druge šole.

3. Problematiko klasične gimnazije v prihodnjem šolskem sistemu naj rešuje komisija za reformo šolstva na temelju dveh stališč, ki so ju izoblikovali udeleženci tega posvetovanja, in sicer a) da je klasična gimnazija splošnoizobraževalna osemletna šola z učnim načrtom, v katerem so uravnoteženo zastopani humanistični in naravoslovno-matematični predmeti, in b) da je gimnazija tudi šola delno strokovnega značaja, v kateri poteka od V. do VIII. razreda intenzivnejši pouk klasičnih jezikov.⁴²

S sprejetjem teh sklepov se je zaključilo posvetovanje, na katerem so teoretično poenotili različna stališča in predlagali izboljšave ali spremembe glede tedanje klasične gimnazije, »nespretnega kompromisa med realno in klasično gimnazijo« (kot jo opisuje peta teza drugega referata). Sklepi so bili sprejeti kot spodbuda republiškim Svetom za prosveto in kulturo, nekatere točke soglasno, vse pa z večino glasov. Slovenska predstavnika sta imela pomisleke le glede grščine v 3. razredu, vendar jih poročilo ne navaja. Zvezni sekretariat za prosveto je prosil republiške svete za morebitne pripombe.⁴³

Problematika nižjih gimnazij je bila »rešena«, ko je bila uvedena osemletna šolska obveznost; nižje gimnazije so bile ukinjene in izenačene z osemletkami. Odprto je ostalo vprašanje višje gimnazije: ali naj se izenači z drugimi srednjimi šolami ali naj (zlasti klasična gimnazija) ohrani poseben status. Reševanje vprašanja gimnazij je šlo v korak z reševanjem vprašanja strokovnih šol; pri tem je odločilno vplivala usmerjenost celotnega šolskega sistema, ki je bila naravnana v izobraževanje prvenstveno strokovnega kadra za industrijo in proizvodnjo. Od tod tudi predlog Edvarda Kardelja o zmanjšanju števila gimnazij

⁴² ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/6-55 (Poročilo Miroslava Ravbarja Oddelku za šolstvo Sveta za prosveto in kulturo LRS); ARS 249 – Svet za kulturo in prosveto LRS, š. 108 - 1127/7-55.

⁴³ Vlado Vodopivec, takratni sekretar Sveta za prosveto in kulturo LRS, je s posebnim dopisom z dne 5. septembra obvestil zvezni Sekretariat za prosveto, da je bil na seji Sveta 15.6.1955 sprejet nov predmetnik za klasične gimnazije, ki se bistveno ne razlikuje od predloga posvetovanja, in da je bil v skladu s tem predmetnikom izdelan tudi učni načrt, ki pa ga je nemogoče ponovno spreminjati.

in povečanju števila strokovnih šol, čemur so najbolj nasprotovali univerzitetni profesorji, ker so dajale strokovne šole v primerjavi z gimnazijo preslabo splošno znanje in predznanje za nadaljnje izobraževanje na univerzi, kar je vplivalo na kvaliteto in potek študija.⁴⁴ Ob nasprotujočih si zahtevah stroke (znotraj katere so se kresala različna mnenja) in politike so obveljale zahteve slednje. Pri odločanju, ali gimnazije ukiniti, povsem reformirati ali minimalno reorganizirati, se je Zvezna komisija za reformo šolstva odločila za temeljito reformo, s katero bo gimnazija izgubila svoj primat, doživela številne spremembe (več jezikov, družboslovnih in naravoslovnih predmetov ter tehnična izobrazba) in ne bo več edina, ki bo omogočala neposreden prestop na univerzo. Klasična gimnazija v reformnih predlogih ni bila omenjena; to je pomenilo, da je nepotrebna in da bo ukinjena.

Komisija za reformo šolstva pri Zveznem zavodu za preučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj je v sklopu priprav na šolsko reformo izdelala predlog glede statusa gimnazij v bodoči ureditvi šolstva; predlogi so sklepe in predloge posvetovanja o klasičnih gimnazijah v celoti prezrli. V sklepnem dokumentu, ki ga je komisija izdala, je bilo gimnaziji očitano: da je njena zasnova splošnega izobraževanja zastarela; da je izobrazba, pridobljena v gimnaziji ohranila enciklopedični značaj in da s tem krepí težnjo, ki vodi k pretežno intelektualistični vzgoji; da je v učnih načrtih ohranila nenormalen odnos med tradicionalnim in sodobnim; da učencev ne spodbuja dovolj k praktični uporabi znanja; da ne posveča dovolj pozornosti razvijanju tehnične kulture kot bistvene komponente vzgoje in izobraževanja sodobnega človeka, zlasti v socialistični družbi; da ne upošteva različnih interesov, nagnjenj in sposobnosti učencev; da znanje zaradi večinoma verbalistične predavalne metode ne razvija dejavnosti, kritičnosti, samostojnosti in iniciativnosti učencev, ta pasivnost pa se prenaša tudi na študij na fakultetah, ki je le podaljšek neučinkovitosti gimnazijske vzgoje in izobraževanja. Podobno, kot so pred reformo v avstrijskem šolstvu l. 1909 reformistična gibanja našla idealnega glavnega krivca za slabosti šolskega sistema v filologiji, ga je socializem našel v gimnaziji. Humanizem in humanistična vzgoja, katerih glavni nosilec je vedno bila gimnazija, sta stopila v ozadje; novi ideal je bil materializem, ki ga je spodbujal gospodarski razvoj, ta pa je terjál širitev strokovnega šolstva. Ideja enciklopedične izobrazbe kot pogoja za vsestranski razvoj osebnosti se je sicer ohranila, vendar z namenom, da se z njo posameznik učinkoviteje udeleži v proizvodnji in organih družbene uprave. Cilj gimnazijskega pouka je bil oborožitev mladine z znanjem in splošno izobrazbo, z delovno in družbeno disciplino,

⁴⁴ ARS 1598 – CK ZKS III, š. 7, Stenografski zapisnik IX. plenarne seje CK ZKS, 5. 12. 1958, 63–64.

organiziranostjo, iniciativnostjo, skratka »vsem, kar odlikuje človeka socializma.«⁴⁵ Gimnazija naj bi postala štiriletna vzgojna in delovna ustanova, v kateri bi se učenci navzemali socialistične družbene vzgoje, ki naj bi bila vzgoja za delo (sinteza intelektualne in delovne vzgoje), kjer bi si posameznik pridobil celovit marksistični znanstveni pogled na svet, naravo in družbo (in jih skozi to prizmo tudi zrelo vrednotil), dopolnjevala pa bi jo tudi telesna, zdravstvena in estetska vzgoja.⁴⁶

Klasični jeziki v srednji šoli so bili popolnoma potisnjeni v ozadje. Za klasične gimnazije je bila usodna ugotovitev komisije, da je za novo šolo po meri socialistične ureditve klasična izobrazba s svojim enostranskim organizacijskim sistemom in učilniškim poukom ne le preozka, ampak je postala celo ovira pri uresničevanju novih socialističnih vzgojnih nalog. »Zato obstaja v trenutnih razmerah le malo razlogov za obstoj posebnega statusa klasične gimnazije kot samostojne šole; da pa bi bil za nadaljnji študij določenih področij znanosti in kulture zagotovljen dotok mladega kadra, ki bi dobro poznal klasične jezike in antiko, se lahko na določenih gimnazijah ustanovijo posebni oddelki, kjer bi bilo pouku latinščine in grščine posvečeno več časa.« V eni republiki naj bi obstajale 2–3 gimnazije s klasičnimi oddelki.⁴⁷

Sloves gimnazije kot elitne šole, če oznako »eliten« razumemo v pomenu »najkvalitetnejši«, je bil zatrt; postala je le ena izmed šol 2. stopnje (= srednjega) šolanja. Ni bila več edina šola, ki je pripravljala dijake za študij, ostala pa je edina vrsta srednje šole, katere maturanti so se lahko vpisali na vse visoke šole.⁴⁸

Splošni zakon o šolstvu, s katerim sta bili gimnazija in strokovna šola praktično izenačeni, je bil brez večinske podpore strokovnjakov sprejet 25. junija 1958,⁴⁹ uvajanje njegovih določil in uresničevanje pa je potekalo vse do 1962. S sprejetjem zakona je bilo določanje razvojnih smernic na področju šolstva v rokah Prosvetnega sveta Jugoslavije, ki je že l. 1958 predlagal dve izbirni smeri gimnazije: družboslovno-jezikovno in naravoslovno-matematično, vendar je bil predlog deležen vrste pripomb, največ prav iz Slovenije, kjer so se šolske oblasti prav v tem obdobju posvečale ureditvi strokovnega šolstva, da bi mu bila omogočena premoč nad gimnazijami; usoda gimnazij je bila – po besedah tedanjega šolskega ministra Vlada Majhna – odvisna od ureditve strokovnega šolstva.⁵⁰ Tako naj bi gimnazija ne bila več splošnoizobraževalna, ampak nekakšna strokovna šola, kjer bi se šolali dijaki za stroke, za katere bi

⁴⁵ Gimnazija (1957b), 18, 24–25.

⁴⁶ Gimnazija (1957a), 6, 8–17; Nacrt (1957), 8–9.

⁴⁷ Gimnazija (1957a), 7 in 18.

⁴⁸ Gimnazija (1957b), 14.

⁴⁹ UL FLRJ, št. 28, 16. 7. 1958, str. 746–761.

⁵⁰ Gabrič (1999), 27 in op. 36.

kadra ne mogle izobraziti strokovne šole (Filozofska fakulteta, Pravna fakulteta, Pedagoška fakulteta). Načrt učnih programov, ki ga je pripravila Skupina za gimnazije pri Zveznem zavodu za preučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj, je v načrtu dokumenta o gimnaziji v posameznih republikah predvidel tudi možnost ustanovitve klasične gimnazije kot pripravnice za določene stroke filozofske fakultete, pri rednem pouku v gimnazijah pa je latinščino predvidel kot izbirni predmet z dvema urama tedensko v vseh štirih letnikih. Skupina je pripravila tudi učni načrt, nastal na osnovi načrta klasične gimnazije, vendar v zelo prirejani in zgoščeni obliki.⁵¹

Svet za šolstvo je na svoji 12. redni seji dne 28. maja 1958 potrdil sklep 5. skupne seje obeh Zborov Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, sprejet 15. aprila 1958, glede odprave dotedanjih popolnih gimnazij na območju Ljubljane in ustanovitve štirirazrednih gimnazij s tem, da so osemletne osnovne šole nadaljevale z istim učnim načrtom, s katerim so učenci začeli šolanje, kar je veljalo zlasti za organizacijo tujih jezikov, sestava osmih razredov dotedanjih gimnazij pa je kolikor toliko ostala nespremenjena. Zadnja dva sklepa sta obveljala za vso Slovenijo.⁵²

Med letoma 1950 in 1958 je izšlo devet učbenikov za klasične jezike. Leta 1951 je Fran Bradač pripravil novo izdajo grške slovnice: *Grška slovnica za klasične gimnazije*.⁵³ Slovnica je okrajšana verzija slovnice iz l. 1920 in prilagojena novemu učnemu načrtu, v katerem je bilo grščini odmerjenih v povprečju 2x manj ur kot l. 1920. Manj je opomb in opozoril na posebnosti, izpuščene so primerjave s slovenščino ter etimološke in historično-gramatične razlage, včasih je nekoliko spremenjena slovnica terminologija (npr. *deblo* > *osnova*; *sklonilo* > *obrazilo*), manj je primerov, izpuščeno je besedotvorje, zelo okrajšana je skladnja, izpuščen pa je tudi del o stilistiki (posebnosti v besedni in stavčni sestavi). Slovnica je bila v redni prodaji na voljo do l. 1972.⁵⁴

Leta 1952 je izšla nova *Latinska slovnica*, ki sta jo izdala Rudolf Južnič

⁵¹ Pouk latinskega jezika naj bi imel za Jugoslovane poseben pomen zaradi prežetosti jezika, kulture in civilizacije z antiko, zato naj bi se učenci v osnovnih potezah seznanili z antiko in antično kulturo. Cilj pouka je bil obvladovanje osnov latinske slovnice in sintakse ter pridobitev dovolj velikega besednega zaklada, da bi učenci lahko razumeli izreke in citate v knjižnih delih in da bi se lahko s pomočjo slovarja znašli pri lažjih tekstih rimskih piscev, s čimer bi si pridobili tudi osnovo za razumevanje težjih tekstov, če bi se v teku nadaljnjega dela in študija pokazala potreba. Gimnazija (1958), 1–2, 21 (splošna načela); 21–23 (učni načrt).

⁵² Objave SŠ 9 (1958), št. 4 (3. novembra 1958), 70.

⁵³ Prim. *Objave Ministrstva za prosveto LR Slovenije* 2 (1951), št. 5 (5. marca 1951), 10.

⁵⁴ Zapisnik o sestanku strokovnega aktiva klasičnih filologov na II. gimnaziji v Ljubljani, Šubičeva 1 dne 11. decembra 1971, 5.

in Silvo Kopriva.⁵⁵ Slovnica, ki je zasnovana na Južnič–Korbarjevi slovnici iz l. 1940, je bila sicer odobrena kot učbenik za gimnazije, vendar po svojem obsegu, natančni obdelavi snovi in posebnosti ter z bogatim dodatkom (metrika, mere, uteži, koledar, imena ...) daleč presega standarde in potrebe šolske slovnice. Kot gimnazijski učbenik je bila v rabi do reforme l. 1958, v redni prodaji pa je pošla l. 1971; predelavo in pripravo nove slovnice je takrat prevzel Silvo Kopriva.

Leta 1953 sta Rudolf Južnič in Silvo Kopriva izdala *Latinsko vadnico za gimnazije*. Vadnica je priredba Južničeve *Latinske vadnice za gimnazije* iz l. 1950; primere sta avtorja različno prirejala in dopolnjevala, precej sta jih pustila tudi nespremenjenih. Je enkrat obsežnejša od vadnice iz l. 1950, nima dodanega slovničnega dela (prilagojena je Južnič–Koprivovi slovnici), vključuje precej več pregovorov in tematskih sestavkov, pa tudi »domovinskih« stavkov in prispevkov (*De Iugoslavia, Žmaga osvobodilne fronte ...*).

Kot rezultat sodelovanja 8 filologov (A. Bertoncelj, J. Fašalek, D. Golob, J. Ilc, R. Južnič, A. Šašel, S. Kopriva, I. Sivec) je l. 1953 izšlo *Latinsko berilo za gimnazije*. Prvi del berila obsega izbor iz 20 proznih piscev; vključeni so najpomembnejši klasični avtorji (Cezar, Nepot, Cicero ...), poklasični (Seneka, Plinij, Gelij ...), poznoantični (Evtropij ...) in nekateri za Slovence aktualni srednjeveški avtorji (Fredegar, Enej Silvij ...). Drugi del obsega izbrane odlomke iz 7 pesnikov (Plavt, Lukrecij, Ovidij, Vergilij, Horacij, Fajdrus, Marcial). Berilo dopolnjuje tudi kratek uvodni pregled grške in rimske književnosti (avtor dr. Milan Grošelj), predstavitev metrike in prozodije, odlomki iz rimskih pravnih piscev ter izbor epigrafskih napisov, ki ga je pod naslovom »Kamni govorijo« (*Saxa loquuntur*) pripravila Ana Šašel. Kot posebna publikacija je izšel tudi obsežen komentar (*Komentar k Latinskemu berilu za gimnazije*). Decembra 1971 je strokovni aktiv klasičnih filologov sklenil, da bi bilo potrebno berilo ponatisniti in ustrezno razširiti; naloga je bila zaupana prof. Silvu Koprivi, vendar 2. izdaja ni izšla.⁵⁶

V letih 1954/55 sta izšla dva izbora iz rimskih klasikov. Leta 1954 je izšel izbor iz Horacija, l. 1955 pa še komentar (*Q. Horatius Flaccus. Izbrana dela*. I. Tekst. II. Komentar.); oba dela sta priredila dr. Milan Grošelj in dr. Erika Mihevc Gabrovec. Izbor vključuje izbrane pesmi ali odlomke iz vseh 4 zbirk (*Ode, Epode, Satire, Pisma*), *Stoletno pesem* in *Pismo o pesništvu*, dopolnjuje pa ga bogat uvod o Horacijevem življenju in delu, predstavitev Horacijevih metrov ter seznam imen. Gre za naj-

⁵⁵ Prim. *Objave Ministrstva za prosveto LR Slovenije* 2 (1951), št. 5 (5. marca 1951), 10.

⁵⁶ Zapisnik o sestanku strokovnega aktiva klasičnih filologov na II. gimnaziji v Ljubljani, Šubičeva 1 dne 11. decembra 1971, 5.

obsežnejši izbor iz katerega od antičnih avtorjev in hkrati za edini izbor iz avtorjev, predvidenih za lektiro v VIII. gimnazijskem razredu, kar jih je izšlo v slovenščini. Pred izidom tega izbora je bil edini priročnik za latinsko lektiro v VIII. razredu Pipenbacherjev slovarček k izbranim Horacijevim pesmim (1912). Sočasno z izborom iz Horacija je izšel tudi izbor iz Tacitovih del, I. 1954 tekst, I. 1955 komentar (*Izbor iz Tacitovih del*. I. Tekst. II. Komentar.); oba dela je priredil dr. Milan Grošelj. Izbor, ki obsega odlomke iz vseh 5 Tacitovih del (največ iz *Analov*) in je prvi izbor iz Tacita sploh, je bil še edini manjkajoči izbor za latinsko lektiro. S tem izborom, s predvojnimi čitankami in slovenskimi izdajami, ki so izšle pred vojno (Cicero, Vergilij, Ovidij, Plinij, Salustij), ter *Latinskim berilom* (1953) so slovenski dijaki prvič imeli na voljo vse komentirane slovenske izdaje za gimnazijsko lektiro.

Leta 1954 sta Rudolf Južnič in Silvo Kopriva izdala *Latinsko vadnico za klasične gimnazije. II. del*. Vadnica je razširjena in predelana verzija Južničeve *Latinske vadnice za klasične gimnazije. II. in III. del* iz l. 1950. Avtorja sta dodala poglavje o naklonih ter obravnavo relativne zveze in sklonoslovja, s katerima so se dijaki seznanili v IV. letniku, vzporedno z lektiro. Vadnica daje poseben poudarek razumevanju antičnega načina mišljenja s poudarkom na etiki; zato je vanjo vključenih več pregovorov, izrekov in krajših poučnih sestavkov, ki dopolnjujejo vsako poglavje. Za potrebe bodočih študentov medicine in prava je vključenih veliko izrazov iz medicinske in pravne terminologije. Avtorja sta v uvodu podala tudi nekaj osnovnih didaktičnih navodil za učitelje.

Leta 1955 je Fran Bradač izdal 3., razširjeno in izpopolnjeno izdajo *Latinsko-slovenskega slovarja*, I. 1957 pa še razširjeno izdajo *Slovensko-latinskega slovarja*, ki ga je dopolnil z besediščem Kotnikovega *Slovensko-angleškega slovarja* in nekaterimi tujkami. V sami predstavitvi gesel slovar glede na 1. izdajo ni prinesel nobene novosti; večinoma navaja samo slovenski izraz ali besedno zvezo ter latinsko ustreznico, včasih, a zelo redko, navaja pri samostalniki genitiv in spol, pri glagolih pa infinitiv. Z novimi gesli je obseg slovarja v primerjavi s 1. izdajo narasel za 38 strani. Slovar je bil ponatisnjen še petkrat (1973, 1986, 1990, 1996, 2001).

Leta 1959 je strokovna skupina Zveznega zavoda za preučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj (v njej ni bilo nobenega slovenskega predstavnika) zbrala, obdelala in objavila glavna stališča o reformi gimnazije, novi predmetnik in učne načrte za posamezne predmete, med drugim zaradi potreb po klasično izobraženih kadrih tudi učni načrt za štiriletno učenje latinskega jezika.⁵⁷ Vprašanje klasične gimnazije naj bi se rešilo z izbirno skupino klasičnih jezikov, v kateri bi v vseh 4

⁵⁷ Gimnazija (1959), 5–27.

letnikih poučevali latinščino in grščino po 6 ur tedensko; latinščini je učni načrt določal 5, grščini pa 1 uro tedensko. Cilji pouka latinskega jezika so se v celoti pokrivali s cilji, ki jih je predvidel načrt o gimnaziji, ki ga je pripravila Skupina za gimnazije.

Učni načrt za latinski jezik:

I. razred:

- deklinacije in glavne izjeme; pridevniki; predlogi; glavni in vrstilni števniki; zaimki; pomožni glagol in sestavljenke; deklinacije; deponentniki in poldeponentniki; aktivna in pasivna opisna sprega; vaje: prevajanje stavkov (iz lat. v sl. in obratno) in krajših vsebinsko povezanih besedil (o pomembnih osebnostih in dogodkih), učenje pregovorov in rekov na pamet; obravnavanje lažjih poglavij latinske sintakse; vsako polletje 2 pisni nalogi

II. razred:

- ponovitev snovi I. razreda; nepravilni in brezosebni glagoli; pomembnejši glagoli in njihove oblike; sklad krajevnih imen; časi; načini; odvisniki; sosledica časov; participi; absolutni ablativ; supin; infinitiv; AcI; NcI; prevajanje stavkov in krajših vsebinsko povezanih besedil; realije (politične: državna ureditev; ustava; pravo ...); vsako polletje 2 pisni nalogi (zlasti basni in anekdote)

III. razred:

- ponovitev snovi I. in II. razreda; sklonoslovje; direktni in indirektni govor; metrika (heksameter, pentameter); lažja poglavja iz Nepota, Cezarja, Salustija, Ovidija, odlomki iz besedil, povezanih z našimi kraji (zlasti besedila o družbeni ureditvi); literarna zgodovina: kratek pregled grške in rimske književnosti (zlasti vpliv grške na rimsko) do Avgusta, oblikovanje filozofske misli pri Grkih in Rimljanih; spodbujanje k branju dobrih prevodov iz obeh književnosti; realije (zasebne starine: hiša, družina, sužnji, otroci, šola ...); vsako polletje 2 pisni nalogi (prevod iz latinščine v materinščino)

IV. razred:

- ponovitev snovi I.–III. razreda; lažja poglavja iz Livija, Cicero, Vergilija, Plinija mlajšega, Horacija in Tacita ter teksti iz kasnejše latinitete, povezani z našimi kraji (zlasti o družbeni ureditvi, še posebej z ozirom na sužnjelastništvo); čitanka naj bo oblikovana na osnovi preverjenih spoznanj v realnih in klasičnih gimnazijah z ustreznim komentarjem ter kratkim pregledom zgodovine književnosti, filozofije in družbene ureditve; literarna zgodovina: književnost od Avgusta do konca rimskega cesarstva ter vpliv rimske književnosti na kasnejšo

književnost; spodbujanje k branju dobrih prevodov iz obeh književnosti; realije (meroslovje, verske starine); vsako polletje 2 pisni nalogi (prevod iz latinščine v materinščino)

Načrt je na vseh nivojih določal tesno navezovanje slovnicega pouka na pouk materinščine. Bistvo učenja latinščine je bila pridobitev znanja, ki ga bo lahko učenec kasneje s pridom uporabljal, z branjem originalnih tekstov pa naj bi spoznaval vrednost antičnega političnega, intelektualnega in književnega življenja. Posebnost učnega načrta je v tem, da je za razliko od prejšnjih izrecno poudarjal prednosti učenja latinščine: lažje učenje modernih jezikov, lažje poglobljanje v njihovo strukturo in besedni zaklad ter celo (v nasprotju z očitki na račun gimnazije pred reformo) usposabljanje učencev za logično mišljenje in pridobivanja delovnih navad za samostojno delo, ki najbolj razvija pozornost in koncentracijo.⁵⁸

Leta 1959 je izšel prvi učbenik za klasične jezike po ukinitvi klasičnih gimnazij, *Latinska vadnica. I. del.*, ki sta jo pripravila Rudolf Južnič in Silvo Kopriva. Vadnica, ki se naslanja na Južnič–Koprivovo slovnico, je zgolj minimalna predelava Južničeve *Latinske vadnice za klasične gimnazije. I. del.*; več kot 90% primerov je ostalo nespremenjenih. Razlika je le v tem, da sta avtorja v novi izdaji posameznim paragrafom dodala 1–2 stavka in poudarila pregovore in reke s tem, da so postavljene v kurzivo.

Po naročilu Sveta za šolstvo LRS je junija 1959 Zavod za napredek šolstva sestavil posebno komisijo za preučitev osnovnih stališč za reformo gimnazije; ta je v sodelovanju z univerzo, strokovnimi društvi in nekaterimi gimnazijami izdelala teze o reformi gimnazije, ki jih je svet za šolstvo sprejel na seji 27.1.1961, 12.6.1961 pa še Izvršni svet Ljudske skupščine LRS, ki je Zavodu za šolstvo naročil, naj izdela tudi predlog resolucije o vlogi in nalogah gimnazije v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Resolucija je z določitvijo vloge in nalog gimnazije v gimnaziji uvedla izobraževalna področja;⁵⁹ glavni področji sta bili družboslovno-jezikovno in naravoslovno-matematično, ki so ju dopolnjevale še telesna in zdravstvena vzgoja, tehnična vzgoja s proizvodnim delom, praktična znanja (strokovni predmeti, tečaji in praksa) ter prostovoljne dejavnosti učencev. V njej so bila upoštevana glavna načela tez Sveta za šolstvo; Ljudska skupščina LRS jo je sprejela 19. decembra 1961, z njo pa je bil Svet za šolstvo pooblaščen, da določi pogoje glede predmetnika, učnega načrta in verifikacije gimnazij (v skladu z resolucijo je morala biti vsaka gimnazija verificirana). Svet za šolstvo je na svoji 3. seji 28. februarja

⁵⁸ Gimnazija (1959), 108–110.

⁵⁹ Objave SŠ 13 (1962), št. 3 (september 1962), 58–61; Objave SŠ 13 (1962), št. 1 (februar 1962), 7–9; UL LRS, št. 32–297/61; UL LRS, št. 17–102/61.

1962 z navodilom o minimalnih pogojih za verifikacijo gimnazije sprejel tudi minimalni obseg učne snovi za predmete oz. minimalne pogoje, ki so jih morale upoštevati gimnazije pri izdelavi podrobnih učnih načrtov za posamezne predmete; ti so zajemali glavna področja, ki so jih učiteljski zbori gimnazij morali razčleniti in upoštevati pri sestavljanju učnih načrtov.⁶⁰ Po orientacijskem predmetniku so bile drugemu tujemu jeziku ali latinščini odmerjene v I. razredu 3, v II. 2, v III. 2 in v IV. 3 ure tedensko, v vseh 4 razredih skupaj 320 ur.⁶¹ Določila so stopila v veljavo s šolskim letom 1962/63.

Z uzakonitvijo štiriletne gimnazije l. 1958 je bila hkrati ustanovljena tudi osemletka, kjer se je za razliko od gimnazije, za katero je zakon dopuščal pouk klasičnih jezikov, pouk latinskega jezika ohranjal mimo zakona (npr. v Ljubljani na OŠ Prežihovega Voranca in v Mariboru na OŠ Bojan Ilich). Leta 1962 je latinski jezik v osnovni šoli postal neobvezni predmet (učenec ga je lahko opustil kadar koli, ocena pa ni vplivala na splošni uspeh) in tak položaj se je kljub prizadevanjem stroke ohranil vse do l. 1975, ko je bila z ukinitvijo latinskih paralelek in umikom iz urnika prekinjena osemletna veriga učenja.⁶²

The Decline of Classical Education (1945–1958)

Summary

After the end of World War II, the classical school system in Slovenia began its slow but persistent decline. The strongest pressure was put on the gymnasium, especially the classical gymnasium as the central institution of classical and humanist education. Classical education was not allowed, or perhaps not able, to carve itself a niche in the new political system. For all the attempts to preserve the teaching of the classical languages, for all the conferences and consultations dedicated to this problem, the situation deteriorated year by year. The efforts of those individuals who possessed sufficient courage or influence to give public support to classical education proved futile; each year saw a new reduction in the teaching of Latin and Greek. The campaign against the classical languages peaked in 1958 with the closure of classical gymnasia. Interestingly (and unaccountably), no other Yugoslav republic rejected the classical tradition as roundly as Slovenia. The textbooks produced

⁶⁰ Pogoji (1962); Gimnazija (1962), 131–134 (latinski jezik); Objave SŠ 13 (1962), št. 4 (november 1962), 91–92.

⁶¹ Gimnazija (1962), 13, 30.

⁶² Pirkmajer Slokan, A.: *Latinščina v osnovni šoli danes, včeraj, jutri*. Keria III/1 (2001), 70.

in the first fifteen years after the war mostly derived from the pre-war tradition, although there emerged a handful of new ones as well.

VIRI IN LITERATURA

- ARS – ARS - Arhiv Republike Slovenije
 BASKAR (1988) – Baskar, B.: *Latinščina in njeno izganjanje na Slovenskem*. KRT, Ljubljana 1988.
 CIPERLE (1994) – Ciperle, J.: *Maturitetni (zrelostni) izpiti in spričevala v zgodovinskem razvoju*. ŠKr 3 (1994), 106–111.
 GABRIČ (1991) – Gabrič, A.: *Šolstvo na Slovenskem v letih 1945–1951*. ZZŠP 24 (1991), 67–91.
 GABRIČ (1994) – Gabrič, A.: *Temeljne značilnosti šolske reforme 1953–1962*. ŠKr 3 (1994), 79–89.
 GABRIČ (1999) – Gabrič, A.: *Slovenske gimnazije po letu 1918*. ŠKr 8/2 (1999), 258–278.
 GIMNAZIJA (1957a) – *Gimnazija u novom sistemu obrazovanja i vaspitanja*. Prilog Deklaraciji o sistemu obrazovanja i vaspitanja u FNRJ. Komisija za reformu školstva. Beograd 1957.
 GIMNAZIJA (1957b) – *Stanje i razvoj gimnazija*. Dokumentacija uz predloge Komisije za reformu školstva. Savezni zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja. Beograd 1957.
 GIMNAZIJA (1958) – *Gimnazija (nacrt nastavnih planova)*. Beograd 1958.
 GIMNAZIJA (1959) – *Gimnazija*. Beograd 1959.
 GIMNAZIJA (1962) – *Gimnazija*. (Učni načrt za sestavo predmetnika in učnega načrta). Ljubljana 1962.
 IZVORI (1985) – *Izvori za istoriju SKJ*. Tom II, Knjiga 2. Beograd 1985.
 JERNEJČIČ (2001) – Jernejčič, R. A.: *Žavod sv. Stanislava: ob stoletnici gradnje: 1901–2001*. Ljubljana 2001.
 MELIHAR (1949) – Melihar, S.: *Ob dvojnem jubileju klasične gimnazije v Ljubljani*. P 66 (1949), 269–271.
 NASTAVNI PLAN (1947) – *Nastavni plan i program za gimnazije, klasične gimnazije i više razrede sedmogodišnjih škola za školsku godinu 1947/48*. Zagreb 1947.
 OBJAVE M LRS – Objave Ministrstva za prosveto LR Slovenije
 OBJAVE S LRS – Objave Sveta za prosveto in kulturo LRS
 OBJAVE SŠ – Objave Sveta za šolstvo
 Pd – Prosvetni delavec

- PERNIŠEK (1962) – Pernišek, F.: *Ravn. Marko Bajuk. Umrle je mož. Zbornik – Koledar Svobodne Slovenije*. Buenos Aires 1962, 173–177.
- PIRKMAJER (2001) – Pirkmajer Slokan, A.: *Latinsčina v osnovni šoli danes, včeraj, jutri*. Keria III/1 (2001), 70.
- POGOJI (1962) – *Minimalni pogoji predmetnika za učni načrt gimnazij*. Ljubljana 1962.
- SOVRÈ (1949) – Sovrè, A.: *Klasična gimnazija in naša stvarnost*. P 66 (1949), 264–268.
- ŠOLE (1948) – *Opšteobrazovne šole u FNRJ*. Beograd 1948.
- UČNI NAČRT (1945) – *Žačasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946*. Ljubljana 1945.
- UČNI NAČRT (1946) – *Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47*. Ljubljana 1946.
- UČNI NAČRT (1955) – *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Žačasni pravilnik o maturi*. Ljubljana 1955.
- UL – Uradni list
- UČNI NAČRT (1948) – *Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk*. Ljubljana 1948.
- VESTNIK MP – Vestnik Ministrstva za prosveto LRS

Naslov:

Matej Hriberšek

Filozofska fakulteta

Oddelek za klasično filologijo

Aškerčeva c. 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: matej.hribersek@guest.arnes.si

matej.hribersek@ff.uni-lj.si

PRILOGA: Primerjava predmetnikov (gimnazije in klasične gimnazije) za obdobje 1945–1956

šol. leto	šola	jezik	ure/teden							
			I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1945/46 ¹	gimn.	lat.	–	–	–	–	–	–	1	1
	kl.	lat.	5	5	4	4	5	5	5	4
	gimn.	gr.	–	–	–	–	–	–	–	–
1946/47 ²	gimn.	lat.	–	–	–	–	–	–	–	–
	kl.	lat.	–	4	4	4	4	4	4	4
	gimn.	gr.	–	–	–	–	–	–	–	–
1947/48 ³	gimn.	lat.	–	–	–	–	–	–	–	–
1948/49 ⁴	gimn.	lat.	–	–	–	–	–	–	2	2
1949/50 ⁵	gimn.	lat.	–	–	–	–	–	–	2	2
1951/52 ⁶	gimn.	lat.	–	–	–	–	2	2	2	2
	kl.	lat.	5	5	4	4	4	4	4	4
	gimn.	gr.	–	–	–	4	3	3	3	3
1952/53 ⁷	gimn.	lat.	–	–	–	–	2	2	2	2
	kl.	lat.	5	5	4	4	4	4	4	3
	gimn.	gr.	–	–	–	3	3	3	3	3
1953/54 ⁸	gimn.	lat.	–	–	–	–	4	2	2	2
	kl.	lat.	5	5	4	4	4	4	4	3
	gimn.	gr.	–	–	–	3	3	3	3	3
1954/55 ⁹	gimn.	lat.	–	–	–	–	4	2	2	x
	kl.	lat.	5	4	4	4	4	3	3	x
	gimn.	gr.	–	–	–	3	3	3	3	x
1955/56 ¹⁰	gimn.	lat.	–	–	–	–	n e o b v e z n o			
	kl.	lat.	5	4	4	4	4	3	3	3
	gimn.	gr.	–	–	–	3	4	3	3	3

¹ Učni načrt (1945), 3.² Učni načrt (1946), 3–4.³ Vestnik MP 2 (1947), št. 12 (13. septembra 1947), 1.⁴ Vestnik MP 3 (1948), št. 5 (14. avgusta 1948), 56.⁵ Objave M LRS 1 (1949), št. 23 (15. avgust 1949), 2.⁶ Objave S LRS 2 (1951), št. 9 (15. avgusta 1951), 1–2. S posebno odločbo z dne 17. avgusta 1951 (III. števil. 2232/1) je bila v IV. razredu klasičnih gimnazij namesto drugega zahodnoevropskega jezika uvedena grščina. Za učni načrt za latinski jezik gl. Objave S LRS 2 (1951), št. 10 (25. septembra 1951), 2.⁷ Objave S LRS 3 (1952), št. 5 (14. avgusta 1952), 9.⁸ Objave S LRS 4 (1953), št. 5 (5. septembra 1953), 2.⁹ Objave S LRS 5 (1954), št. 1 (25. januarja 1954), 9–10. Zaradi preobremenjevanja učencev se je moralo število ur pri vseh predmetih znižati; o smiselni redukciji števila ur v VIII. razredu so sklepali učiteljski zbori, načeloma pa je število ur ostalo nespremenjeno. Nekaj sprememb predmetnika je bilo objavljenih v: Objave S LRS 5 (1954), št. 6 (25. avgusta 1954), 4–6.¹⁰ Objave S LRS 6 (1955), št. 4 (5. avgusta 1955), 3–4; Učni načrt (1955), 3–5.

II
PEDAGOŠKO-DIDAKTIČNI PRISPEVKI

Nevenka MEDIJA

»OSNOVE LATINSKEGA IZRAZOSLOVJA V FARMACIJI« NA SREDNJI ŠOLI ZA FARMACIJO, KOZMETIKO IN ZDRAVSTVO V LJUBLJANI

Z ukinitvijo latinščine v programu kozmetični tehnik (s šolskim letom 1999/2000) in v programu farmacevtski tehnik (s šolskim letom 2001/2002) se je na Srednji šoli za farmacijo, kozmetiko in zdravstvo v Ljubljani¹ pojavila potreba po ponovni uvedbi latinščine, tako s strani profesorjev strokovnoteoretičnih predmetov, npr. farmakognozije, farmacevtske kemije in farmacevtske tehnologije, kot tudi s strani dijakov. Oboji so navajali predvsem težave, ki jih imajo dijaki z branjem oz. z izgovorjavo strokovnih latinskih izrazov, pa tudi željo po spoznavanju osnov latinske slovnice in njihovo uporabo v praksi.

Tako je bil septembra 2003 za dijake treh razredov tretjega letnika programa farmacevtski tehnik v okviru obveznih izbirnih vsebin, zdaj interesnih dejavnosti, prvič organiziran petnajsturni tečaj latinskega jezika z nazivom »Osnove latinskega izrazoslovja v farmaciji«. Na začetku letošnjega šolskega leta je bil izveden že tretjič.

Zaradi odmerjenega skromnega števila ur in zaradi dejstva, da ni ustreznega učbenika, na katerega bi se lahko oprli,² sva se – profesorica strokovnoteoretičnih predmetov na SŠFKZ, mag. Katarina Vrhovnik, in jaz, kot gostujoča zunanja profesorica s Srednje zdravstvene šole v Ljubljani, odločili, da za osnovo pri pouku vzamemo »Priročni latinsko – slovenski slovar za recepturo« iz učbenika Stanka Srčiča »Farma-

¹ SŠFKZ.

² Do ukinitve predmeta se je na šoli za pouk latinščine uporabljal učbenik Stanislave Krapež »Libellus Latinus: Latinska vadnica« (izšel leta 1989), ki pa se je že kmalu po izidu izkazal za neprimerne. Razlogov za to je bilo več. Učbenik je bil namenjen pouku latinščine tako v programu zdravstveni tehnik, kot tudi v programu kozmetični in farmacevtski tehnik, kar je razvidno tudi iz njegove vsebine oz. programske zasnove. Poudarek je bil na prevajanju stavkov iz latinščine v slovenščino (v okviru neke vsebinske lekcije in dodatnih vaj) oz. v obratni smeri; v številnih vajah je bilo potrebno aktivne stavke pretvoriti v pasivne, v stavke vstaviti manjkajoče besede v zahtevanih oblikah idr. Zaradi preobsežne morfologije in sintakse je bila terminologija potisnjena nekako v stran oz. se je v tekstih in vajah nekako porazgubila, pa čeprav učbenik sam temelji v veliki večini prav na izrazih s področja medicine, farmacije, botanike in tudi kozmetike. (Pomena učbenika nikakor ne želim razvrednotiti, še danes nam lahko služi kot eno izmed učnih sredstev oz. pripomočkov, nikakor pa ne več kot osnova).

cevska tehnologija za srednjo stopnjo«, ki ga dijaki uporabljajo pri predmetu Farmacevska tehnologija. Striktno smo se torej omejili na farmacevtsko latinsko terminologijo oz. na njene osnove.

Naj na kratko predstavim, kako tečaj poteka:

Prva ura je namenjena uvodu v latinski jezik, s poudarkom na zgodovinskem razvoju farmacevtske in botanične latinščine.³

Za začetek moramo vsekakor omeniti Plinija (23 – 79), kot predstavnika srebrne latinščine in njegovo »Naturalis historia«, ki zajema tudi bogat seznam botaničnih izrazov, ki jih je pisec deloma prevedel iz grščine in jih ustrezno priredil, deloma nabral v vsakdanjem govoru pri takratnih zeliščarjih, nekaj pa jih je skoval tudi sam (omenimo nekaj izrazov, npr. *cortex*, *glans*, *caulis*, *ramus*, *granum*, *uva*, *pomum*).

Naslednje obdobje, ki ga izpostavimo, je obdobje srednjeveške latinščine; kot zanimivost omenimo, da se je v času od 7. stoletja do približno leta 900 ohranilo mnogo del starega sveta posredno, z arabskimi prevodi. Omenimo nekaj latinskih farmacevtskih izrazov iz tega obdobja, ki so pravzaprav arabski: *alcochol* (iz: *alkuhl*), *camphora* (iz: *kafur*), *aurantium* (iz: *narandž*); izraz *majorana* je iz neznanega orientalskega vira, nekatere besede pa sploh niso latinizirane, npr. *mošus*, *benjamina* in *limona*.

Pregled zaključimo z obdobjem renesanse, ki ponovno odkrije Ciceronovo latinščino, in z obdobjem sodobne botanične latinščine, ki je nastala po njenem vzoru. Omenimo, da se je latinščina sčasoma zaradi velikega napredka pri botaničnih raziskavah in zaradi pomembnih novosti pri opisovanju rastlin v 18. in v začetku 19. stoletja temeljito spremenila – tako kar zadeva besednjak, slovnico in skladnjo.

Zaključimo z znamenitim Carlom Linnéjem (1707 – 1778), ki ga dijaki poznajo predvsem kot odličnega botanika, sistematika in iznajditelja binarne nomenklature, manj pa kot izvrstnega poznavalca latinščine. S tem, ko je v svojih delih (»Genera Plantarum«, »Critica Botanica«, »Species Plantarum« idr.) namesto švedščine uporabil latinščino, je postavil temelje internacionalne strokovne terminologije, zlasti v botaniki in posredno seveda v farmaciji ter tudi – gledano širše - v medicini.

Druga ura je namenjena kratkemu uvodu v latinsko slovnico, s poudarkom na pravilih izgovorjave. Za vaje iz branja nam služi že omenjeni slovarček, ker pa je zelo skromen (obsega približno dve strani

³ Povzeto po: Jože Jurca, Tomaž Jurca: Zgodovinski razvoj medicinske latinščine, Ljubljana, 1996.

A4 formata), preberemo še nekaj strani iz »Latinskih imen rastlin«, iz Richarda Willforta: »Zdravilne rastline in njih uporaba«.

Peto uro, približno, preidemo na sklanjatev samostalnika in pridevnika – v skladu s poenostavljeno stavčno skladnjo in prilagojeno slovnico farmacevtske in botanične latinščine se osredotočimo le na nominativ in genetiv, s poudarkom na ednini; kot primeri posameznih paradigem nam seveda služijo besede iz stroke, npr. naslednji samostalniki: *gutta, herba, Urtica, sirupus, Rosmarinus, bulbus, suppositorium, vitrum, vaselinum, dosis, pulvis, cortex, radix, gramma, flos, fructus, spiritus, usus, species* ter pridevniki *albus, piperitus, vaginalis, seminifer, niger, cardinalis, simplex* idr., če naštejemo le nekatere.

Ob samostalnikih in pridevniki 1. in 2. deklinacije razložimo tvorbo dvobesednih terminov: s kombinacijo samostalnika in pridevnika (podkrepimo s številnimi primeri, kot so npr. *cera alba, acidum boricum, helianthus seminifer, Pinus montana* – izjema po spolu!) ali s kombinacijo dveh samostalnikov, enega v nominativu, drugega v genetivu, za primer: *aetheroleum Eucalypti, aqua Cinnamomi*. Ob tem omenimo rabo velike začetnice v farmacevtski in botanični terminologiji in »obrnjen« vrstni red poimenovanja rastlin in njihovih delov: na 1. mestu ime rastline v genetivu in na 2. mestu del rastline v nominativu (*Petroselinii herba, Malvae folium*).

Dijaki za vajo prejmejo seznam latinskih samostalnikov in pridevnikov (slovarski zapis) in iz njih tvorijo zahtevane izraze oz. prevode – prevajajo iz slovenščine v latinščino (naj naštejemo le tri primere: citronska kislina - *acidum citricum*, bela želatina - *gelatina alba*, olivno olje - *oleum Olivae*, kamilična tinktura – *tinctura Chamomillae*). Vaja je namenjena razumevanju tvorbe izrazov oz. utrjevanju nominativa in genetiva.

Samostalnike 3., 4. in 5. deklinacije ter pridevnike 3. deklinacije preletimo bolj na hitro, predvsem v kontekstu večbesednih izrazov - seveda s podrobno analizo izraza – npr. v naslednjih primerih: *Chamomillae flos, Valerianae radix, Natrii chloridi solutio isotonica, Paraffini liquidi emulsio oralis, species pectorales, unguentum simplex, Tormentillae rhizoma, Quercus cortex*, in na primerih receptov (npr. v naslednjih dveh: *Rp. Specierum antiasthmaticarum 20,0; Rp. Sirupi simplicis 10,0*), kjer še posebej izpostavimo rabo genetiva za kratico *Rp.*

Ob tej okrajšavi omenimo še ostale najpogostejše okrajšave (iz današnje slovarčke) – dijaki jih veliko že poznajo – in nekatere izmed njih vključimo v primere receptov, npr. v spodnja dva primera:

Rp. *Mapharseni 0,01*
 Gelatinae 0,25
 Glyceroli 2,50
 Aquae 1,0

M.f. glob. vaginalis
D.t.dos. No. ...
S. ...

Rp. *Ol. Cacao 15,0*
 Cerae flavae
 Ol. Ricini āā 5,0

M.D.S. Mazilo za ustnice.

Obenem omenimo glavne latinske števnike ter poimenujemo utežne enote, nekaj besed pa seveda namenimo obliki in vsebini oz. sestavnim delom recepta – s tem pravzaprav le na kratko ponovimo, kar dijaki že znajo.

Tem, zgoraj na kratko prikazanim vsebinam, namenimo približno devet ur.

Zadnji dve uri sta namenjeni ponavljanju in obveznemu pisnemu ocenjevanju znanja.

Naj zaključim. S pričujočo kratko predstavitevijo tečaja oz. predavanj in vaj iz farmacevtske latinske terminologije sem želela prikazati rešitev, po kateri je posegla SŠFKZ z namenom, da bi dijakom ponudila osnove farmacevtske latinščine po ukinitvi predmeta latinski jezik in jim s tem omogočila vsaj malo tistega védenja in znanja, za kateri so zaradi ukinitve predmeta prikrajšani.

Mislim, da je v skromnih, manj kot petnajstih urah predavanj in vaj, doseženih kar nekaj ciljev, ki smo si jih zadali: dijaki (tako sami povejo ob koncu tečaja) usvojijo pravila izgovorjave, spoznajo osnove latinskega oblikoslovja v obsegu, ki jim omogoča razumevanje strukture in pomena latinskih nominalnih sintagem, s katerimi se srečujejo v strokovnih učbenikih in priročnikih oz. pri pouku strokovnoteoretičnih predmetov (npr. že omenjenih farmakognozije, farmacevtske kemije in farmacevtske tehnologije) ter usvojijo osnovne zakonitosti tvorbe zloženih farmacevtskih terminov.

Spoznajo, da je latinščina še vedno najpomembnejši jezik medicine in naravoslovnih znanosti, pa čeprav prva in druge izdatno in čedalje bolj črpajo iz številnih modernih jezikov, predvsem iz angleščine. Omogoča namreč enostavno in hkrati precizno sporazumevanje, in to na mednarodni ravni. Kot mrtev jezik se ne bo bistveno spreminjala in zato njena raba tudi v prihodnosti ne bi pomenila prednosti za noben narod.

Naslov:
mag. Nevenka Medija
Srednja zdravstvena šola Ljubljana
Poljanska c. 61
SI-1000 Ljubljana
e-mail: nevenka.medija@guest.arnes.si

III PREVODI

Mark Fabij KVINTILIJAN

VZGOJA GOVORNIKA 10, 1

Prevod in uvodna razprava Matej Hriberšek

Mark Fabij Kvintilijan, najvidnejši predstavnik rimske retorike v 1. stoletju po Kr., se je rodil med letoma 35 in 40 po Kr. v Hispaniji v mestu Kalaguris. Njegov oče, sicer sam učitelj govornišтва in govorniški teoretik, ga je odpeljal v Rim, kjer se je izpopolnjeval pri najboljših učiteljih govornišтва svojega časa. Po končanem šolanju se je Kvintilijan vrnil domov, kjer je deloval kot odvetnik in je s svojo strokovnostjo in poštenostjo kmalu zaslovel. Pridobil si je naklonjenost tedanjega cesarskega namestnika v Hispaniji Galbe (poznejšega rimskega cesarja l. 68), ki ga je (kot poroča Hieronim v svoji *Kroniki* za l. 68) pripeljal nazaj v Rim.

Tu je postal vodja šole in katedre za retoriko, ki jo je ustanovil cesar Vespazijan. Postal je (kot znova poroča Hieronim, *Kronika* za l. 88) prvi od države nastavljeni in plačani učitelj govornišтва v Rimu. Službo je opravljal več kot 20 let; v tem času je občasno deloval tudi kot odvetnik. V devetdesetih letih 1. stoletja (menda l. 88) je doživel hudo osebno tragedijo; umrli so mu žena in oba sinova, zato je prenehal z aktivnim poučevanjem in prevzel vzgojo pranečakov cesarja Domicijana, ki je Kvintilijana imenoval tudi za konzula. Umrli je domnevno l. 96.

Literarna tradicija je Kvintilijanu pripisovala avtorstvo dveh zbirk namišljenih retoričnih primerov, znanih pod naslovoma *Velike deklamacije* in *Male deklamacije*, ki pa verjetno nista njegovo delo. Njegova razprava *O vzrokih za propad govornišтва* (*De causis corruptae eloquentiae*) se ni ohranila; ohranjeno pa je njegovo najpomembnejše delo, retorični učbenik in priročnik z naslovom *Vzgoja govornika*. Datacija tega dela ni povsem zanesljiva. Iz druge knjige je razvidno (2, 12, 12), da je ob izidu dela od njegove upokojitve minilo že kar nekaj časa (domnevno okoli dve leti). Zato začetek nastajanja dela postavljamo v leto 90; trajalo je – kot je razvidno iz uvodnega pisma založniku Trifonu – nekaj več kot dve leti, preden je tudi izšlo. Iz pisma je tudi razvidno, da je izdajo dela nekaj časa zadrževal in da je z njo pohitel na vneto prigovarjanje Trifona, brez katerega bi delo verjetno izšlo še kasneje. Domnevna letnica izida je torej l. 94, morda celo 95. *Terminus ante quem* je Domicijanova

smrt l. 96. Po izdaji *Vzgoje govornika* o Kvintilijanenu ni nobenega sledu več; verjetno je umrl še v času Domicijanove vladavine.

Najznamenitejši odlomek *Vzgoje govornika* je nedvomno prvo poglavje desete knjige, čigar bistvo in namen nam pove že sam naslov: *De copia verborum*. Govori torej o pridobivanju besednega zaklada na podlagi najboljših zgledov, ki jih ponuja antična literatura. Kvintilijan študente retorike spodbuja naj razvijajo *μίμησις* (*mímezis*, *imitatio*, posnemanje); ta naj poteka ob prebiranju najboljše literature, kar jo premoreta grška in rimska književnost. Branje je imelo v govorniški tradiciji pomembno vlogo pri vzgoji in izobraževanju govornika. Študent govorništva – bodoči govornik se je ob literarnih ustvarjalcih iz preteklosti izobraževal, se po njih zgledoval, tako razvijal svojo sposobnost posnemanja (*μίμησις*, *imitatio*) in se navdihoval za samostojno delovanje. *Μίμησις* je lahko literarna, filozofska ali govorniška, lahko jo razumemo kot neko odslikavo dejanskosti ali kot tekmovanje z literarnim vzorom. Retorična mimezis, s katero se ukvarja Kvintilijan, pa vključuje dvoje: a) posnemanje vsebine in b) posnemanje stila.

Posnemanje je bilo torej sestavni del izobraževanja govornikov. Dokaz za to najdemo že pri Izokratu (*Panegirik* 8), ki posnemanje (*μίμησις*) tesno povezuje s tekmovalnostjo (*ζῆλος*). Svoj pomen je *μίμησις* ohranila tudi skozi celotno helenistično obdobje, o čemer pričajo nekatere papirusne najdbe z besedili atiških govornikov (papirusi so iz 3. stoletja pr. Kr.), posredno pa tudi drugi viri, npr. Cicero (prim. *Brut* 280). Velik pomen so že starejši govorniški teoretiki (npr. Aristotel in Anaksimenes iz Lampsaka) pripisovali pesništvu, zlasti Homerju, ki je svoj pomen in vlogo ohranil vse do Kvintilijana, ki o njem govori v samih superlativih in mu namenja veliko pozornosti. V helenističnem obdobju je imel govornik na voljo ogromno literarnih del, ob katerih se je lahko izobraževal in jih posnemal. Z rojstvom filologije in z delom aleksandrinskih filologov pa se je začel intenziven študij in načrtno zbiranje literature, izšle so prve kritične izdaje, komentarji in literarne študije o jeziku in stilu, ki so ga literarni ustvarjalci pogosto propagirali skozi svoja literarna dela (npr. Kalimah). Študije so pogosto vključevale tudi razprave in kritične ocene avtorjev in njihovih del. Tako se je z aleksandrinsko filologijo rojeval tudi grški klasicizem, ki je dosegel vrhunec konec 1. stoletja pr. Kr. z Dionizijem Halikarnaškim. Z njim se precej spremenil odnos govornika do literature; posnemanje (o njem je Dionizij napisal tudi posebno razpravo z naslovom *Περὶ μιμήσεως*, *O posnemanju*) je ostalo ena glavnih prvin retorične izobrazbe; še več, pri njem je dobilo pomen malodane psihološkega procesa. Po njegovem mnenju ni dovolj, da posnemovalec privzame samo vsebino in stil svojega vzornika, ampak se mora vživeti tudi v njegovo psiho. Dionizij

je omejil število avtorjev na določeno število najboljših, po katerih naj se govornik vzgleduje; med njimi je najvišje uvrstil atiške govornike. Z enakim namenom je nastalo tudi prvo poglavje Kvintilijanove desete knjige.

Rimsko govorništvo ni imelo tako bogate in tako dolge tradicije kot grško, zato se je v veliki meri naslonilo na grške vzore. Grška govorniška tradicija se je na rimska tla prenašala preko govornikov, ki so se izobraževali v grških govorniških šolah pod vodstvom tedaj vodilnih grških retorjev. Del te tradicije, ki so jo Rimljani nasledili, je bilo tudi večno vprašanje, kateri govorniški stil je najboljši. Ta problematika je tudi v Rimu sprožila nastanek klasicističnega gibanja; to se je pojavilo sorazmeroma pozno, kar ni nič nenavadnega, saj so bili pogoji za njegovo oživitev dani šele, ko sta imela rimska književnost in rimsko govorništvo dovolj dolgo tradicijo. Osrednja osebnost tega gibanja je bil Kvintilijan, ki je v Rimu obudil »ciceronski ideal«. Na področju jezika in retorike si je prizadeval za ponoven dvig literarnega in govorniškega sloga in sicer za uveljavitev meril, ki jih je postavil Cicero, meril, ki so bila ob znatno spremenjenem literarnem okusu, značilnem za 1. stoletje po Kr., potisnjena v ozadje. Prav zato je Kvintilijan v svoje delo vključil tudi kritično ovrednoteno obravnavo avtorjev, katere naj učenci in študentje berejo in se po njih zgledujejo (*auctores imitandi*).

Ideja o *μίμησις* se je v rimski govorniški teoriji prvič pojavila v delu *Rhetorica ad Herennium*, kjer predstavlja enega izmed treh segmentov, ki pogojujejo uspeh govornika: *imitatio*, *ars*, *exercitio*. Običajna triada osnovnih segmentov je bila *natura*, *ars*, *exercitio*; za del slednje je veljala *imitatio* (prim. Izokrat, *Proti sofistom* 14–18 in Cicero, *O govorniku* 2, 90). Pri Kvintilijanu je *imitatio* vključena v *ars*; sam navaja, da so nekateri učitelji govorništva obravnavali posnemanje kot posebno, četrto sestavino, in predpogoj za študij retorike (*Vzgoja govornika* 3, 5, 1). K branju, ki je osnova za posnemanje in razvijanje kritičnosti, je spodbujal že Cicero (*O govorniku* 1, 158–159), Kvintilijan pa je bil prvi, ki je lektiro podal v tako strnjeni in zaključeni obliki, jo ovrednotil in jo vključil v vzgojno-izobraževalni koncept kot enega sestavnih delov.

Kot je bilo že omenjeno, nosi prvo poglavje desete knjige v rokopisni tradiciji naslov *De copia verborum*, *O besednem zakladu*. V prvem dela poglavja skuša avtor spodbuditi študenta k iskanju zgledov in pridobivanju besednega zaklada; pri tem ga skuša usmerjati in mu pomagati, da bi iz del potegnil najboljše, obenem pa ga navaja h kritičnemu vrednotenju avtorjev in del (10, 1, 1–45). Pri tem Kvintilijan nedvomno pokaže, da njegovi retorično-didaktični pogledi temeljijo na poglobljenem znanju in celovitem pregledu čez celotno grško in rimsko literaturo. V drugem delu poglavja pa avtor sistematizira najboljše

avtorje in sumarno ovrednoti njihovo literarno delo. Končni rezultat kaže na široko razgledanost avtorja, ki bazira na temeljitem študiju, nedvomno pa je razvidna tudi vloga tradicije, saj je Kvintilijanov sistem temeljil na retoričnem sistemu, ki se je oblikoval več stoletij. Za natančnejšo določitev, v kolikšni meri je njegov sistem tradicionalen, je premalo materiala; manjkajo namreč podobna dela, za katera bi lahko zanesljivo potrdili, da se je Kvintilijan zgledoval po njih in iz njih tudi črpal. Predvsem velja omeniti vprašanje vpliva Dionizija Halikarnškega, ki je veljal za Kvintilijanov glavni vir (še posebej njegovo delo *Περὶ μὐμῆσεως*; delo je ohranjeno samo fragmentarno, kar onemogoča natančnejše raziskave). Splošno je obveljala teza, da so Kvintilijanova ovrednotenja grških avtorjev v veliki meri tradicionalna, ovrednotenja rimskih avtorjev pa v največji meri originalna.

Prvo poglavje desete knjige lahko torej razdelimo na dva dela:

1. § 1–45 – utemeljitev pomena branja
2. § 46–131 – seznam avtorjev, ki naj jih študenti govorništva prebirajo.

V prvem delu Kvintilijan najprej ovrednoti vlogo branja v programu govorniške izobrazbe (§ 1–5), poudari pomen bogatega besedišča oz. besednega zaklada (§ 6–15), primerja korist pisane besede z govorno besedo (§ 16–19), spregovori o pomenu večkratnega branja, o tem, da mora študent vedno poznati tudi ozadje govorov in (če gre za sodne govore) tudi druge govore, ki se nanašajo na isti primer (§ 20–23) ter opozori na slabosti najboljših piscev in napake pri posnemanju teh (§ 24–26). V paragrafihi od 27 do 36 govori o osnovnih značilnostih pesništva (§ 27–30), zgodovinopisja (§ 31–34) in filozofije (§ 35–36) ter njihovem pomenu za govornika. Paragrafi od 37 do 45 so namenjeni predstavitvi drugega dela prvega poglavja (§ 37–38), predstavitvi najboljših piscev (§ 39), splošni oceni in predstavitvi različnih mnenj (§ 39–44) ter uvodu v drugi del (§ 45).

Drugi del prvega poglavja je verjetno najznamenitejši del celotne *Vzgoje govornika*. Razdeljen je v dve skupini:

1. pregled grške književnosti
2. pregled rimske književnosti.

Vsaka skupina je razdeljena po literarnih zvrsteh:

I. GRŠKA KNJIŽEVNOST

1. pesništvo (§ 46–72)
 - a) epsko pesništvo
 - b) didaktično pesništvo
 - c) bukolčna poezija
 - č) elegično pesništvo
 - d) jambografija

- e) lirika
- f) dramsko pesništvo:
 - f 1) komedija (§ 65 stara, § 69–72 nova)
 - f 2) tragedija (§ 66–68)
- 2. zgodovinopisje (§ 73–75)
- 3. govorništvo (§ 76–80)
- 4. filozofija (§ 81–84)

II. RIMSKA KNJIŽEVNOST

- 1. pesništvo (§ 85–100)
 - a) epika (§ 85–92)
 - b) elegično pesništvo (§ 93)
 - c) satira (§ 93–95)
 - č) jambsko pesništvo (§ 96)
 - d) dramsko pesništvo
 - d 1) tragedija (§ 97–98)
 - d 2) komedija (§ 99–100)
- 2. zgodovinopisje (§ 100–104)
- 3. govorništvo (§ 105–122)
- 4. filozofija (§ 123–131)

Verjetno so na Kvintilijana v tem delu vplivali aleksandrinski filologi. Na to kaže že razvrstitev snovi po literarnih zvrsteh. S tem Kvintilijan nadaljuje tradicijo, katere začetnik je bil Kalimah s svojim katalogom *Πίνακες*, nadaljeval pa jo Aristofan iz Bizanca s svojimi dopolnili. To delo, zasnovano na delitvi po literarnih zvrsteh, je bilo temelj za kasnejše literarne raziskave. Vendar pa se zaradi delitvenih kriterijev aleksandrinskih filologov pojavi tudi nekaj nepravilnosti. Tako je bil v skladu s prakso aleksandrinskih filologov do 2. stoletja pr. Kr. pri pesništvu osnovni kriterij delitve metrum. V helenizmu pa se je razvilo nekaj novih literarnih zvrsti, ki jih glede na uveljavljena merila ni bilo mogoče kategorizirati v posamezne literarne vrste. Tudi pri Kvintilijanu najdemo nekaj primerov, ko avtorjev ne razdeli v skladu s pričakovanji; tako je med epske pesnike uvrstil tudi bukolične pesnike (Teokrita in Evforiona), didaktične pesnike (Arata in Nikandra (če didaktično poezijo štejemo kot posebno zvrst)) in celo elegika (Tirtaja, kjer je na odločitev verjetno vplivala vsebina njegovih pesmi); moral je torej iskati kompromisno rešitev. Dva zanimiva primera najdemo tudi pri proznih piscih; Ksenofonta ne uvršča med zgodovinarje ampak med filozofe, prav tako pa med filozofe šteje tudi Bruta. Na helenistično tradicijo kaže tudi razporeditev snovi v *Vzgoji govornika* kot celoti; zasnovana je namreč po principu helenističnih poetik (tako kot npr. Horacijeva *Ars*

poetica). Knjige 1, 2 in 12 govorijo o umetniku (*de artifice*), knjige 8–11 o umetnosti (*de arte*), knjige 3–7 pa o delu samem (*de opere*).

Ob primerjavi grških in rimskih avtorjev se Kvintilijan po eni strani zaveda nadrejenega položaja grške književnosti in njenega velikega vpliva na rimsko (gl. § 95, § 99, §123), po drugi strani pa opozarja na enakovrednost rimske književnosti grški (gl. § 93, § 93, § 101, § 98, § 105) in njen tekmovalni značaj, različno od zvrsti do zvrsti. Primerjava oziroma vzporedna sodba (σύγκρισις) med grškimi in rimskimi avtorji poteka po posameznih literarnih zvrsteh, v nekaterih primerih pa tudi med posameznimi avtorji. Tako v § 101 vzporeja Tukidida in Salustija ter Herodota in Livija, v § 86 poglavju Homerja in Vergilija ter v § 105–108 Demostena in Cicerona. Nekatero pasuse prvega poglavja desete knjige bi lahko označili celo kot filološke oz. tekstno-kritične. Tako npr. v § 70 govori o vprašanju avtorstva Menandrovih komedij, v § 99 o vprašanju avtorstva Terencijevih komedij, v § 100 kritizira Afranija, v § 120 obravnava stil in razvoj Julija Sekunda; podobnih primerov je še nekaj. Pričujočega poglavja desete knjige ne moremo označiti kot literarno-zgodovinskega, saj najdemo v njem zgolj nekaj omemb in aluzij, ki nakazujejo razvoj posameznih zvrsti. Tako npr. v § 69, kjer povezuje Evripida in Menandra (Menander je bil po Kvintilijanovih besedah velik občudovalec in posnemovalec Evripida), prikrito predstavi vpliv tragedije na razvoj nove komedije; v § 66 omenja Ajshila kot začetnika tragiške umetnosti; v § 93 s ponosom pove, da je satira *tota nostra*, torej povsem in izvirno rimska zvrst. Poleg 10, 1 govori Kvintilijan o koristi branja še v dveh odlomkih: a) v 1, 8, 4–12, kjer navaja in ocenjuje pesnike, ki naj bi jih brali otroci v šolah pod nadzorom gramatika, in b) v 2, 5, 18–26, kjer našteva in vrednoti prozne pisce, ki naj jih berejo učenci na višji stopnji. Odlomka nam pomagata natančneje osvetliti nekatere pasuse iz 10, 1.

Osnovno načelo, na katerem Kvintilijan gradi ocene v 10, 1, je njegova lastna kritična sodba (*iudicium*, κρίσις); pri ocenah je (kot je bilo že omenjeno) vezan na tradicijo in določene vire, ni pa od njih odvisen; to potrjujejo tudi ocene, ki jih najdemo drugod v njegovem delu. Za kritično sodbo sam poudarja, da je neločljivo povezana z vsemi sestavinami govorništva (prim. *Vzgoja govornika* 3, 3, 5–6) in je osnovno vodilo pri vseh dejavnostih govornika, tako v času študija kot po njem; med te dejavnosti sodi tudi ukvarjanje z literaturo – bodisi branje in preučevanje bodisi ustvarjanje te. V lektiro, ki jo Kvintilijan priporoča v vseh treh omenjenih odlomkih, so zajeti najboljši avtorji, ki predstavljajo standardno osnovo za oblikovanje vzorov in izgradnjo lastnega stila ter za prehod k slabšim piscem. Vendar pa tudi za te avtorje poudari, da ni vse, kar povedo, popolno (prim. 10, 1, 24: *neque*

id statim legenti persuasum sit, omnia quae optimi auctores dixerint utique esse perfecta.). Prav zato je pomembno razvijanje kritičnega mišljenja. Kvintilijanova vrednotenja temeljijo na strokovnem pristopu k snovi, čeprav se včasih zazdi, da se ravna bolj po občutku. Upoštevati pa moramo tudi, da imamo pred sabo izdelek strokovno in splošno vrhunsko izobraženega in dobro podkovanega učitelja nespornega slovesa in z dvajsetletnimi izkušnjami.

Vse naštetu predstavlja enega od segmentov ki vodijo h končnemu cilju, ki ga Kvintilijan povzema v začetnem stavku 12. knjige (12, 1, 1): *Sit nobis orator, quem constituimus is, qui a Marco Catone finitur, vir bonus, dicendi peritus ...* Govornik, ki ga oblikujemo, naj bo tak, kot ga definira Mark Kato: poštenjak, vešč govorništva ... Takšen je ideal govornika, ki ga Kvintilijan povzema po Katonu in si ga zastavlja v svojem retorično-izobraževalnem sistemu, vendar z izrazitim poudarkom tudi na študijski plati oblikovanja bodočega govornika, ki mu skuša s prvim poglavjem desete knjige podati dodatno študijsko oporo.

Vzgoja govornika 10, 1

O BESEDNEM ZAKLADU

I. 1. Ta stilistična pravila¹ so sicer potrebna za teoretično znanje, vendar ne pripomorejo veliko k pravemu govorništvu, če se nanje ne navezuje neka zanesljiva spretnost, ki jo Grki imenujejo *ῥησις*;² vem, da se navadno zastavlja vprašanje, ali jo bolj razvija pisanje ali branje ali govorjenje.³ To vprašanje bi morali natančneje pretresti, če bi lahko bili zadovoljni z eno samo, katero koli izmed teh metod. **2.** Vendar pa so vse te tako tesno in neločljivo povezane med sabo, da bi se v primeru, če bi zanemarili eno med njimi, zaman trudili s preostalima dvema. Govorništvo namreč ne bo nikoli zanesljivo in močno, če ga ne bodo krepile pogoste stilne vaje in brez zgleda, ki si ga pridobimo z branjem, se bo naš trud pozibalval kakor ladja brez krmarja; če pa tisti, ki bo vedel, o čem in kako je treba govoriti, ne bo imel svoje govorni-

¹ stilistična pravila: Vprašanje stila in stilističnih pravil (*elocutio*) Kvintilijan obravnava v 8. in 9. knjigi.

² *ῥησις*: = zmožnost, sposobnost; spretnost (*sc.* prilagajanja). Beseda izhaja iz glagola *ῥησις*.

³ pisanje ... govorjenje: Ta tri področja Kvintilijan obravnava v 10. knjigi: pisanje v poglavjih 3–5 (3. *Quo modo scribendum sit*; 4. *De emendatione*; 5. *Quae scribenda sint praecipue*), branje v 1. poglavju (*De copia verborum*) in 2. poglavju (*De imitatione*) poglavju, govorjenje (in sicer improvizirano) pa v 7. poglavju (*Quem ad modum extemporalis facilitas paretur et contineatur*).

ške spretnosti pod orožjem in pripravljene na sleherne nepredvidljive položaje, bo tako rekoč ležal na zaklenjenih zakladih. 3. Morda je še posebej potrebna, pa vendar ni takoj bistvenega pomena za oblikovanje govornika. Ker je govornikova prvenstvena naloga besedno izražanje, je namreč govorjenje gotovo na prvem mestu in očitno je, da je bil tu začetek govorniške umetnosti; takoj nato sledi posnemanje⁴ in končno marljiva vaja v pisnem izražanju. 4. Toda kot do popolnosti ni mogoče priti drugače kot da začnemo na začetku, tako v teku izpopolnjevanja ti prvi začetki postanejo povsem nepomembni. Na tem mestu ne govorim o tem, kako je treba vzgajati govornika (kajti o tem je bilo povedano bodisi dovolj bodisi vsaj toliko, kolikor je bilo v moji moči), ampak o tem, s kakšnimi vajami je treba pripravljati na spopade atleta, ki ga je učitelj že naučil vseh veščin. Zatorej študenta, ki bo znal snov poiskati in razporediti, ki pozna pravila izbire in razporejanja besed, poučimo o tem, kako lahko govorniško teorijo kar najbolje in najlažje uporabljaja v praksi.⁵

5. Nedvomno si mora pripraviti nekaj (da tako rečem) zalog, ki jih bo lahko uporabil, kadar koli bo potrebno; te zaloge pa sestavljata obilica tematik in besedni zaklad. 6. Toda tematika je lastna vsakemu primeru posebej oziroma je skupna le redkim primerom, besedišče pa si je potrebno pripravljati za vse mogoče primere. Če bi namreč posamezno stvar označevala samo ena beseda, bi besedišče terjalo manj truda, ker bi se vse besede takoj ponujale skupaj s stvarmi samimi. Ker pa so ene besede bodisi ustrežnejše bodisi okrasno učinkovitejše bodisi pomensko močnejše bodisi blagoglasnejše od drugih, je potrebno vse ne le poznati, ampak jih imeti pripravljene in tako rekoč pred očmi, da govornik med njimi zlahka izbere najboljše, potem ko jih kritično ovrednoti. 7. Vem, da so nekateri vajeni učenja sopomenk na pamet, da bi si lažje priklicali v spomin eno izmed mnogih in da bi po uporabi ene sopomenke, če bi jo bilo v kratkem spet treba uporabiti, posegli po drugi, ki bi imela enak pomen, z namenom, da se izognejo ponavljanju. To pa je ne le otročje in precej jalovalo početje, ampak tudi prav nič koristno ni; gre zgolj za kopičenje neurejene trume besed, izmed katerih lahko posameznik brez razlike poseže po tisti, ki mu je najbolj pri roki.

8. Pri oblikovanju besednega zaklada je potrebna kritična presoja, saj stremimo za pravim govorništvom, ne pa za spretnim šarlatanskim

⁴ posnemanje: Obravnava ga v 2. poglavju 10. knjige, že v 1. poglavju pa nakaže, kaj je bistvenega pomena zanj: *optima legendo atque audiendo* (10, 1, 8).

⁵ Zatorej ... praksi: V stavku so zajeti vsi sestavni deli govorništva: *res invenire* (*inventio*; obravnava jo v knjigah 3–6), (*res*) *disponere* (*dispositio*; obravnava jo v 7. knjigi), *eligendi et collocandi ratio* (*elocutio*; obravnava jo v 8. in 9. knjigi), *qua ratione ... possit* (*memoria in actio ali pronuntiatio*; 11. knjiga).

besedičenjem.⁶ To dosegamo z branjem in poslušanjem najboljših del; tako se bomo učili ne le zgolj izrazov, s katerimi označujemo posamezne stvari, ampak tudi to, kateri izraz je na določenem mestu najustreznejši. **9.** Skoraj vse besede, razen nekaterih preveč nespodobnih,⁷ najdejo prostor v govoru. Jambografi in pisci stare komedije sicer pogosto žanjejo hvalo tudi zaradi takšnih besed; za nas pa je dovolj, da imamo pred očmi svojo stroko. Vse besede z izjemo omenjenih so na tem ali onem mestu boljše, kajti včasih potrebujemo tudi vulgarne in vsakdanje besede; tudi besede, ki se v umetniško bolj dognanem delu zdijo prostaške, so primerne, kadar to zahtevajo okoliščine. **10.** Da se naučimo te besede in da poznamo ne le njihov pomen, ampak tudi njihove oblike⁸ in metrične vrednosti, da bodo ustrezale mestu, kjer jih bomo uporabili, to lahko dosežemo le z marljivim branjem in poslušanjem, ker vsak govor sprejemamo najprej z ušesi. Zato otroka, ki so ju po kraljevem ukazu na samotnem kraju vzgojile neme rejnice, nista bila zmožna govoriti,⁹ čeprav sta menda izustila neke besede.¹⁰ **11.** Narava nekaterih besed je takšna, da kljub različni glasovni sestavi izražajo isto,¹¹ tako da ni nobene pomenske razlike, najsi uporabimo eno ali drugo, kot npr. *ensis* in *gladius*; druge besede pa, čeprav gre za izraze, ki so lastni posameznim stvarim, imajo v prenesenem pomenu kljub temu enak pomen, kot npr. *ferrum* in *mucro*. **12.** Po zlorabi¹² imenujemo *sicarii* vse, ki so zagrešili umor s kakršnim koli orožjem. Druge stvari izražamo z opisom,¹³ kot npr. *et pressi copia lactis* [in obilica stisnjenega mleka].¹⁴ Zelo veliko besed pa

⁶ spretnim šarlatanskim besedičenjem = lat. *volubilitas circulatoria*. Pridevnik *circulatorius* najdemo prvič pri Kvintilijanu, samostalni *volubilitas* pa pri Ciceronu, kjer nima negativne konotacije, vendar pa mora nujno temeljiti na široki izobrazbi (*O govorniku* 1, 17: *est et scientia comprehendenda, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est*).

⁷ nespodobnih: Kvintilijan namiguje na napadalno ost in neprizanesljivo, dostikrat tudi žaljivo izražanje jambografov in starih komediografov (αἰσχρολογίαι).

⁸ oblike: = celotno oblikoslovje.

⁹ nista bila zmožna govoriti: Kvintilijan v grobih potezih povzema zgodbo o egipčanskem kralju Psametihu in njegovem poskusu, da bi izvedel, katero ljudstvo je najstarejše; obširneje jo opisuje Herodot (2, 2).

¹⁰ neke besede: Besedo βεκόζ.

¹¹ glasovni sestavi ... isto: *Vox* = beseda kot nosilec določene zvočne vrednosti in oblike; *verbum* = beseda kot nosilec pomena. Razliko med izrazoma pojasnjujeta tudi Cicero (*Govornik* 49, 162: *... rerum verborumque iudicium in prudentia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices* ...) in Horacij (*Satire* 1, 3, 103: *donec verba quibus voces sensusque notarent*).

¹² Po zlorabi: = po katahrezi; gr. κατάχρησις. Kvintilijan jo takole definira (*Vzgoja govornika* 7, 6, 34): *κατάχρησις, quam recte dicimus abusioem, quae non habentibus nomen suum accomodat, quod in proximo est* ...

¹³ z opisom: = perifraza, gr. περίφρασις, lat. *circuitus verborum*.

¹⁴ *et pressi copia lactis* [in obilica stisnjenega mleka]: Vergilij, *Bukolika* 1, 81.

izražamo figurativno z nadomeščanjem: namesto *scio* [vem], uporabimo *non ignoro* [dobro vem], pa *non me fugit* [dobro poznam], *non me praeterit* [ni mi neznano], *quis nescit* [kdo ne ve?] in *nemini dubium est* [nihče ne dvomi].

13. Lahko si izposodimo tudi sorodne izraze. Tudi *intellego* [razumem], *sentio* [čutim] in *video* [vidim] namreč pogosto pomenijo isto kot *scio* [vem]. Branje nas bo zelo obogatilo s takšnimi izrazi in uporabljali jih bomo ne le tako, kot nam bodo prišli na misel, ampak tudi tako, kot je treba. **14.** Ti izrazi namreč niso vedno pomensko zamenljivi. Za razumsko umevanje bi lahko uporabil izraz *video* [vidim], bi pa za vidno zaznavanje ne mogel reči *intellego* [umevam]; in kot *mucro* [bodalo] ne zaznamuje *gladium* [meča], tako *gladius* [meč] ne zaznamuje *mucronem* [bodala]. **15.** Tako¹⁵ si sicer bogatimo besedni zaklad, vendar pa branje in poslušanje ne smeta biti namenjena samo širjenju besednjaka. Pri vsem, kar učimo, so namreč primeri učinkovitejši tudi od same teorije, predavane v šolah, zato ker govornik učiteljeve nauke udejanja, seveda potem, ko smo učenca pripeljali do te stopnje, da lahko brez učiteljeve pomoči primere razume in jih oprt na lastne sile posnema.

16. Poslušalci in bralci so deležni različnih koristi. Govornik spodbuja s svojim zanosom, ne razvneha z orisom podobe stvari, ampak s stvarmi samimi. Vse je namreč eno samo življenje in gibanje in to, kar se tako rekoč na novo rojeva, sprejemamo z naklonjenostjo in vznemirjenjem; ne razburja nas samo izid sodne razprave, ampak tudi tveganje govornikov samih. **17.** Razen tega glas, uglašene kretnje, način izgovarjave (ki je v govorništvu izjemnega pomena), prilagojen slehernim okoliščinam, skratka vse skupaj ima vzgojni učinek. Pri branju je kritična sodba zanesljivejša, poslušalcem pa jo večkrat onemogoči bodisi osebna pristranskost bodisi vpitje navdušene množice. **18.** Sram nas je ne soglašati z njo in neka tiha bojazen nam preprečuje, da bi se bolj zanašali na svojo presojo, medtem ko se večina navdušuje nad napačnimi stvarmi in najeti ploskači hvalijo tudi tisto, kar jim ni všeč. **19.** Dogaja pa se tudi nasprotno, namreč da poslušalci s pokvarjenim okusom tudi najboljšim govorom ne podajo priznanja. Teh vplivov pri branju ni in branje tudi ne zdrvi mimo tako urno kot govorni nastop, ampak lahko nek odlomek večkrat ponovno preberemo, če smo morda v dvomih glede česa ali pa si želimo kakšno stvar dodobra zapomniti. Berimo torej znova odlomke in razmišljajmo o njih in kakor hrano pogoltnemo prežvečeno in skoraj raztopljeno, da se lažje prebavi, tako si snovi, ki jo preberemo, ne vtisnimo surove v spomin za kasnejše posnemanje, ampak jo s številnimi ponavljanji poprej omehčajmo in na nek način prebavimo. **20.** Dolgo je treba brati samo najboljše pisce in takšne,

¹⁵ Tako: *sc.* z marljivim branjem in poslušanjem (*multa lectione atque auditione*); gl. § 10.

ki ne bodo prevarali našega zaupanja, vendar pozorno in skoraj tako skrbno, kot bi sami pisali; vse je treba predelati, a ne po delih, ampak moramo knjigo prebrati do konca in nato znova poseči po njej, zlasti še, če gre za govor, čigar odlike so pogosto tudi namenoma skrite. **21.** Govornik namreč pogosto vnaprej pripravlja, prikriva, preži v zasedi in v uvodnem delu pove tisto, kar bo koristilo na koncu. To nam na tistem mestu, kjer je uporabljeno, ni všeč, ker še ne vemo, zakaj je bilo povedano; in prav zato si moramo, potem ko se dodobra seznanimo s celoto, te odlomke ponovno prebrati. **22.** Zelo koristno pa je, da poznamo vse sodne obravnave, katerih govore smo prebrali, in da preberemo govore obeh vpletenih strani, če je to le mogoče, npr. govore, v katerih sta se spopadla Demosten in Ajshin,¹⁶ govore Servija Sulpicija in Mesale (prvi je govoril v obrambo Aufidija, drugi proti njemu),¹⁷ Polionove in Kasijeve govore, ko je bil obtožen Asprenat,¹⁸ ter mnoge druge. **23.** Tudi če se nam nekateri ne bodo zdeli tako kvalitetni, bo vendarle prav, da posežemo po njih in se seznanimo s spornimi vprašanji sodnih procesov, kot npr. po Tuberonovih govorih¹⁹ proti Ligariju in Hortenzijevem v obrambo Vera,²⁰ s katerima sta nastopila proti Ciceronovim govorom.²¹ Koristno bo celo vedeti, kako je posamezni govornik obravnaval iste primere. Kalidij je imel namreč govor o Ciceronovi hiši²² in Brut je govor v obrambo Milona²³ napisal za vajo, čeprav se Kornelij Celz moti

¹⁶ Demosten in Ajshin: Leta 336 je Ktezifont predlagal, naj skupščina Demostena za njegove zasluge nagradi z zlatim vencem, šest let pozneje (330) pa ga je Ajshin obtožil protizakonitega ravnanja, češ da predlog ni bil podan na zakonitem mestu. Na Ajshinov govor *Proti Ktezifontu* (Κατὰ Κτησιφῶντος) je Demosten odgovoril z govorom *O vencu* (Περὶ στεφάνου), v katerem je zagovarjal svoje politično delovanje.

¹⁷ proti njemu: Šlo je za proces glede nasledstva, v katerem je Mesala nastopal kot tožnik (*Vzgoja govornika* 6, 1, 20).

¹⁸ obtožen Asprenat: Gaja Nonija Asprenata, Avgustovega prijatelja, je Kasij obtožil, da je na pojedini zastrupil 130 povabljenih gostov (tako poroča Plinij, *Naravoslovje* 35, 164). Polio ga je uspešno branil.

¹⁹ po Tuberonovih govorih: Kvint Elj Tuberio je l. 46 obtožil Ligarija, da se je v Afriki na Pompejevi strani bojeval proti Cezarju. Cicero ga je uspešno zagovarjal.

²⁰ v obrambo Vera: Kvint Hortenzij Hortal, znameniti govornik iz Ciceronovega časa, predstavnik azijskega stila. V procesu proti Veru je nastopil kot njegov branilec. Kvintilijan ga med rimskimi govorniki (§ 105–122) ne omenja.

²¹ proti Ciceronovim govorom: tj. proti govoru *Pro Ligario* ter govorom *In Verrem*.

²² govor o Ciceronovi hiši: Ko je moral Cicero zaradi Klodijevega rovarjenja l. 58 v izgnanstvo, so mu zaplenili in podrli hišo, zemljišče pa je dal Klodij posvetiti boginji Libertas. Cicero se je po vrnitvi pritožil in se s prošnjo obrnil na kolegij pontifikov (z govorom *De domo sua ad pontifices*); ta je njegovi prošnji ugodil. Govor na to tematiko je očitno napisal tudi (čeprav samo kot govorniško vajo) Ciceronov prijatelj Mark Kalidij (97–47 pr. Kr.), ki ga je Cicero kot govornika zelo cenil (*Brut* 274).

²³ Milona: Za razliko od Cicerona, ki je Milona, obtoženega Klodijevega umora,

v svojem prepričanju, da ga je dejansko govoril, Polio in Mesala sta ta ista obtoženca branila in v mojih otroških letih so med ljudstvom krožili znameniti govori Domicija Afra, Krispa Pasiena²⁴ in Decima Lelija v obrambo Voluzena Katula. **24.** Bralec naj se ne pusti takoj prepričati, da je vse, kar so povedali najboljši avtorji, nedvomno popolno. Tudi njim kdaj spodrsne, klecnejo pod bremenom, svojim talentom privoščijo ležeren oddih, ne napenjajo vseh miselnih sil in se včasih utrudijo, saj se Ciceronu dozdeva, da Demosten včasih zadrema,²⁵ Horaciju pa, da se to zgodi celo samemu Homerju.²⁶ **25.** Ta dva sta sicer vrhunski avtoriteti, pa vendar človeka, in tistim, ki menijo, da lahko vse, kar so našli pri njiju, štejejo za stilistično pravilo, se zgodi, da posnemajo njune pomanjkljivosti (to je namreč lažje) in o sebi mislijo, da so jima na moč podobni, če posnemajo napake velikih mož.²⁷ **26.** Vendar pa je treba sodbo o tako velikih možeh izrekati zmerno in previdno, da se ne bi zgodilo to, kar se zgodi mnogim, namreč da obsojajo tisto, česar ne razumejo. In če se človek že mora motiti v tem ali onem pogledu, bi imel raje, da bi bili bralci zadovoljni z vsem pri teh možeh kot pa da bi jim marsikaj ne bilo všeč.

27. Teofrast pravi, da branje pesnikov zelo koristi govorniku in mnogi se povsem upravičeno strinjajo z njim. Pri njih namreč zajemamo navdih za misli, vzvišen jezik, sleherno razgibanost čustev in ustrezen prikaz značajev, še zlasti pa tako mikavne stvari dodobra poživijo duha, nekako otopelega od vsakodnevne advokatske službe; in zato Cicero meni, da bi morali počivati ob tovrstnem branju.²⁸ **28.** Vendar pa imejmo v mislih, da govornik ne sme v vsem posnemati pesnikov, niti njihovega svobodnega izražanja niti proste rabe figur; da pesništvo primerjamo z lepim prikazom²⁹ in da razen tega, da teži zgolj za užitek in ga skuša

v svojem govoru z enakim naslovom branil z utemeljitvijo, da je šlo za povsem zakonito samoobrambo, je Brut opravičeval Milona s tem, da si je Klodij kot pokvarjen državljani zaslužil smrt.

²⁴ Krispa Pasiena: Neronov očim, umrl l. 49; zelo ga je cenil Seneka starejši (*Kontoverzije* 2, 13: *vir eloquentissimus et temporis sui primus orator*).

²⁵ včasih zadrema: Kje Cicero to omenja, ni znano; opiramo se na Plutarhov življenjepis (Cicero 24): *τινες τῶν προσποιουμένων δημοσθενίζειν ἐπιφύονται φωνῇ τοῦ Κικέρωνος, ἣν πρὸς τινα τῶν ἐταίρων ἔθηκεν ἐν ἐπιστολῇ γράψας, ἐν ἰαχού τῶν λόγων ἀπονυστάζειν τὸν Δημοσθένει*. ...

²⁶ celo samemu Homerju: *Pismo o pesništvu* 358–359: ... *et idem / indignor, quandoque bonus dormitat Homerus*.

²⁷ napake velikih mož: Verjetno tu namiguje na Seneko, ki ga obravnava čisto na koncu prvega poglavja.

²⁸ ob tovrstnem branju: *Za pesnika Arhijo* 6, 12: *Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant*.

²⁹ z lepim prikazom: Pesništvo namreč sodi v *genus demonstrativum*, za katerega Kvintilijan pravi (3, 4, 13): *Sed mihi ἐπιδεικτικόν non tam demonstrationis vim habere*

doseči z izmišljanjem ne le lažnih, ampak včasih tudi kakih neverjetnih stvari,³⁰ uživa številne svoboščine, **29.** ker je vezano na točno določena metrična pravila in ne more vedno uporabiti primernih izrazov, ampak se prisilno pregnano z ravne poti zateka na stranske poti izražanja in mora določene besede ne le zamenjavati, ampak tudi podaljševati, krajšati,³¹ predstavljati in deliti;³² da pa mi, govorniki, oboroženi stojimo v bojni vrsti, bijemo odločilni boj za najpomembnejše stvari in se trudimo za zmago. **30.** Ne bi želel, da bi plesen in rja umazali naše orožje, ampak naj bo na njem tak blesk, ki vzbuja strah, tak, kakršen je blesk železa, ki zaslepi razum in obenem vid, ne pa tak, kakršen je blesk zlata in srebra, ki nima v boju nobenega učinka in je lastniku prej nevaren.

31. Tudi zgodovinopisje lahko govornika hrani z bogatim in okusnim sokom; pa tudi zgodovinopisna dela je treba brati z zavestjo, da se mora govornik izogibati večini njihovih odlik. Je namreč zelo blizu poeziji in na nek način poezija v prozi; namen pisanja je pripoved, ne dokazovanje, in namen dela kot celote ni oris trenutnega dogajanja in spopada, ampak, da se potomci spominjajo dogodkov in da pisec zaslovi. Zato se z bolj neustaljenimi izrazi in svobodnejšo rabo figur skuša izogniti suhoparnemu pripovedovanju. **32.** Zato (kot sem povedal)³³ si pred sodnikom, ki je zatopljen v razne misli in pogosto neizobražen, ne smemo prizadevati za slavno Salustijevo jedrnatost, ki je za neobremenjenega in izobraženega poslušalca nekaj najpopolnejšega, in znamenito Livijevo mlečno obilje³⁴ ne bo v zadostni meri poučilo tistega, ki išče verodostojnost, ne pa lepo predstavitev. **33.** Razen tega Mark Tulij meni, da tudi Tukidid in Ksenofont ne koristita govorniku,³⁵ čeprav ocenjuje, da prvi z *bojno trombo kliče na spopad*³⁶ in da so skozi usta

quam ostentationis videtur. S tem poudarja njegov prvenstveno estetsko vrednost nasproti praktični vrednosti in namenu govorništva.

³⁰ neverjetnih stvari: Na to opozarja že Aristotel (*Poetika* 24, 1460a: δεδίδαχεν δὲ μάλιστα Ὀμηρος καὶ τοὺς ἄλλους ψευδῆ λέγειν ὥς δεῖ ... προαιρεῖσθαι τε δεῖ ἀδύνατα εἰκότα μᾶλλον ἢ δυνατὰ ἀπίθανα).

³¹ podaljševati, krajšati: Nanaša se na zloge; podaljševati (*extendere*) = epenteza (npr. *induperator* za *imperator*), krajšati (*corripere*) = sinkopa (npr. *saeculum* za *saeculum*).

³² predstavljati in deliti: Nanaša se na besede; predstavljati (*convertere*) = anastrofa ali hiperbaton, deliti (*dividere*) = tmeza.

³³ (kot sem povedal): gl. 4, 2, 45.

³⁴ mlečno obilje: lat. *lactea ubertas*.

³⁵ meni, da tudi Tukidid in Ksenofont ne koristita govorniku: Cicero za Tukidida pravi (*Govornik* 30): ... *nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum*; za Ksenofonta pa (*Govornik* 32): ... *cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus*.

³⁶ prvi z *bojno trombo kliče na spopad*: = Tukidid; prim. Cicero, *Govornik* 39: ... *incitator fertur et de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum* ...).

slednjega *govorile Muze*.³⁷ Kljub temu pa lahko včasih v zastranitvah³⁸ posežemo tudi po bleščečem zgodovinskem stilu, samo da ob osrednjih točkah razprave ne pozabimo, da ne potrebujemo oteklih mišic borilcev, ampak žilave roke vojakov, in da pisana obleka,³⁹ ki jo je baje nosil Demetrij Faleronski, ni primerna za prah na Forumu. **34.** Še ena korist je od zgodovinskih del, in sicer je ta zelo pomembna, vendar se ne navezuje na trenutno tematiko, namreč korist, ki jo prinaša poznavanje dogodkov in primerov, s katerimi mora biti govornik še posebej dobro seznanjen, in naj ne čaka na vsa pričevanja od klienta, ampak naj večino teh zajema iz preteklosti, s katero se je dodobra seznanil; ti dokazi so toliko tehtnejši, ker le tem ne gre očitati sovraštva in pristranskosti.

35. Govorniki so krivi, da si moramo marsikaj pridobiti ob prebiranju filozofov, saj so slednjim prepustili najboljši del svoje stroke. O pravičnem, poštenem, koristnem in njihovih nasprotjih ter o teoloških vprašanjih namreč največ govorijo in žolčno dokazujejo stoiki,⁴⁰ bodočega govornika pa z burnimi razpravami in zastavljanjem vprašanj⁴¹ najbolje pripravljajo sokratiki.⁴² **36.** A tudi pri filozofih moramo biti enako kritični, da imamo tudi takrat, ko se ukvarjamo z istimi vprašanji, v mislih dejstvo, da je vendarle velika razlika med sodnimi in znanstvenimi razpravami, med Forumom in predavalnico, med teorijo in dejanskim tveganjem na sodišču. **37.** [Katere avtorje je treba brati.] Ker sem mnenja, da je branje tako zelo koristno, sem prepričan, da bo večina bralcev zahtevala, naj k razpravi dodam tudi seznam, katere pisce je treba brati in katera je posebna odlika posameznega pisca. Vendar pa bi se delo vleklo v neskončnost, če bi hotel obravnavati vsakega posebej. **38.** Mark Tulij vendar v *Brutu* v toliko tisoč vrsticah govori samo o rimskih govornikih in kljub temu je razen Cezarja in

³⁷ so skozi usta slednjega *govorile Muze*: = Ksenofont; prim. Cicero, *Govornik* 62: *Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt*.

³⁸ zastranitvah: lat. *digressio*, *egressio*, gr. *παρέκβασις*.

³⁹ pisana obleka: = *versicolor vestis*. Verjetno gre za prevod kakšnega grškega izraza, ki kaže na njegov izumetničeni stil.

⁴⁰ stoiki: Kvintilijan opozarja na široko področje delovanja stoikov (σοφία (po stoiški definiciji) = ἐμπειρία τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων καὶ τῶν τούτου αἰτιῶν) in na njihovo dialektično ostrino.

⁴¹ burnimi razpravami in zastavljanjem vprašanj: besedni dvoboji z zastavljanjem kratkih vprašanj (*interrogatio* = izpraševanje, pretresanje v Sokratovem slogu = gr. *ἐλεγχος*) in odgovorov.

⁴² sokratiki: = pisci sokratskih dialogov: Platon, Ksenofont ter atiški filozof Ajshin (Sokratov učenec).

Marcela⁴³ zamolčal⁴⁴ vse svoje sodobnike, s katerimi je živel; bi jaz kdaj prišel do konca, če bi skušal obdelati še te, pa njihove naslednike ter vse grške govornike [in filozofe]?⁴⁵ 39. Najzanesljivejše vodilo bi bil kratki nasvet, ki ga je zapisal Livij v pismu svojemu sinu:⁴⁶ »Treba je brati Demostena in Cicerona ter nato tiste, ki so Demostenu in Cicero-nu kar najbolj podobni.« 40. Vendar pa ne smem mimo kratkega povzetka svojega mnenja. Menim, da lahko med pisci, ki so preživeli svoj čas, najdemo le malo takih oziroma komaj kakšnega, ki bi razumnim bralcem ne prinesel vsaj nekaj koristi, saj celo Cicero priznava,⁴⁷ da so mu zelo pomagali tudi najstarejši pisci, ki so bili sicer naravni talenti, a strokovno nepodkovani. 41. Moje mnenje o modernih piscih ni kaj dosti drugačno. Kaj malo takšnih neumnežev namreč lahko najdemo, ki bi se vsaj s trohico zaupanja v kako svoje delo ne nadejali, da se jih bodo potomci spominjali. Če pa je kakšen tak, ga bomo odkrili že po prvih vrsticah in ga opustili, še preden bi ob ukvarjanju z njim izgubili veliko časa. 42. Vendar pa ni vse, ki sodi v določeno vejo znanosti, takoj primerno za oblikovanje stila,⁴⁸ o katerem govorimo.

A preden bom spregovoril o posameznih piscih, je potrebno povedati na splošno nekaj o različnih mnenjih.⁴⁹ 43. Nekateri namreč menijo, da je treba brati samo stare pisce in sodijo, da pri nikomer drugem ne najdemo pravega govorništva in pristne moške moči; drugi uživajo ob današnjem izumetničenem in osladnem stilu ter ob vsem, kar je namenjeno zabavi neuke množice. 44. Tudi med tistimi, ki želijo gojiti naravni govorniški stil,⁵⁰ eni menijo, da je pristno atiški le zgoščen in

⁴³ razen Cezarja in Marcela: Oba na Brutovo željo (*Brut* 248). Mark Klavdij Marcel, konzul l. 51 pr. Kr., je bil Pompejev pristaš in goreč Cezarjev nasprotnik. Po bitki pri Farzalu je odšel sam v izgnanstvo, Cezar pa mu je dovolil vrnitev. Cicero se je Cezarju za to zahvalil z govorom *Pro Marcello*.

⁴⁴ zamolčal: *Brut* 231: ... *quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent nominare* ...

⁴⁵ [in filozofe]: Nekateri izdajatelji predlagajo izpustitev besed v oklepaju, drugi pa menijo, da je na tem mestu vrzel in jo skušajo na različne načine zapolniti.

⁴⁶ Livij v pismu svojemu sinu: Gotovo gre za zgodovinarja Tita Livija, vendar omenjeno pismo ni ohranjeno; Kvintilijan ga omenja še v 5. knjigi (5, 5, 20).

⁴⁷ Cicero priznava: gl. *Brut* 65.

⁴⁸ za oblikovanje stila: Pri Kvintilijanu je vedno v ospredju slog.

⁴⁹ o različnih mnenjih: Razprave in polemike o odnosu med starejšimi in modernimi govorniki, o vprašanju njihovega vpliva in primata so potekale že od 3. stol. pr. Kr., najprej med privrženci in nasprotniki Demetrija Faleronskega; večkrat jih je načel Cicero (npr. *Brut* 283 in nasl.), pa Horacij (*Pisma* 1, 2), v 1. stol. po Kr. pa Kvintilijan in Tacit.

⁵⁰ naravni govorniški stil: = naravni, neprisiljeni stil. Kvintilijan navaja tri stile: 1. preprosti stil (*genus tenue, subtile, pressum*; gr. ἰσχνόν); 2. vzvišeni stil (*genus uber, grave, grande, amplum, elatum, concitatum*; gr. ἄδρὸν), 3. srednji stil (*genus leve, nitidum, suave, compositum, medium, floridum*; gr. ἀνθηρόν).

preprost stil,⁵¹ takšen, ki kar najmanj odstopa od vsakdanje govornice, drugi se navdušujejo nad vznesenejšim stilom,⁵² razvnetejšim in bolj polnim navdiha, so pa je tudi takšni, ki jim je vseč umirjen, izbrušen in skladen stil.⁵³ O tej razliki bom razpravljal še podrobneje, ko bo treba pretresti govorniške stile;⁵⁴ medtem bom samo na kratko omenil, kaj in pri katerih piscih lahko zajemajo tisti, ki bodo hoteli okrepiti svoje govorniške zmožnosti. **45.** Izbrati namreč nameravam samo peščico najeminentnejših. Učenjaki pa zlahka presodijo, kateri pisci so tem najbolj podobni, da se ne bi kdo pritoževal, da sem izpustil kake njegove priljubljene avtorje; priznam namreč, da je branja vrednih piscev več, kot jih bo omenjenih. Sedaj bom obravnaval zgolj te zvrsti lektire, ki so po mojem mnenju še posebej primerne za tiste, ki si prizadevajo postati govorniki.

46. Torej, kot meni Arat, da je *treba začeti z Ževsom*,⁵⁵ tako se mi zdi prav, da začnemo s Homerjem. Ta je namreč vzor in začetek vseh govorniških zvrsti,⁵⁶ tako kot sam pravi, da *vse reke in studenci izvirajo iz Okeana*.⁵⁷ Nihče bi ne mogel prekositi njegove vzvišenosti ob opisu mogočnih tem ter ustreznega izraza ob opisu neznatnih tem. Je obenem bujen in zgoščen, vesel in resnoben, občudovanje vzbuja tako z obiljem kot tudi z jedrnatostjo in je najvidnejši ne le po svojih pesniških, ampak tudi po govorniških odlikah. **47.** Da ne govorim o slavnih, spodbudnih in tolažilnih govorih;⁵⁸ ali bodisi deveta knjiga, ki govori o poslanstvu k Ahilu,⁵⁹ bodisi znameniti spor med vojskovodjema⁶⁰ v prvi knjigi ali pa izražena mnenja v drugi knjigi⁶¹ ne podajajo vseh pravil

⁵¹ pristno atiški le zgoščen in preprost stil: = *genus subtile*. Preprostost in naravnost sta bili odliki privržencev atiškega stila v nasprotju z nabreklostjo in mogočnostjo privržencev azijanskega stila.

⁵² vznesenejšim stilom: = *genus grave*.

⁵³ umirjen, izbrušen in skladen stil: = *genus medium*.

⁵⁴ bom razpravljal ... stile: gl. 12, 10, 63–70.

⁵⁵ meni Arat, da je *treba začeti z Ževsom*: Arat (ok. 320–ok. 239) je svoje delo Φαινόμενα (καὶ Διοσημεῖα, kot najdemo v nekaterih poznejših rokopisih) začel z besedami: ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα. Po tem začetku se v svojih *Eklogah* zgleduje tudi Vergilij (3, 60): *ab Iove principium*.

⁵⁶ vseh govorniških zvrsti: 1. *genus demonstrativum* (*laudativum*, ἐπιδεικτικόν); 2. *genus deliberativum* (*suasorium*, συμβουλευτικόν); 3. *genus iudiciale* (δικανικόν).

⁵⁷ kot sam pravi ... *iz Okeana*: Φ 194–196: ... Ὠκεανοῖο, ἐξ οὐπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα / καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρεῖατα μακρὰ νάουσιν.

⁵⁸ slavnih, spodbudnih in tolažilnih govorih: = *genus demonstrativum*.

⁵⁹ o poslanstvu k Ahilu: A 162 in nasl. Poslanci so bili Odisej, Ajant ter Fojniks kot vodja poslanstva.

⁶⁰ spor med vojskovodjema: med Ahilom in Agamemnonom.

⁶¹ izražena mnenja v drugi knjigi: B 50–393 (bojni posvet, kjer so podali svoje mnenje Agamemnon, Odisej, Nestor in Tersit).

sodnega in političnega govorništva?⁶² 48. Tudi najbolj neuk bo moral priznati, da je bil ta pesnik pravi mojster v prikazovanju čustev, enkrat umirjenih, drugič razvnetih.⁶³ Nadalje, ali se ni na začetku obeh svojih del v nekaj verzih, da ne rečem držal pravila za pisanje uvodov, ampak ga je pravzaprav postavil? Z uvodno prošnjo na boginje,⁶⁴ za katere so verjeli, da varujejo pesnike,⁶⁵ si pridobi naklonjenost poslušalca, s tem, ko mu predstavi veličastnost dogajanja, pritegne njegovo pozornost in s kratkim povzetkom vsebine zbudi njegovo dovzetnost. 49. Kdo lahko pripoveduje jedrnateje kot glasnik, ki poroča o Patroklovi smrti,⁶⁶ kdo lahko pripoveduje nazorneje kot opisovalec spopada med Kureti in Ajtolci?⁶⁷ Prispodob, amplifikacij, primerov, vmesnih epizod, stvarnih dokazov, utemeljitev⁶⁸ ter drugih oblik dokazovanja in zavračanja⁶⁹ je toliko, da tudi pisci retorike zajemajo številne primere za vse omenjeno prav pri Homerju. 50. Kateri epilog se bo namreč lahko kdaj koli meril s prošnjami, ki jih Priam naslavlja na Ahila?⁷⁰ Ali v svojem besedišču, mislih, figurah in razporeditvi celotnega dela⁷¹ ne prestopa meje človeškega genija? Zato veliko pomeni že to, da njegove odlike razumemo, kaj šele, da bi jih posnemali, kar je sploh nemogoče. 51. Nedvomno je Homer v sleherni govorniški zvrsti vse pustil daleč za sabo, še zlasti epske pesnike, saj so razlike najvidnejše takrat, ko gre za primerjavo

⁶² sodnega in političnega govorništva: sodno govorništvo = *lites* = *genus iudiciale*; politično govorništvo = *consilia* = *genus deliberativum*.

⁶³ čustev, enkrat umirjenih, drugič razvnetih: prim. 6, 2, 8–10. Razliko med njimi Kvintilijan podaja v 6, 2, 9: *Adfectus igitur πάθος concitatos, ῥῆθος mites atque compositos esse dixerunt* ... Πάθος je občasno in intenzivno čustvo, ῥῆθος pa bolj umirjeno in stalno čustvo.

⁶⁴ Z uvodno prošnjo na boginje: = Muze; *Iliada* – A 1 Μῆτιν ζεῖδε, θεά ...; *Odiseja* – α 1 Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα ...

⁶⁵ pesnike: Kvintilijan tu uporabi izraz *vates* »videc, prerok«, ki ima bolj vzvišen prizvok kot *poeta*.

⁶⁶ ki poroča o Patroklovi smrti: Σ 18 κείται Πάτροκλος ... Novico Ahilu sporoča Nestorjev sin Antiloh.

⁶⁷ opisovalec spopada med Kureti in Ajtolci?: Fojniks (I 529 in nasl.).

⁶⁸ Prispodob ... utemeljitev: prispodoba = *similitudo*, παραβολή; amplifikacija = *amplificatio*, αὔξησις; primer = *exemplum*, παράδειγμα; vmesna epizoda = *digressus*, παρέκβασις; stvarni dokaz = *argumentum*, ἐνθύμημα, ἐπιχείρημα, ἀπόδειξις.

⁶⁹ drugih oblik dokazovanja in zavračanja: V paragrafih 48–50 Kvintilijan navaja štiri sestavne dele govora: 1. *prooemium* (*exordium*), 2. *genera probandi* (*probatio* ali *confirmatio*), 3. *ac refutandi* (*refutatio*), 4. *epilogus* (*peroratio*).

⁷⁰ prošnjami ... na Ahila?: Ω 486 in nasl.

⁷¹ mislih, figurah in razporeditvi celotnega dela: a) misli = *sententiae*, γνῶμαι; b) figure = *figurae*. Kvintilijan izraz uporablja kot ekvivalent h gr. σχῆμα; po njem in po posredovanju kasnejših učiteljev govorništva je izraz prešel v moderno rabo. Cicero σχῆμα prevaja s *forma*, *conformatio*, *lumen*, *gestus*, *figura*; c) razporeditev = *dispositio*, οἰκονομία.

podobne tematike. 52. Heziod se le redko povzdigne⁷² v zanosu in velik del njegovega literarnega opusa se ukvarja z imeni,⁷³ kljub temu pa so njegove misli koristne kot življenjski nauki,⁷⁴ lahkotno besedišče in razporeditev zaslužita pohvalo in v srednjem govorniškem stilu⁷⁵ mu priznavajo prvo mesto. 53. Nasprotno pri Antimahu⁷⁶ njegova moč, dostojanstvenost in zelo privzdignjen govorniški stil žanjejo hvalo. Toda čeprav mu kritiki⁷⁷ skoraj soglasno prisojajo drugo mesto, mu manjka čustvene note, vedrine, ustrezne razporeditve in umetniškega čuta nasploh, tako da se povsem jasno pokaže, kolikšna razlika je med tem, da si prvemu zelo blizu in da si drugi. 54. Za Paniazida⁷⁸ menijo, da kljub združevanju lastnosti obeh omenjenih pesnikov stilno ne dosega odlik ne prvega ne drugega, da pa kljub temu Hezioda prekaša v izbiri snovi,⁷⁹ Antimaha pa v načinu razporeditve. Apolonija⁸⁰ ni na seznamu,⁸¹ ki so ga oblikovali filologi, ker pesniška kritika Aristarh in Aristofan nanj nista uvrstila nobenega sodobnika; kljub temu pa je ustvaril delo, ki ga ne gre podcenjevati in to v nekem enotnem srednjem stilu. 55. Aratovi⁸² snovi manjka živahnosti, ker v njej ni nobene raznolikosti, nobenih čustev, nobene osebe in nihče ne govori; vendar pa zadovoljivo opravi delo, za katero je menil, da mu je kos. Teokrit⁸³ je v svoji literarni zvrsti vreden vsega občudovanja, toda tista njegova kmečka in pastirska muza se boji ne le Foruma, ampak tudi samega Rima. 56. Zdi se mi, da slišim, kako mi ljudje od vseh strani navajajo imena številnih pesnikov. Ali Pizander⁸⁴ ni dobro opeval Herkulovih

⁷² se le redko povzdigne: Heziodova poezija (zlasti *Dela in dnevi*) se bolj navezuje na vsakdanje življenje.

⁷³ se ukvarja z imeni: zlasti *Teogonija*.

⁷⁴ življenjski nauki: v *Dela in dnevi*.

⁷⁵ v srednjem govorniškem stilu: Stil, ki ga je gojila rodoška govorniška šola, je pomenil nekakšno srednjo pot med azijanskim in atiškim stilom.

⁷⁶ pri Antimahu: Platonov sodobnik, avtor *Tebaide* (ep o vojni sedmerice proti Tebam) ter elegične pesnitve z naslovom *Lida*.

⁷⁷ kritiki: = literarni kritiki (= *grammatici*, enako kot pri Horaciju, *Pismo o pesništvu* 78).

⁷⁸ Paniazida: iz Halikarnasa, Herodotov stric. Napisal je dve deli: Ἡράκλεια v 14 knjigah in Ἰωνικά v 6 knjigah.

⁷⁹ prekaša v izbiri snovi: zaradi preproste vsebine Heziodovih pesnitev.

⁸⁰ Apolonija: Apolonij Rodoški (ok. 295–ok. 215), avtor pesnitve Ἀργοναυτικά v 4 knjigah, ki jo je v latinščino prevedel ali prepesnil Varo Atačan (gl. § 87).

⁸¹ na seznamu: *index* oz. *indices* = sezname avtorjev, ki so jih oblikovali aleksandrinski filologi (κακόνες).

⁸² Aratovi: gl. § 46.

⁸³ Teokrit: ok. 305 (Sirakuze)–ok. 250 (Kos); njegovo najznamenitejše delo so Εἰδύλλια.

⁸⁴ Pizander: iz Kamira na Rodosu (sredi 7. stol), avtor epske pesnitve z naslovom Ἡράκλεια.

junaštev? Sta se Macer in Vergilij brez razloga zgledovala po Nikandru?⁸⁵ Bomo mar Evforiona⁸⁶ kar obšli? Če mu ta isti Vergilij ne bi bil priznaval odlik, bi v svojih *Bukolika* gotovo nikoli ne omenil *pesmi, napisanih v halkidskem verzu*.⁸⁷ Je mar Horacij brez razloga povezal Tirtaja s Homerjem?⁸⁸ 57. Nedvomno vsakdo tako dobro pozna te pesnike, da bi zanesljivo lahko v knjižnici povzel njihov seznam in ga vključil med svoje knjige. Dobro torej poznam tudi te, ki jih ne omenjam, in jih sploh ne obsojam, saj sem dejal, da je v vseh nekaj koristi. 58. A k njim se bomo vrnili, ko se bodo naše moči okrepile in utrdile,⁸⁹ in to pogosto počnemo na razkošnih pojedinah, tako da nam je, ko smo že do grla siti vseh dobrot, vendarle po godu, da spremenimo jedilnik in poskusimo kakšno preprostejšo jed. Takrat bomo imeli čas, da se bomo ukvarjali tudi z elegijo; za njenega prvaka velja Kalimah, drugo mesto pa je po mnenju večine zasedel Filetas.⁹⁰ 59. Toda medtem ko skušamo doseči to zanesljivo – kot sem dejal – spretnost, se moramo navajati na najboljše pisce, oblikovati si moramo duha in graditi lasten slog ne toliko s kvantiteto kot s kvaliteto branja. Zato bo izmed treh jambografov,⁹¹ ki jih je Aristarh kritično uvrstil na seznam, na spretnost najbolj vplival prav Arhiloh. 60. Njegov stil je najmočnejši, njegove misli so učinkovite, kratke in švigajo kot puščice, poln je življenja in energije⁹² in sicer do te mere, da nekateri krivdo za dejstvo, da nekatere pesnike višje vrednotijo, pripisujejo tematiki pesmi, ne pa njegovemu talentu. 61. Izmed devetih lirikov⁹³ Pindar⁹⁴ daleč prednjači po na-

⁸⁵ Macer ... Vergilij ... Nikandru?: Nikander iz Kolofona (druga polovica 3. stol. – prva polovica 2. stol.), avtor vrste pesnitev, med katerimi moramo izpostaviti *Θηριακά* (*Kačji piki*), *Ἀλεξίφάρμακα* (*Protistrupi*; po teh dveh delih se je zgledoval Emilij Macer iz Verone, Vergilijev in Ovidijev sodobnik; gl. § 87), *Ἑτεροούμενα*, po katerem se je vzgledoval Ovidij v svojih *Metamorfozah* ter *Γεωργικά* (z dodatkom o čebelarstvu – *μελισσοουργικά*), ki jih je posnemal Vergilij.

⁸⁶ Evforiona: iz Halkide na Evboji (ok. 276–ok. 200), avtor več elegij, epskih in mitoloških pesmi ter pesnitve z naslovom *Γεωργικά*.

⁸⁷ bi nikoli ne omenil *pesmi, napisanih v halkidskem verzu*: gl. Vergilij, *Ekloge* 10, 50: *ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita versu / carmina pastoris Siculi modulabor avena*.

⁸⁸ Horacij ... povezal Tirtaja s Homerjem?: gl. Horacij, *Pismo o pesništvu* 401–403: *... post hos insignis Homerus / Tyrtæumque mares animos in Martia bella / versibus exacuit ...*

⁸⁹ moči okrepile in utrdile: To se dosega z branjem najboljših del.

⁹⁰ Filetas: s Kosa (ok. 340–ok. 290), vzgojitelj kralja Ptolemaja II. Filadelfa.

⁹¹ treh jambografov: Arhiloh, Semonid iz Amorga in Hiponaks.

⁹² življenja in energije: lat. *sanguinis atque nervorum*.

⁹³ devetih lirikov: Omenjeni niso Alkman, Sapfo, Ibik, Anakreont in Bakhilid.

⁹⁴ Pindar: 521–441 pr. Kr.; od njegovega obsežnega opusa se nam je ohranilo 44 epinikijskih, od ostalih del (ditirambi, žalostinke, pajani, svatovske pesmi, plesne pesmi ...) pa zgolj fragmenti.

vdihu, mislih, figurah, po izrednem bogastvu snovi in besedišča in po tako rekoč govorniškem veletoku;⁹⁵ zato Horacij upravičeno meni, da ga ne more nihče posnemati.⁹⁶ **62.** Kaj zmore Stezihorov⁹⁷ genij, kaže tudi tematika,⁹⁸ saj opeva največje vojne in najslavnejše vojskovodje⁹⁹ ter ob spremljavi lire poje težke epske pesmi.¹⁰⁰ Nastopajočim osebam pri njihovem delovanju in govorjenju namreč da primerno dostojanstvo in če bi se držal prave mere, bi morda lahko bil Homerjev najresnejši tekmeč, vendar je preobil in se kar razliva, kar sicer zasluži kritiko, vendar gre za hibo bogatega talenta. **63.** Alkaja¹⁰¹ upravičeno nagrajujemo z zlatim plektrom¹⁰² v tistem delu njegovega opusa, kjer je napadal tirane in kjer krepi npravstvenost;¹⁰³ njegov stil je zgoščen, veličasten, skrben in večinoma podoben govorniškemu; toda pisal je tudi šaljive in ljubezenske pesmi,¹⁰⁴ vendar pa mu bolj ležijo vzvišene teme. **64.** Simonida,¹⁰⁵ ki je sicer preprost, lahko priporočamo zaradi ustreznega izraza in prijetnega stila; njegova posebna odlika je vzbujanje sočutja¹⁰⁶ in v tem pogledu ga nekateri postavljajo nad vse pisce te zvrsti.

65. Stara komedija skoraj edina ohranja pristni čar atiškega narečja;

⁹⁵ tako rekoč govorniškem veletoku: Podobno primerjavo najdemo pri Horaciju (*Pesmi* 4, 2, 58): *Monte decurrens velut amnis, imbres / quem super notas aluere ripas / fervet immensusque ruit profundo / Pindarus ore.*

⁹⁶ Horacij ... ne more nihče posnemati: *Pesmi* 4, 21: *Pindarum quisquis studet aemulari* ...

⁹⁷ Stezihorov: ok. 630–ok. 550.

⁹⁸ kaže tudi tematika: 26 knjig pesmi (vsaka je nosila naslov po glavnem junaku ali junakinji), v katerih je opeval bodisi mitološke snovi bodisi razne bolj novelistične motive (npr. Καλύκη, 'Ποδίνη, Δάφνις).

⁹⁹ največje vojne in najslavnejše vojskovodje: Mišljene so pesmi iz trojanskega, tebanskega in Heraklovega cikla.

¹⁰⁰ ob spremljavi lire poje težke epske pesmi: Stezihorova poezija je bila na meji med lirsko in epsko, nekakšen most med obema, čeprav je bila veliko bližje epski poeziji, na katero kaže motivika, fabuliranje, včasih stilizacija (blizu Homerju) ter zunanji obseg pesnitev (1 pesem = 1 knjiga = 400–1000 verzov). Njegove pesmi so bile še najbolj podobne današnjim baladam in romancam.

¹⁰¹ Alkaja: iz Mitilene na Lesbosu (ok. 640–ok. 560).

¹⁰² nagrajujemo z zlatim plektrom: *Plectrum* (gr. τὸ πλῆκτρον; iz πλῆσσω udarjam) = paličica, nekakšna trzalica, s katero so udarjali po strunah ter izvajali zvok; prim. Horacij, *Pesmi* 2, 13, 26–27: *et te sonantem plenius aureo / Alcaeae, plectro ...*

¹⁰³ v tistem delu ... kjer napada tirane in krepi npravstvenost: Torej v njegovih politično angažiranih pesmih. V svojih pesnitvah se je Alkaj loteval tiranov Mirsila in Pitaka; zaradi svojega boja zoper njiju je moral v izgnanstvo.

¹⁰⁴ šaljive in ljubezenske pesmi: Gre za njegove pivske (συμποτικά, σκόλια) in ljubezenske pesmi (ἔρωτικά).

¹⁰⁵ Simonida: s Keosa (556–468).

¹⁰⁶ vzbujanje sočutja: Simonides je bil mojster žalostink (θρῆνοι).

je izjemno prostodušna,¹⁰⁷ njena posebnost je bičanje napak;¹⁰⁸ vendar pa je zelo močna tudi v drugih ozirih. Je namreč vzvišena, prefinjena, očarljiva in ne vem, ali je kakšna pesniška zvrst (po Homerju seveda, ki ga je prav vedno treba izvzeti, tako kot Ahila)¹⁰⁹ bolj podobna govorništvu ali primernejša za oblikovanje govornika. 66. Piscev stare komedije je veliko, vendar pa so najvidnejši Aristofan, Evpolid in Kratin.¹¹⁰ Tragedije je prvi uprizoril Ajshil;¹¹¹ je vzvišen, dostojanstven in pogosto kar pretirano nabrekel, toda velikokrat okoren in neubran; zato so Atenci poznejšim pesnikom dovoljevali sodelovanje na tragiških agonih s predelavami njegovih tragedij, in na ta način so mnogi zmagali.¹¹² 67. Toda dosti bolj sta to literarno zvrst proslavila Sofokles in Evripid¹¹³ in ob njuni stilni raznolikosti na veliko razpravljajo, kateri je boljši pesnik. To vprašanje puščam odprto, ker se ne navezuje na trenutno tematiko. Vsakdo pa mora priznati, da bo za odvetniške pripravnike dosti koristnejši Evripid. 68. Ta je namreč jezikovno bližje govorništvu (prav to je glavni očitek tistih, ki se jim zdijo Sofoklova dostojanstvenost, tragiški slog in zvočnost bolj vzvišeni), poln je dobrih misli, v filozofskih naukih je malodane kos filozofom samim,¹¹⁴ v govorih in odgovarjanju pa ga lahko primerjamo s katerim koli izmed tedanjih govornikov na Forumu;¹¹⁵ čudovito prikazuje sleherna čustva, še posebej pa se odlikuje v prikazovanju čustev, ki vzbujajo sočutje.¹¹⁶

¹⁰⁷izjemno prostodušna: = gr. παρρησία.

¹⁰⁸bičanje napak: Stara komedija je bila usmerjena v bičanje in zasmehovanje napak posameznikov, še zlasti uglednejših mož javnega in političnega življenja.

¹⁰⁹kot Ahila: B 673–674; Νίρσεύς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ' ἀμύμονα Πηλεϊῶνα.

¹¹⁰najvidnejši Aristofan, Evpolid in Kratin: Po kronološkem zaporedju si sledijo: Kratin (519–422), Aristofan (448–380), Evpolid (446–411). Isto trojico navaja Horacij (*Satire* 1, 4, 1): *Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae*.

¹¹¹Tragedije je prvi uprizoril Ajshil: 529 (Elevzina)–456 (Gela). Tespisa, Friniha, Hojrila in Pratina sploh ne omenja.

¹¹²mnogi zmagali: Od leta 396 so bile tragedije velikih treh tragikov zakonsko zaščitene; vsako kopijo so natančno pregledali. Razlaga tega mesta je lahko dvojna: 1. da je Kvintilijan napačno razumel izraz δράματα διεσκευασμένα (drame, ki jih je pred ponovno uprizoritvijo pregledal avtor sam), 2. da so kasnejši avtorji lahko sodelovali na tragiških agonih z Ajshilovimi tragedijami, ki so jih uprizarjali (z malenkostnimi spremembami seveda) kot nove tragedije.

¹¹³Sofokles in Evripid: a) Sofokles (495/90–405); b) Evripid (485/80–406).

¹¹⁴kos filozofom samim: Evripid je prijateljeval z vodilnimi sofisti svojega časa; njihova filozofija je pustila v njegovih delih pomemben pečat, kar je vidno v njegovih razmišljanjih ob raznih problemih in ob konfliktnih situacijah, ob poglobljanju v psiho junakov in junakinj ter številnih filozofskih sentencah. To dokazuje tudi vzdevek, ki so mu ga nadelili v antiki: φιλόσοφος σκηνικός.

¹¹⁵v govorih in odgovarjanju ... na Forumu: Dialogi v Evripidovih tragedijah so velikokrat podobni sofistično zaostrenim diskusijam.

¹¹⁶se odlikuje v prikazovanju čustev, ki vzbujajo sočutje: Aristotel (*Poetika* 1453a)

69. Njegov veliki občudovalec (kot večkrat sam izpričuje) in posnemovalec, čeprav v drugi literarni zvrsti, je bil Menander,¹¹⁷ ki bi po mojem mnenju, če bi ga temeljito preštudirali, tudi sam zadoščal za praktično doseganje vsega, kar teoretično učim; tako nazorno je namreč prikazal sleherni življenjski lik, tako izjemno domiseln je bil in tako spreten stilist, tako zelo se je znal prilagoditi slehernim okoliščinam, osebam in čustvom.¹¹⁸ **70.** Vsekakor je dobra ugotovitev tistih kritikov, ki menijo, da je govore, ki jih pripisujejo Hariziju,¹¹⁹ napisal Menander. Menim pa, da še večje priznanje kot govornik zasluži v svojih komedijah, saj so bodisi sodni procesi v komedijah *Razsodiščniki*, *Dedinja* in *Lokrijci*, bodisi govorniške vaje¹²⁰ v komedijah *Plašnež*, *Zakonodajalec* in *Podtaknjenec* z vidika govorništva popolne v vseh pogledih. **71.** Menim pa, da bo še bolj koristil deklamatorjem,¹²¹ ker morajo v skladu z naravo kontroverzij privzemati različne vloge: vloge očetov, sinov, vojakov, kmetov, bogatašev, revežev, jezljivcev in prosilcev, blagih in grobih; Menander vse te enkratno prikazuje v ustreznih potezah. **72.** Vsem piscem svoje literarne zvrsti je odvzel sloves in jih zasenčil s sijajem svoje slave. Če dela drugih komediografov ne prebiramo s preveč kritičnim očesom, se tudi pri njih najde marsikaj, po čemer lahko posežemo, zlasti pri Filemonu,¹²² ki ga je sicer popačen literarni okus sodobnikov pogosto postavljajl pred Menandra, a je po splošnem prepričanju zaslužil drugo mesto. **73.** Odličnih zgodovinopiscev je bilo veliko, vendar moramo pred druge nedvomno postaviti dva, katerih odlike so sicer različne, oba pa sta skoraj enako zaslovela. Tukidid je jednat, kratek in nenehno hiti naprej, Herodot¹²³ pa je prijeten, jasen in obširen: prvega odliku-

za Evripida pravi: εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὔ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατος γε τῶν ποιητῶν φαίνεται.

¹¹⁷njegov veliki občudovalec ... in posnemovalec ... je bil Menander: Evripid je imel velik vpliv na avtorje nove komedije (véα), za katero so bili značilni prikazi značajev. Takega pričevanja ne najdemo v nobenem izmed ohranjenih del ali fragmentov. Menander je živel med letoma 342 in 291.

¹¹⁸slehernim ... čustvom: Najlepše priznanje Menandrovim izjemnim prikazom življenja, življenjskih situacij in značajev je podal Aristofan iz Bizanca z besedami: ὦ, Μένανδρε καὶ βίε, πότερος ἄρ' ὑμῶν πότερον ἐμιμήσατο;

¹¹⁹Hariziju: atenski govornik, Demostenov sodobnik.

¹²⁰Govorniške vaje: = *meditationes*; tu = šolske deklamacije, namišljeni pravni prepri.

¹²¹deklamatorjem: *declamatores* = študenti v retorskih šolah, ki so se ob namišljenih temah urili ter pripravljali na govorniški in odvetniški poklic.

¹²²Filemonu: 360–262, Menandrov sodobnik. Ohranilo se je precej naslovov in fragmentov njegovih tragedij, med katerimi velja omeniti naslednje: *Žaklad*, *Trgovec* in *Prikazen*, po katerih se je zgledoval Plavt v svojih komedijah *Trinumus*, *Mercator* in *Mostellaria*.

¹²³Tukidid ... Herodot: Tukidid 460/455 (Atene)–ok. 400 (Atene); Herodot 490/80 (Halikarnas)–430 (Turiji).

jejo prikazi močnih čustev, zapisi javnih govorov in moč, slednjega pa prikazi umirjenih čustev,¹²⁴ zapisi pogovorov in užitek, ki ga nudi. **74.** Sledi jima Teopomp,¹²⁵ ki kot zgodovinar sicer zaostaja za omenjenima dvema, vendar je bližji govorniškemu stilu,¹²⁶ ker je bil dolgo govornik, preden je dobil spodbudo za zgodovinopisje. Tudi Filist¹²⁷ zasluži, da ga izvzamemo iz množice kasnejših sicer dobrih avtorjev; posnemal je Tukidida¹²⁸ in čeprav je dosti šibkejši, je vendar nekoliko jasnejši. Eforu¹²⁹ po Izokratovem mnenju¹³⁰ manjka spodbude. Klejtarhu¹³¹ priznavamo nadarjenost, njegova verodostojnost pa je na slabem glasu.¹³² **75.** Timagen je bil rojen dosti kasneje¹³³ in zasluži pohvalo že zato, ker je obudil zanemarjeno zanimanje za zgodovinopisje in mu ponovno vrnil veljavo. Na Ksenofonta¹³⁴ nisem pozabil, vendar ga je treba šteti med filozofe.

76. Sledi ogromna armada govornikov; tako jih je bilo v Atenah v eni sami generaciji kar deset.¹³⁵ Med njimi je bil daleč najboljši in tako rekoč zakonik govorništva Demosten;¹³⁶ v njem je tolikšna moč, vse je tako zgoščeno, tako pod napetostjo nekih mišic, vse je tako na svojem

¹²⁴prikazi močnih čustev ... prikazi umirjenih čustev: τὸ ἡθικόν : τὸ παθητικόν (glej § 48).

¹²⁵Teopomp: ok. 378 (Hios)–? (Egipt), pisec grške zgodovine (Ἑλληνικά) v 12 knjigah ter zgodovine Filipa Makedonskega (Φιλίππικά) v 58 knjigah (od Fili-povega prevzema oblasti l. 360 do l. 337).

¹²⁶bližji govorniškemu stilu: Teopomp je bil predstavnik retoričnega zgodovinopisja (tako kot Efor), ki je brisalo meje med literarnimi zvrstmi; v tej usmeritvi je bilo zgodovinopisje bolj privesek retorike (vpletanje govorov in moralno-etičnih razprav) in bližje politični publicistiki. V tem je viden Izokratov vpliv (Teopomp je bil njegov učenec).

¹²⁷Filist: ok. 430–356, avtor sicilske zgodovine (Σικελικά) v 13 knjigah.

¹²⁸posnemal je Tukidida: Enako Cicero (*O govorniku* 2, 57: ... *Philistus ... maximeque Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus.*).

¹²⁹Eforu: 405–330, Izokratov učenec, sodobnik Filipa in Aleksandra, avtor prve splošne grške zgodovine (od Dorcev do l. 340).

¹³⁰po Izokratovem mnenju: prim. Cicero, *Brut* 204: ... *ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos*; Cicero, *O govorniku* 8, 36: ... *dicebat Isocrates ... se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere*. Enako Kvintilijan v *Vzgoja govornika* 2, 8, 11.

¹³¹Klejtarhu: zgodovinopisec, ki je spremljal Aleksandra na njegovem pohodu in ga opisal v 12 knjigah; napisal je tudi zgodovino Perzije.

¹³²na slabem glasu: Cicero, *Brut* 42: ... *quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis ... sic Clitarchus ... finxit.*

¹³³Timagen je bil rojen dosti kasneje: sc. za časa Avgusta, avtor zgodovine Aleksandra Velikega in njegovih naslednikov.

¹³⁴Ksenofonta: ok. 430–ok. 355.

¹³⁵v eni sami generaciji kar deset: druga polovica 5. stol. –druga polovica 4. stol. Ta deseterica so: Antifon, Andokid, Lizias, Izokrat, Izej, Demosten, Ajshin, Likurg, Hiperid, Dinarh.

¹³⁶Demosten: 384–322.

mestu in stilno tako urejeno, da človek pri njem ne najde ničesar pre malo in ničesar odvečnega. **77.** Ajshin¹³⁷ je polnejši, obširnejši in kolikor manj je zgoščen, toliko bližji je vzvišenemu stilu; vendar pa ima več mesa in manj mišic.¹³⁸ Hiperid¹³⁹ je izjemno prijeten in oster, vendar je primernejši, da ne rečem koristnejši, za manj pomembne pravde. **78.** Lizias, ki je starejši od njih,¹⁴⁰ je prefinjen in izbran,¹⁴¹ in če bi bilo za govornika dovolj zgolj to, da uči,¹⁴² bi ne našel popolnejšega od njega. Pri njem ni ničesar plitkega, ničesar prisiljenega; kljub temu je bolj podoben bistremu izviru kot pa veliki reki. **79.** Predstavnik drugega govorniškega stila, Izokrat,¹⁴³ ki je izbrušen in urejen ter primernejši za borilnico kot za bitko, si je prizadeval za vse stilne odlike in to ne brez razloga, saj se je pripravljaj na poučevanje, ne pa na odvetniški poklic. Je spretno iznajdljiv, prizadeva si za moralne vrednote,¹⁴⁴ v skladnji pa je tako zelo natančen, da njegovo skrbnost kritizirajo. **80.** Sam menim, da te odlike govornikov, o katerih sem govoril, niso edine, da pa so najbolj izrazite in da tudi drugi govorniki niso bili nepomembni. Celó za Demetrija Faleronskega¹⁴⁵ priznam (čeprav pravijo, da se je z njim začel zaton govorništva),¹⁴⁶ da je bil zelo nadarjen in dober govornik, in da si tudi zato zasluži, da se ga spomnimo, ker je malodane zadnji izmed atiških govornikov,¹⁴⁷ ki ga lahko imenujemo »govornik«; kljub temu pa ga Cicero v srednjem govorniškem stilu ceni bolj kot vse druge.¹⁴⁸

81. Med filozofi, za katere Cicero priznava,¹⁴⁹ da je pri njih zajel

¹³⁷Ajshin: ok. 390–314, Demostenov sodobnik in politični nasprotnik, vodja pro-makedonske stranke v Atenah.

¹³⁸več mesa ... manj mišic: meso (*caro*) kot prispodoba obilja in bogastva, mišice (*lacerti*) kot prispodoba moči.

¹³⁹Hiperid: 395–322, hud nasprotnik Makedoncev, umorjen na Antipatrov ukaz.

¹⁴⁰Lizias, ki je starejši od njih: ok. 450–ok. 380.

¹⁴¹prefinjen in izbran: Nakazuje Lizijev stil (preprosti stil).

¹⁴²da uči: Samo to ni dovolj; *non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet* (Vzgoja govornika 4, 5, 6).

¹⁴³Predstavnik drugega govorniškega stila, Izokrat: 436–338; gre za *genus medium*.

¹⁴⁴prizadeva si za moralne vrednote: Kvintilijan opozarja na visoko moralno-etično vrednost Izokratovih govorov.

¹⁴⁵Demetrija Faleronskega: 350–283, Teofrastov učenec, avtor številnih filoloških razprav, zgodovinsko-političnih in literarno-zgodovinskih spisov, pobudnik ustanovitve Muzeja in knjižnice v Aleksandriji.

¹⁴⁶da se je z njim začel zaton govorništva: prim. Cicero, *Brut* 37–38: *Hic primus inflexit orationem et eam malle teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis*.

¹⁴⁷zadnji izmed atiških govornikov: prim. Cicero, *Brut* 285: *Mihi quidem ex illis orationibus redolere ipsae Athenae videntur*.

¹⁴⁸ga Cicero ... ceni bolj kot druge: prim. Cicero, *O govorniku* 2, 95: ... *omnium mea sententia politissimus* ...; Cicero, *Govornik* 92: ... *meo iudicio praestitit ceteris* ...

¹⁴⁹Cicero priznava: Cicero, *Govornik* 3, 12: ... *et fateor me oratorem, si modo sim aut quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exstitisse* ...

velik del svojega govorništva, nedvomno najbolj izstopa Platon, bodisi zaradi bistrournih razprav bodisi zaradi naravnost božanskega in homerskega¹⁵⁰ govorniškega daru. Visoko se namreč dviga nad prozni govor,¹⁵¹ ki ga Grki imenujejo »vsakdanji govor«¹⁵² in dozdeva se mi, da ga ne navdihuje človeški talent, ampak neka prerokba delfskega boga. **82.** Čemu bi omenjal Ksenofontov neizumetničeni prijetni stil, ki bi ga ne mogla doseči nobena afektacija? Zdi se, da so njegov govor izoblikovale same Gracije in da bi lahko nanj povsem upravičeno prenesli pričevanje stare komedije o Periklu, namreč da je na njegovih ustih sedela neka boginja prepričevalnosti.¹⁵³ **83.** Čemu bi omenjal prefinjenost ostalih sokratikov? Čemu Aristotela? Ne vem, ali naj mu pripisujem večjo slavo zaradi njegove učenosti ali zaradi velikega števila spisov, zaradi prijetnega stila ali zaradi bistrournih domislic ali zaradi raznolikosti del. Teofrastov stil je tako božansko bleščeč, da je menda tudi ime dobil po njem.¹⁵⁴ **84.** Stari stoiki¹⁵⁵ se niso kaj dosti ukvarjali z govorništvom, so pa spodbujali moralne vrednote in bili zelo uspešni v izpeljevanju in dokazovanju svojih nauk, bili so zelo bistrourni misleci, kot govorniki pa se niso posebej odlikovali; za tem vsekakor niso stremeli.

85. Istega vrstnega reda se moram držati tudi pri rimskih piscih. Kakor pri Grkih Homer, tako najbrž predstavlja najsrečnejši začetek pri nas Vergilij, ki je nedvomno najbližji Homerju izmed vseh epskih pesnikov, grških in naših. **86.** Izrazil se bom z istimi besedami, ki sem jih kot mladenič slišal od Afra Domicija;¹⁵⁶ ta mi je na vprašanje, kdo je po njegovem mnenju najbližji Homerju, odgovoril: »Drugi je Vergilij, vendar pa je bližji prvemu kot tretjemu.« Homerjevemu božanskemu in nesmrtnemu geniju moramo sicer prepustiti prvo mesto, a je Vergilij skrbnejši in marljivejši, ker je moral vložiti več truda; in kolikor nas prekašajo najsijajnejši Homerjevi pasusi, to razliko morda izravnamo s konstantno visoko umetniško ravni.¹⁵⁷ **87.** Vsi ostali sledijo daleč

¹⁵⁰homerskega: kot pojem najvišje kvalitete.

¹⁵¹prozni govor: = *oratio soluta*, gr. πεζὸς λόγος.

¹⁵²»vsakdanji govor«: = *oratio pedestris*, ki vključuje sleherno prozaično delo.

¹⁵³pričevanje ... o Periklu: prim. Plinij, *Pisma* 1, 20, 17: ... *nec me praeterit summum oratorem Periclem sic a comico Eupolide laudari* ... Πειθὸς τις ἐπεκάθητο τοῖσι χεῖλεσι.; Cicero, *Brut* 59: Πειθὸς *quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse* ...

¹⁵⁴tudi ime dobil po njej: Teofrast iz θεός + φράζομαι (Diogen Laertski 5, 2, 38: Θεόφραστον διὰ τὸ τῆς φράσεως θεσπέσιον Ἀριστοτέλης μετωνόμασεν.); njegovo prvotno ime naj bi bilo Tirtam.

¹⁵⁵Stari stoiki: sc. Zenon, Hrizip idr.

¹⁵⁶Afra Domicija: 14 pr. Kr.–59 po Kr., znameniti rimski govornik, ki ga je poslušal tudi Kvintilijan (*Vzgoja govornika* 12, 11, 3).

¹⁵⁷kolikor nas prekašajo ... umetniško ravni: Pomen stavka je naslednji: kolikor

zadaj. Tudi Macer¹⁵⁸ in Lukrecij sta vredna branja, vendar ne za oblikovanje stila, ki je bistvo govorništva; oba sta zelo prefinjena na svojem področju, vendar je prvi povprečen, slednji pa težko razumljiv. Del, po katerih je Varo Atačan¹⁵⁹ zaslovel kot prevajalec, sicer ne gre prezreti, vendar ni dovolj bogat, da bi pripomogel k razvijanju govorniških zmožnosti. **88.** Enija¹⁶⁰ spoštujmo kot gaje, ki jih posvečuje starost, gaje, v katerih ogromni, stari hrasti sicer niso lepi, so pa deležni velikega verskega spoštovanja. Drugi avtorji so nam časovno bližje in so koristnejši za razvijanje govorniškega stila.¹⁶¹ Ovidij je razuzdan tudi v epskih pesnitvah¹⁶² in kar preveč zaljubljen v svoj talent, vendar pa nekateri pasusi zaslužijo pohvalo. **89.** Čeprav je Kornelij Sever¹⁶³ boljši verzifikator kot pesnik, pa bi si vendar upravičeno lastil drugo mesto, če bi (kot smo že povedali) *Sicilsko vojno* v celoti spesnil po vzoru prve knjige. Seranu¹⁶⁴ je prezgodnja smrt preprečila, da bi se docela izpopolnil, kljub temu pa njegova mladostna dela kažejo izjemno nadarjenost in za takega mladeniča občudovanja vredno željo po naravnem stilu. **90.** S pred kratkim umrlim Valerijem Flakom¹⁶⁵ smo veliko izgubili. Salej Bas¹⁶⁶ je imel silen pesniški talent, vendar ta na stara leta ni dozorel. Rabirij¹⁶⁷ in Pedo¹⁶⁸ sta vredna branja, če se le najde čas. Lukan¹⁶⁹ je ognjevit, razvnet, slovi po dobrih mislih in – da povem, kar mislim – posnemajo naj ga raje govorniki kot pa pesniki. **91.** Naštel sem samo

prekašajo najboljši Homerjevi pasusi Vergilija, le-ta to razliko morda izravna s konstantno visoko umetniško ravni. S stavkom, kot je zapisan, pa želi poudariti poenotenje Rimljanov z Vergilijem oziroma priznati Vergiliju status rimskega nacionalnega pesnika.

¹⁵⁸Macer: Emilij Macer iz Verone, Vergilijev in Ovidijev prijatelj in sodobnik, avtor del *Ornithogonia*, *Theriaca* in *Alexipharmaca* (glej tudi § 56).

¹⁵⁹Varo Atačan: iz Ataksa v Narbonski Galiji, avtor zgodovinskih pesnitve *Bellum Sequanicum* (o Cezarjevih bojih v letu 58), zbirke ljubezenskih elegij in knjige satir (*Saturae*) ter zemljepisno-astronomskih pesnitev *Chorographia* in *Ephemerus*, v katerih se je vzgledoval po Aratu.

¹⁶⁰Enija: 239–169.

¹⁶¹za razvijanje govorniškega stila: = *ad augendam facultatem dicendi* (glej § 87).

¹⁶²v epskih pesnitvah: torej v *Metamorfozah*; (Ovidij: 43 pr. Kr.–18 po Kr.).

¹⁶³Kornelij Sever: Ovidijev sodobnik in prijatelj, avtor pesnitev *Carmen regale* (o albanskih in rimskih kraljih), *Bellum Siculum* (o vojni s Sekstom Pompejem) ter *Res Romanae* (rimska zgodovina).

¹⁶⁴Seranu: pesnik iz cesarskega obdobja, očitno umrl zelo mlad. Omenja ga Juvenal (7, 80), sicer pa o njem ne vemo ničesar.

¹⁶⁵Valerijem Flakom: ok. 40–do 90, avtor pesnitve *Argonautica* v 8 knjigah.

¹⁶⁶Salej Bas: epski pesnik iz Vespazijanovega časa. O njem je malo znanega; visoko ga ceni Tacit (*Pogovor o govornikih* 5 in 9: *Saleium nostrum, egregium poetam vel ... praeclarissimum vatem ...*).

¹⁶⁷Rabirij: epik, Ovidijev sodobnik.

¹⁶⁸Pedo: Gaj Albinovan Pedo, epik, Ovidijev prijatelj in sodobnik.

¹⁶⁹Lukan: 38–65, avtor epske pesnitve *Bellum civile* ali *Pharsalia*.

te, ker je Germanika Avgusta¹⁷⁰ skrb za oblast nad svetom odvrnila od pesniškega ustvarjanja, ki se mu je posvetil; bogovi so sklenili, da ni dovolj, da je največji med pesniki. Pa vendar – je kaj bolj vzvišenega, bolj učenega, končno v vseh pogledih bolj dovršenega¹⁷¹ kot prav tista dela, ki se jim je posvetil po predaji vrhovne oblasti¹⁷² in umiku v samoto? Kdo bi namreč opeval vojne bolje kot tisti, ki se tako vojskuje? Komu bi boginje, zaščitnice znanosti in umetnosti, raje prisluhnile? Komu bi Minerva, njegova boginja sorodnica,¹⁷³ raje razkrila svoje umetnosti? **92.** Kaj več bodo o tem povedala prihodnja stoletja; sedaj namreč pesniško slavo zasenčuje sijaj drugih odlik. Cezar, bodi potrpežljiv, če jaz, ki skrbim za svete skrivnosti književnosti, ne grem tiho mimo tvojega opusa in če vsaj z Vergilijevim verzom¹⁷⁴ izpričam:

... naj skromno se vije

ta moj bršljan mimo senc, ki krase lovorike jih zmage.

93. Tudi na področju elegičnega pesništva lahko izzovemo Grke in menim, da je najbolj prečiščen in prefinjen elegični pesnik Tibul;¹⁷⁵ nekaterim je bolj všeč Propercij.¹⁷⁶ Ovidij je razuzdanejši od obeh, tako kot je Gal¹⁷⁷ trši. Satira je res povsem naša¹⁷⁸ in Lucilij, ki si je prvi pridobil velik sloves kot satirik, ima še danes nekaj tako vdanih občudovalcev, da ga brez pomisleka postavljajo ne le pred satirike, ampak pred vse pesnike. **94.** Ne soglašam z njimi in tudi ne s Horacijem, ki meni, da Lucilij¹⁷⁹ *teče ves blaten* in da *bi lahko pri njem marsikaj odstranili*. Je izredno izobražen in prostodušen in od tod izvira njegova zbadljivost ter obilo duhovitih domislic. Horacij je dosti bolj rafiniran in prečiščen in – če me ne zavaja moja osebna simpatija do njega – sploh najboljši. Velik

¹⁷⁰Germanika Avgusta: sc. cesar Domicijan, ki je dobil vzdevek po trionfu nad Germani l. 84. Kot poročajo Suetonij (*Domicijan* 2), Tacit (*Žgodovine* 4, 86) in Valerij Flak (1, 12), se je v mladosti ukvarjal s pesništvom.

¹⁷¹bolj dovršenega: Paragrafa 91 in 92 kažeta na to, da se skuša Kvintilijan Domicijanu prikupiti.

¹⁷²po predaji vrhovne oblasti: Domicijan je hlinil predajo oblasti očetu Vespazijanu in bratu Titu (Svetonij, *Domicijan* 13).

¹⁷³njegova boginja sorodnica: Domicijan je želel, da bi ga šteli za Minervinega sina (v njeno čast je uvedel *Quinquatria Minervae* s pesniškimi in govorniškimi tekmovanji).

¹⁷⁴z Vergilijevim verzom izpričam: Vergilij, *Ekloge* 8, 13.

¹⁷⁵Tibul: ok. 54–18 pr. Kr.

¹⁷⁶Propercij: ok. 49–15.

¹⁷⁷Gal: Kornelij Gal (68–26), avtor štirih knjig elegij z domnevnim naslovom *Amores*, posvečenih Likoridi (s pravim imenom Kiterida).

¹⁷⁸Satira je res povsem naša: Satira je edina izvirno rimska literarna zvrst v rimski književnosti.

¹⁷⁹Lucilij: Gaj Lucilij (ok. 148–102/101), prvi vidnejši predstavnik satiričnega pesništva. Izdal je zbirko satir v 30 knjigah.

sloves, in to upravičen, si je pridobil Perzij,¹⁸⁰ čeprav je napisal samo eno knjigo. Tudi dandanes najdemo slavne satirike, ki bodo uživali sloves v prihodnosti. **95.** Drugo, še starejšo zvrst satire, za katero je značilno prepletanje poezije in proze, je utemeljil največji rimski učenjak Terencij Varo.¹⁸¹ Napisal je zelo veliko učenih knjig,¹⁸² bil je izreden poznavalec latinščine, vseh starožitnosti¹⁸³ ter grške in rimske zgodovine, vendar pa bo njegov prispevek k znanju večji kot h govorništvu. **96.** Jamskega pesništva Rimljani niso gojili kot posebno literarno zvrst, ampak so ga vključevali v nekatere druge; njegovo zbadljivost lahko najdemo pri Katulu, Bibakulu¹⁸⁴ in Horaciju,¹⁸⁵ čeprav se pri slednjem vriva epoda.¹⁸⁶ Med lirskimi pesniki pa je ta isti Horacij malodane edini vreden branja; pogosto se namreč povzdigne, je zelo prijeten in mikaven, uporablja raznolike figure in je nadvse srečno drzen pri izbiri besed. Če bi hoteli dodati še koga, bo to nedavno umrli Cezij Bas,¹⁸⁷ vendar pa ga prekašajo talentirani še živeči pesniki.

97. Med starejšimi pisci komedije¹⁸⁸ se po vzvišenosti misli, tehtnosti besed in dostojanstvu nastopajočih oseb najbolj odlikujeta Akcij in Pakuvij.¹⁸⁹ Sicer pa lahko vidimo, da jima je manjkalo izbrušenosti in da svojih del nista dokončno izpilila; to je bila bolj pomanjkljivost časa kot pa njih samih; Akcij velja za močnejšega, a tisti, ki stremijo za tem, da bi veljali za učenjake, trdijo, da je Pakuvij bolj učen. **98.** Varijevega *Tiësta*¹⁹⁰ lahko primerjamo s katero koli grško tragedijo. Ovidije

¹⁸⁰Perzij: 34–62, delo *Saturae* (6 satir).

¹⁸¹Terencij Varo: Mark Terencij Varo Reatinec (116–27), avtor *Menipejskih satir* (*Saturae Menippeae*) v 150 knjigah. Delo je bilo pisano kot prozimetron; Varo se je v njih vzgledoval po kiničnem filozofu Menipu iz Gadare, vanje pa je vnesel rimskega duha in rimske motive.

¹⁸²zelo veliko učenih knjig: Njegov opus je obsegal 74 del v 620 večjih ali manjših knjigah.

¹⁸³vseh starožitnosti: Mišljeno je Varonovo delo *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (*Človeške* (25 knjig) in *božje* (16 knjig) starožitnosti).

¹⁸⁴Bibakulu: Furij Bibakul, eden izmed neoterikov, rojen l. 99, pesnik in govornik, znan po zelo ostrih epigramih.

¹⁸⁵Horaciju: v njegovih *Epodah* (prim. *Pisma* 1, 19, 24–25: ... *numeros animosque secutus Archilochi*).

¹⁸⁶epoda: epodično sosledje verzov, kombinacija jamskega trimetra in dimetra.

¹⁸⁷Cezij Bas: eden manjših pesnikov, Perzijev prijatelj. Po Perzijevi smrti je izdal zbirko njegovih satir (6 satir; 6. je posvečena Basu), umrl pa je menda ob izbruhu Vezuva l. 79.

¹⁸⁸Med starejšimi pisci komedije: Ne omenja Livija Andronika (284–204), Najvija (ok. 275–ok. 201) in Enija (239–169).

¹⁸⁹Akcij in Pakuvij: a) Akcij (*Accius*) (170–85); b) Pakuvij (*Pacuvius*) (ok. 220–ok. 130).

¹⁹⁰Varijevega *Tiësta*: Lucij Varij Ruf (64 pr. Kr.–9 po. Kr.), epski in tragiški pesnik, Vergilijev in Horacijev prijatelj, ki je po Vergilijevi smrti skupaj s Plotijem Tuko

*Medeja*¹⁹¹ po mojem mnenju kaže, kaj vse bi lahko ta mož dosegel, če bi se svojemu talentu ne vdajal, ampak bi ga obvladoval. Med temi, ki sem jih sam poznal, daleč prednjači Pomponij Sekund,¹⁹² za katerega so nekateri iz starejše generacije menili, da je premalo tragičen, priznavali pa so mu, da ga odlikujeta izobraženost in uglajenost. **99.** Najbolj šepamo na področju komedije.¹⁹³ Naj Varo le povzema mnenje Elija Stilona¹⁹⁴ in govori, da *bi Muze, če bi hotele govoriti latinsko, govorile v Plavtovem jeziku*,¹⁹⁵ naj stari kar povečujejo Cecilija,¹⁹⁶ naj Terencijeve¹⁹⁷ komedije kar pripisujejo Scipionu Afričanu,¹⁹⁸ te so kljub temu v svoji literarni zvrsti najbolj prefinjene in bi bile še lepše, če bi bile napisane samo v jambskih trimetrijih.¹⁹⁹ **100.** Naše komedije so le blede senca grških. Zdi se mi, da sama latinščina ne zajame tiste lepote, ki je bila dana samo Atičanom, saj je tudi Grki niso dosegli v nobenem drugem svojem dialektu. V togatah²⁰⁰ se odlikuje Afranij:²⁰¹ ko bi vsaj ne bil

izdal *Eneido*. Največji uspeh je dosegel s tragedijo *Tiest*, ki so jo uprizorili po bitki pri Akciju (l. 29).

¹⁹¹Ovidijeva *Medeja*: Delo je izgubljeno, ohranila sta se samo dva verza. Veljala je za najboljšo rimsko tragedijo nasploh; ni bila namenjena javni uprizoritvi, ampak recitaciji. Večina učenjakov jo uvršča med Ovidijeve zgodnja dela.

¹⁹²Pomponij Sekund: tragiški pesnik, umrl l. 60, precej neznan: omenja ga npr. Tacit (*Anal.* 5, 8).

¹⁹³Najbolj šepamo na področju komedije: Po Plavtu in Terenciju rimska književnost ni več doživela razcveta komedije.

¹⁹⁴Elija Stilona: Lucij Elij Stilo Prekonin (*L. Aelius Stilo Praeconinus*; 154–70), znameniti rimski filolog, Ciceronov in Varonov učitelj.

¹⁹⁵*bi Muze ... govorile v Plavtovem jeziku*: Poleg številnih slovničnih, etimoloških, leksikalnih idr. razprav in komentarjev (npr. k zakoniku na 12 tablah in k stoletni pesmi (*Carmen Saliare*)) je Stilo posvetil veliko pozornosti Plavtu in njegovim komedijam; ukvarjal se je zlasti z vprašanjem izbora in pristnosti Plavtovih komedij. Pričujoči stavek kaže na njegovo veliko občudovanje do Plavta.

¹⁹⁶stari ... povečujejo Cecilija: Cecilij Stacij (230/20–168), rimski komediograf. Varo, Horacij (*Pisma* 2, 1, 59), Volkacij Sedigit (gl. Avel Gelij, *Atiške noči* 15, 24), Seneka (*O kratkosti življenja* 2, 21) ter Gelij (*Atiške noči* 4, 20, 13) so Cecilija vrednotili zelo visoko. Cicero je do njega precej bolj kritičen (*Pisma Atiku* 7, 3, 10).

¹⁹⁷Terencijeve: Publij Terencij Afer (195/85–159).

¹⁹⁸pripisujejo Scipionu Afričanu: O tem poroča Svetonij (*Terencijev življenjepis*): *Non obscura fama est adiutum Terentium in scriptis a C. Laelio et Scipione, eamque ipse auxit, numquam nisi leviter refutare conatus, ut in prologo Adelphorum*. Enako Cicero, *Pisma Atiku* 3, 10.

¹⁹⁹bi bile ... v jambskih trimetrijih: Antični kritiki (med njimi tudi Kvintilijan) so na področju komedije dajali prednost jambskemu trimetru.

²⁰⁰togatah: *fabulae togatae* ali samo *togatae*, komedije z rimsko motiviko (njihovo nasprotje so *fabulae palliatae*, komedije z grško motiviko), ki jih delimo na: a) *fabulae trabeatae* in b) *fabulae tabernariae*.

²⁰¹Afranij: druga polovica 2. stol.–prva polovica 1. stol.; že v antiki so ga šteli za največjega mojstra togat.

vsebin svojih dram omadeževal z umazanimi pederastičnimi razmerji ter s tem razkril svoja nagnjenja.

101. Na področju zgodovinopisja pa verjetno prav nič ne zaostajamo za Grki. Salustija²⁰² bi brez strahu postavil ob bok Tukidиду in Herodot bi najbrž ne bil prav nič nejevoljen, da enačimo z njim Tita Livija,²⁰³ ki je izjemno prijeten in nadvse jasen pripovedovalec, v svojih govorih pa kaže govorniško spretnost, ki se je ne da opisati; vse, kar pove, ustreza tako okoliščinam kot tudi osebam. Čustev, zlasti še nežnejših ni (da se izrazim karseda skromno) noben zgodovinar prikazal nazorneje. **102.** In tako je z drugačnimi odlikami dosegel nesmrtno Salustijevo naglico. Izvrstna se mi zdi misel Servilija Nonijana,²⁰⁴ da sta si bolj enakovredna kot pa podobna; Servilij, ki sem ga sam poslušal, je bil izjemno bistroumen in poln dobrih misli, ni pa bil dovolj zgoščen, kot to zahteva dostojanstvo zgodovinopisja. **103.** To dostojanstvo je s svojim stilom sijajno ponazoril (zlasti v knjigah o germanski vojni) nekoliko starejši pisec, Aufidij Bas,²⁰⁵ ki v vseh pogledih zasluži pohvalo, a včasih piše pod svojimi zmožnostmi. **104.** Še živi in venča slavo našega časa mož, ki zasluži, da se ga spominjajo prihodnji rodovi, mož, ki bo nekoč užival sloves, dandanes pa ga spoznavamo.²⁰⁶ Kremucijeva prostodušnost²⁰⁷ ima upravičeno svoje občudovalce, čeprav so izločili vse odlomke, ki so mu škodovali; vendar lahko bogato vznesenega duha in drzne misli odkrijemo tudi v tem, kar se je ohranilo. Tu so še drugi dobri pisci, vendar se tukaj dotikamo literarnih vrst, ne pretikamo knjižnic.

²⁰²Salustija: 86–35.

²⁰³Tita Livija: 59 pr. Kr.–17 po Kr.

²⁰⁴Servilija Nonijana: Mark Servilij Nonijan, govornik in zgodovinar (umrl ok. l. 60).

²⁰⁵Aufidij Bas: Zgodovinar iz 1. stol. po Kr., avtor del o vojni z Germani (*Libri belli Germanici*), v katerih je predstavil vojaško delovanje Tiberija, Druza in Germanika, ter o rimski zgodovini, ki so nastala kot nadaljevanje Livijeve zgodovine do Klavdijeve smrti (to delo je nadaljeval Plinij starejši; gl. *Naravoslovje*, uvod 20).

²⁰⁶Še živi ... spoznavamo: Ni jasno, koga ima Kvintilijan v mislih, predvsem zato, ker sicer ne omenja nobenega še živečega avtorja razen Domicijana. Nekateri domnevajo, da gre za Tacita, večina pa meni, da gre za Fabija Rustika, zgodovinarja cesarske dobe, ki ga je zelo cenil Tacit (*Agrikola* 10: ... *Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores* ...); umrl je v začetku 2. stoletja.

²⁰⁷Kremucijeva prostodušnost: Kremucij, rimski zgodovinar iz Avgustovega in Tiberijevega obdobja, je bil vnet republikanec. Ker je v svojih delih hvalil Kasija in Bruta, je moral l. 25 pred sodišče oz. pred senat, ki je sklenil, naj se njegove spise zažge. Mož je (kot piše Tacit v *Analih* (4, 34–35)) *egressus dein senatu vitam abstinentia finivit*. Dela so se ohranila, ker jih je skrila njegova hči Marcija (tej je Seneka ob očetovi smrti napisal tolažilni spis *Ad Marciam consolatio*), izdali pa so jih – seveda očiščene vseh republikanskih primesi – šele pod cesarjem Kaligulo.

105. Še zlasti pa lahko govorniki rimsko govorništvo enačijo z grškim; Cicerona²⁰⁸ bi namreč brez strahu postavil nasproti kateremu koli izmed grških govornikov. Dobro vem, kakšno polemiko izzivam,²⁰⁹ še zlati zato, ker ni moj namen, da bi ga sedaj primerjal z Demostenom; to namreč ne sodi sem, saj menim, da je treba Demostena prav posebej brati, oziroma, da se ga je treba učiti na pamet. **106.** Menim, da so njune odlike v veliki meri podobne: zamisel, razporeditev, metoda delitve, priprave in dokazovanja, skratka vse, kar je povezano z invencijo. V stilu pa je določena razlika: Demosten je bolj zgoščen, Cicero je obširnejši; prvi krajše zaokrožuje periode, slednji širše; Demosten se vedno spopada z urnim vbodom meča, Cicero pogosto tudi z udarci težke gorjače; prvemu ne moremo ničesar odvzeti, slednjemu ne moremo ničesar dodati; Demosten vlaga več truda, Cicero pa je večji naravni talent. **107.** Kar zadeva duhovitost in vzbujanje sočutja, dva elementa, ki zelo močno vplivata na čustva, Grke prekašamo. Demostenu morda navada v Atenah ni dovoljevala peroracij,²¹⁰ vendar pa tudi nam raznoliki značaj latinskega jezika ne dovoljuje tistih posebnosti, ki jih občudujejo Atičani. Ne moremo pa primerjati njunih pisem, čeprav so ohranjena pisma obeh,²¹¹ in tudi dialogov ne; Demosten jih namreč ni pisal. **108.** Demostenu moramo priznati prvenstvo v tem, da je živel prej in da je v veliki meri povzdignil Cicerona do tako visoke stopnje. Zdi se mi namreč, da je Mark Tulij s tem, ko se je povsem posvetil posnemanju Grkov, pokazal Demostenovo moč, Platonovo bujnost in Izokratov čar. **109.** Njihovih najvišjih kvalitet pa ni dosegel samo s študijem, ampak je vir večine oziroma kar vseh svojih odlik našel v sebi, v neizmernem bogastvu svojega nesmrtnega talenta. *Ne zbira deževnice*, kot pravi Pindar,²¹² *ampak bogato kipi na dan v živem vrelcu*; rojen je bil kot

²⁰⁸Cicerona: Zelo lepo in zgovorno pričevanje o Ciceronovem pomenu v rimskem govorništvi nam je zapustil Seneka starejši (*Kontroverzije* 1, uvod 6): *Quidquid Romana facundia habet, quod insolenti Graeciae aut opponat aut praeferat, circa Ciceronem effluit; omnia ingenia, quae lucem studiis nostris adtulerunt, tunc nata sunt.*

²⁰⁹kakšno polemiko izzivam: Cicero in njegova vloga ter vplivi aticistične in azijske šole nanj, vse to so bile teme številnih polemik, verjetno pa Kvintilijan namiguje na precej negativno stališče svojih sodobnikov do Cicerona (o tem poroča Avel Gelij, *Atiške noči* 17, 1, 1): *... nonnulli tam prodigiosi tamque vecordes extiterunt, in quibus sunt Gallus Asinius et Largius Licinus, cuius liber etiam fertur infando titulo »Ciceromastix«, ut scribere ausi sint M. Ciceronem parum integre atque improprie atque inconsiderate locutum.*

²¹⁰navada v Atenah ... peroracij: lat. *peroratio*, del govora, kjer lahko govornik najbolj vpliva na čustva poslušalcev (gl. *Vzgoja govornika* 4, 1, 28: *in epilogu vero liceat totos effundere adfectus*). O tej atenski navadi govori Kvintilijan sam (6, 1, 7): *... quia Athenis adfectus movere etiam per praeconem prohibebatur orator.*

²¹¹so ohranjena pisma obeh: Za pisma, ohranjena pod Demostenovim imenom, lahko danes zagotovo trdimo, da so nepristna.

²¹²kot pravi Pindar: Med ohranjenimi Pindarjevimi deli omenjenega citata ne naj-

dar Previdnosti, da bi govorništvo na njem preizkusilo vse svoje moči. Kdo nas namreč more natančneje poučiti, kdo silneje pretresti? **110.** Je bil sploh kdaj komu dan tolikšen čar? Človek bi mislil, da za tisto, kar skuša s silo doseči, prosi, in čeprav s svojo močjo sodnika speljuje s prave poti, se kljub temu dozdeva, da sodnik v to ni prisiljen, ampak da mu sledi sam.²¹³ **111.** Veljava vseh njegovih govorov je tolikšna, da nas je kar sram ne soglašati z njim, in v njih ne prikazuje zagovornikove²¹⁴ vneme, ampak verodostojnost priče ali sodnika; in medtem ko vse te odlike, izmed katerih bi tudi z največjim trdom posameznik le stežka dosegel eno samo, neprisiljeno tečejo, njegov govor, najlepši, kar smo jih kdaj koli slišali, kljub temu kaže izjemno okretnost. **112.** Zato so ga njegovi sodobniki upravičeno imenovali kralj sodišč,²¹⁵ pri potomcih pa je dosegel to, da ime Cicero ni ime za človeka, ampak sinonim za govorništvo. Po njem se torej zgledujmo, njega imejmo pred očmi kot vzor in tisti, ki mu bo Cicero res všeč, naj ve, da je dosegel napredek. **113.** Azinij Polio²¹⁶ je zelo domiseln, nadvse skrben (po mnenju nekaterih kar preveč), zelo razsoden in poln življenja: med Ciceronovim sijajem in eleganco ter njim je tolikšna razlika, da bi ga lahko šteli za sto let starejšega.²¹⁷ Mesala²¹⁸ pa je uglajen, jasen in v stilu na nek način razkriva svoj plemeniti rod, vendar je njegova moč manjša. **114.** Če pa bi se bil Gaj Cezar posvetil samo govorništvu, bi veljal med rimskimi govorniki za edinega resnega tekmeča Ciceronu.²¹⁹ Tolikšna moč je v

demo, le izraz *pluvias aquas* ustreza besedni povezavi οὐρανίων ὑδάτων ὁμβρίων iz 11. olimpijske ode.

²¹³mu sledi sam: Kvintilijan navaja tri naloge govornika, enako kot v 3, 5, 2: *Triā sunt item, quae praestare debeat orator, ut doceat, moveat, delectet.*

²¹⁴zagovornikove: *advocatus* (Kvintilijan navadno uporablja ta izraz) = *causidicus, patronus, actor causae.*

²¹⁵kralj sodišč: Tega se je zavedal tudi sam Cicero (*Pisma prijateljem* 7, 24, 1): ... *olim cum regnare existimabamur ...*; *Pisma prijateljem* 9, 18, 1: ... *amisso regno forensi ...*

²¹⁶Azinij Polio: 76 pr. Kr.–4 po Kr., rimski državnik, vojskovodja, intelektuallec, pesnik (avtor nekaj pesmi in tragedij), zgodovinar (zgodovina državlanskih vojn v 17. knjigah (od prvega triumvirata l. 60 do vojne proti Sekstu Pompeju l. 35), *periculosae plenum opus aleae*, kot pravi Horacij (*Pesmi* 2, 1, 6), ustanovitelj prve javne knjižnice v Rimu (po umiku iz javnega življenja l. 40, po vojni z Iliri; knjižnico je ustanovil s plenom iz te vojne), literarni kritik in mecen, dober govornik in prvi, ki je v Rimu vpeljal modo javnih recitacij.

²¹⁷sto let starejšega: Ohranjeni odlomki kažejo, da je bil Polio kljub domiselnosti stilno precej arhaičen in okoren. Podobno ga ocenjuje Tacit (*Pogovor o govornikih* 21): ... *videtur mihi inter Menenius et Appios studuisse.*

²¹⁸Mesala: ok. 64 pr. Kr.–8 po Kr., rimski politik, literat in literarni mecen. Ukvarjal se je s filozofijo, pesništvom (bukolična poezija; v mladosti je pisal pesmi tudi v grščini), jezikoslovjem, zgodovinskim (Comentarii o drugem triumviratu) ter retoriko.

²¹⁹Gaj Cezar ... tekmeča Ciceronu: Cezarjevi govori se niso ohranili, sicer pa se o

njem, tako je bistroumen in tako ognjevit, da je jasno razvidno, da je govoril z isto vnemo, s kakršno se je vojskoval. Vse te odlike pa krasi zelo izbran jezik, v katerega se je še posebej poglobljal.²²⁰ **115.** Celij²²¹ je zelo nadarjen in kot tožilec še posebej uglajen; mož bi si zaslužil, da bi mu usoda naklonila boljši značaj in daljše življenje. Naletel sem na nekatere, ki so Kalvu²²² dajali prvenstvo pred vsemi, pa tudi na takšne, ki so se pridružili Ciceronovemu mnenju,²²³ da je Kalv zaradi pretirane samokritike postal slabokrven v svojih delih; vendar pa je njegov stil slovesen, resnoben, prečiščen in pogosto tudi ognjevit. Posnema atiške govornike in če je nameraval v svojih odlikah napredovati, mu je prezgodnja smrt²²⁴ storila krivico, ne pa tudi v primeru, če je nameraval nazadovati. **116.** Tudi Servij Sulpicij²²⁵ si je s tremi govori upravičeno prislužil velik sloves. Če beremo s kritičnim očesom, bomo marsikaj posnemanja vrednega našli pri Kasiju Severu,²²⁶ ki bi ga bilo treba uvrščati med najboljše govornike, če bi svojim ostalim odlikam dodal še ustrezen kolorit in dostojanstven izraz. **117.** Je namreč izredno nadarjen, čudovito zajedljiv, uglajen in ognjevit, vendar je bolj ubogal svoj razdražljivi značaj kot pa razum. Njegovi dovtipi so sicer pikri, vendar je pogosto tudi sama ta pikrost smešna. **118.** Še veliko drugih dobrih govornikov je, vendar bi predolgo trajalo, če bi obravnaval vse. Med mojimi sodobniki daleč najbolj izstopata Domicij Afer in Julij Afričan.²²⁷ Domiciju moramo priznati prvenstvo na področju besedne umetnosti in stilizacije nasploh; brez strahu bi ga lahko prištel k starim govornikom. Julij je bolj energičen, vendar pretirano natančen glede besedišča, včasih preobširen v skladnji in nezmeren v rabi metafor. Še pred kratkim so živeli zelo talentirani možje. **119.** Tudi Trahal²²⁸ je večinoma vzvišen, dovolj jasen in človek bi si mislil, da stremi za

njem kot govorniku in kot literatu vsi antični kritiki (z izjemo Poliona) izražajo zelo pohvalno.

²²⁰se je še posebej poglobljal: Zlasti v svoji razpravi *De analogia*.

²²¹Celij: Mark Celij Ruf (82–48); l. 56 ga je Cicero zagovarjal zoper Klodijeve obtožbe (Ruf je bil namreč Milonov pristaš).

²²²Kalvu: Gaj Licinij Kalv (82–47), pesnik, eden vodilnih neoterikov, na področju govorništva aticist. Posebej znamenit je njegov govor *In Vatinius*.

²²³ki so se pridružili Ciceronovemu mnenju: gl. Cicero, *Brut* 283.

²²⁴prezgodnja smrt: Umrl je star 35 let.

²²⁵Servij Sulpicij: 105–43, Ciceronov sodobnik in prijatelj, znamenit pravnik; Cicero ga je zelo cenil (prim. *Brut* 153).

²²⁶Kasiju Severu: konec 1. stol. pr. Kr.–začetek 1. stol. po Kr., kritik političnih razmer in vodilnih osebnosti svojega časa. Zaradi sramotilnih spisov ga je Avgust izgnal na Kreto, Tiberij pa na Serifos v Kikladih, kjer je l. 34 umrl. Tacit zanj pravi (*Anali* 4, 21, 3), da je bil *sordidae originis, maleficae vitae; sed orandi validus*.

²²⁷Domicij Afer in Julij Afričan: a) Domicij Afer – gl. § 86; b) Julij Afričan – Afrovs sodobnik, znan govornik (*Vzgoja govornika* 8, 5, 15).

²²⁸Trahal: Mark Galerij Trahal, konzul l. 68 skupaj s Silijem Italikom. Slovel je kot

popolnostjo, vendar pa je boljši, če ga poslušáš, kot pa če ga bereš. Imel je zelo lep glas – tako lepega glasu nisem slišal še pri nikomer –, izgovarjavo, s katero bi lahko nastopal na odru in očarljiv nastop, skratka, imel je obilo vseh zunanjih danosti. Tudi Vibij Krisp²²⁹ je bil urejen, prijeten in rojen, da ustvarja prijetno razpoloženje, vendar pa je bil v zasebnih pravadah boljši kot v državnih. **120.** Če bi Julij Sekund²³⁰ živel dlje,²³¹ bi pri poznejših rodovih požel izjemno govorniško slavo; preostale svoje odlike bi dopolnil – in dopolnjeval jih tudi je – s tistimi elementi, katerih je tem primanjkovalo, namreč da bi bil precej bojevitejši ter da bi pogosteje skrbel za vsebino in ne le za stil. **121.** Sicer pa kljub zgodnji smrti zaseda pomembno mesto; tako spreten govornik je, tako mikavno razlaga, kar koli želi, tako jasen, lahkoten in lep je njegov stil, tako primerna je raba besed, tudi tistih, ki so rabljene figurativno, tako pomenljivi so tudi nekateri drzni izrazi. **122.** Tisti, ki bodo za mano pisali o govorništvu, bodo imeli obilo snovi za upravičeno pohvalo mojih slovečih sodobnikov. Tudi dandanes živijo izjemno talentirani možje,²³² ki so Forumu v ponos. Kajti že izpopolnjeni advokati tekmujejo s starejšo generacijo, mladina pa, ki stremlji za popolnostjo, jih vneto posnema in se zgleduje po njih.

123. Preostanejo še pisci filozofskih del; v tej literarni zvrsti je dala rimska književnost kaj malo predstavnikov. Tako kot vsepovsod je Mark Tulij tudi v tej zvrsti Platonov tekmeč. Sijajno in dosti izjemneje kot v govorih je težavni snovi zadostil Brut:²³³ veš lahko, da tisto, o čemer govori, tudi čuti. **124.** Zelo plodovit pisec je bil Kornelij Celz,²³⁴ ki se je zgledoval po Sekstijih,²³⁵ in to ne brez prefinjenosti in uglaženosti.

zelo lep in postaven govornik (*Vzgoja govornika* 12, 5, 5) ter po zelo lepem glasu (*Vzgoja govornika* 12, 10, 11).

²²⁹Vibij Krisp: ok. 10–ok. 90 po Kr., znameniti rimski govornik in ovaduh (kot poroča Tacit, *Žgodovina* 2, 10).

²³⁰Julij Sekund: retor, Kvintilijanov sodobnik in prijatelj, Tacitov učitelj, eden od udeležencev *Pogovora o govornikih*.

²³¹Če bi ... živel dlje: Umrli je ok. l. 88.

²³²dandanes živijo izjemno talentirani možje: Kvintilijan ima verjetno v mislih najprej udeležence Tacitovega *Pogovora o govornikih*: Marka Apra, že omenjenega Julija Sekunda, Vipstana Mesalo, dalje samega Tacita, Akvilija Regula, Eprija Marcela, Remija Palemona, Plinija mlajšega ter druge.

²³³Brut: Mark Junij Brut, Cezarjev morilec, govornik (aticist), filozof (stoiška in akademska šola), avtor (izgubljenih) razprav *De virtute*, *De officiis* in *De patientia*.

²³⁴Kornelij Celz: učenjak iz obdobja Avgusta in Tiberija, polihistor, avtor splošne enciklopedije z naslovom *Artes*, od katere se je ohranil samo razdelek *De medicina* v 8 knjigah.

²³⁵zgledoval po Sekstijih: Sekstija, oče in sin, Cezarjeva in Avgustova sodobnika, privrženca pitagorejske in v nekaterih ozirih tudi stoiške šole.

Med stoiki je za spoznavanje filozofskega nauka uporaben Plavt.²³⁶ Med epikurejci je Katij²³⁷ sicer površen, vendar zelo prijeten avtor. **125.** Po pregledu literarnih zvrsti, povezanih z govorništvom, sem z oceno Seneka²³⁸ še počakal, ker se je o meni razširilo napačno mnenje, češ da ga obsojam in da sem do njega sovražno nastrojen. Ta očitek je padel name, ko sem skušal popačeni in z vsemi mogočimi napakami izkrivljeni govorniški stil uravnati po strožjih merilih; vendar pa je v tistem času mladina brala skoraj izključno samo njegova dela. **126.** Saj sploh nisem skušal izločiti njegovih del, vendar pa nisem mogel dovoliti, da bi ga vrednotili višje kot boljše pisce, ki jih je nenehno napadal, ker se je zavedal, da je njegov stil drugačen in ni imel upanja, da bi si pridobil simpatije tistih, katerim so bili ti pisci všeč.²³⁹ Mladi so ga imeli sicer radi, posnemali pa so ga bolj malo; od njega so se oddaljevali toliko, kolikor je sam šel v razkorak s starejšimi pisci. **127.** Želeti bi si bilo namreč treba, da bi bili Seneki enakovredni, ali pa, da bi se mu vsaj kar najbolj približali. Toda mladini je bil všeč samo zaradi napak in vsakdo se je usmeril v posnemanje tistega, kar je mogel; in ko se je nato bahal, da se izraža enako kot Seneka, je Seneko spravljal na slab glas. **128.** Sicer pa je imel številne sijajne odlike: prožen in bogat talent, izjemno delovno vnemo ter vsestransko izobrazbo; kar zadeva slednjo, so ga včasih zavedli v zmoto tisti, ki jim je zaupal raziskovanje posameznih problemov.²⁴⁰ **129.** Ukvarjal se je skoraj z vsemi področji znanosti; ohranjeni so namreč tudi njegovi govori,²⁴¹ pesmi,²⁴² pisma²⁴³ in dialogi.²⁴⁴ Na področju filozofije je bil premalo kritičen, vendar pa je sijajno bičal napake. V njegovih delih je veliko dobrih misli, marsikaj je vredno branja zaradi moralnih vrednot, vendar pa je njegov stil v veliki meri popačen in zelo nevaren prav zato, ker v njem kar mrgoli mamljivih napak. **130.** Človek bi si želel, da bi se mož opiral sicer na svoje lastne

²³⁶ Plavt: O njem vemo samo to, da je uvedel pojma *essentia* (gr. οὐσία) in *queentia* (Vzgoja govornika 2, 14, 2 in 3, 6, 23).

²³⁷ Katij: Insuber po rodu, Ciceronov sodobnik in avtor (kot poroča Horacijev komentator Porfirij k *Satiram* 2, 4, 1) 4 knjig *De rerum natura et de summo bono*.

²³⁸ Seneka: 4. pr. Kr.–65 po Kr.

²³⁹ katerim so bili ti pisci všeč: O tem poroča Avel Gelij (*Atiške noči* 12, 2, 3–10). V 114. pismu (*Ad Lucilium*) pa Seneka kritizira Salustija in njegove posnemovalce.

²⁴⁰ zaupal raziskovanje posameznih problemov: Gre za dela s področja naravoslovja: *De forma mundi*, *De motu terrarum*, *De piscium natura*, *De lapidum natura*, *De situ Indiae*, *Naturales Quaestiones*.

²⁴¹ govori: Govoril jih je v senatu ali pisal za Nerona (Tacit, *Anali* 13, 3 in 11; *Anali* 14, 11; *Vzgoja govornika* 8, 5, 18); noben govor ni ohranjen

²⁴² pesmi: Pri tem se naslanjamo na Tacita (*Anali* 14, 52): ... *carmina* (sc. ne tragedije) *crebrius facitare* ...

²⁴³ pisma: sc. *Epistulae morales ad Lucilium* (124 pisem v 20 knjigah).

²⁴⁴ dialogi: 10 dialogov oz. razprav v 12 knjigah.

sposobnosti, vendar pa na kritično presojo koga drugega. Če bi namreč opustil nekatere slabosti, če bi ne bil stremel za nepravilnostmi, če ne bi bil zaljubljen v vsa svoja dela, če bi moči svoje snovi ne oslabil z epigramsko kratkimi stavki, bi mu priznanja ne dajala navdušena mladež, ampak učenjaki, in to soglasno. **131.** Vendar pa tudi tako zasluži, da ga berejo odrasli možje, ki so svoje moči oblikovali v strožjem stilu, še zlasti zato, ker lahko uri kritično presojo s tem, da se odločajo zanj ali proti njemu. Kot sem dejal, marsikaj pri njem zasluži pohvalo, marsikaj je celo občudovanja vredno; vendar pa le bodimo previdni pri izbiri; o, ko bi bil to tudi sam storil! Njegov genij je bil namreč vreden, da bi stremel za višjimi ideali, saj je uspel v vsem, v čemer je hotel.

PLUTARH | O VZGOJI OTROK

Prevod Dragica Fabjan

Razprava Περὶ παίδων ἀγωγῆς (*De liberis educandis*) je edino grško delo, namenjeno vzgoji in izobrazbi otrok, ki se je ohranilo iz antike. Spis je na prvem mestu obsežne Plutarhove zbirke *Moralia*, zato ga kljub dvomom o njegovi avtentičnosti¹ pripisujemo Plutarhu.

Razprava *De liberis educandis* danes ni med najbolj znanimi Plutarhovimi deli, v renesansi pa je bil to najbolj bran in cenjen spis v vsej zbirki *Moralia*. Je nekakšen priročnik z nasveti očetom, kako vzgojiti otroke in poskrbeti za njihovo izobrazbo. Stil razprave je jasen in preprost, pristop k vprašanju vzgoje in izobrazbe je praktično filozofski. V literarnem in idejnem smislu ne prinaša posebne izvirnosti, prepletata pa ga znanstvena misel v svoji tedanji preprostosti in ljudska modrost časa, v katerem je nastal.

Prevod se ravna po Teubnerjevi izdaji: W.R. Paton et Wegenhaupt, ed. curavit H. Gärtner, Lepizig 1974².

1. [1A] Poglejmo torej, kaj bi lahko rekli o vzgoji svobodno rojenih otrok, in na kakšen način naj si pridobijo plemenit značaj.

2. Morda bo najboljše začeti kar z rojstvom. Tistim, ki bi radi postali očetje odličnih otrok, bi svetoval, naj se ne družijo s katero koli žensko; v mislih imam kake vlačuge ali priležnice. Tiste, ki niso po materini ali očetovi strani plemenitega rodu, [1B] namreč vse življenje spremlja neizbrisen madež in je pri roki, kadar jih kdo hoče poniževati in žaliti. Razumen je bil pesnik, ki pravi:

»Če rod ni prav položil kamna hiše,
potomce mora spremljati nesreča.«

¹ cf. A. Lesky, *History of Greek Literature*, str. 822, op. 3: Plutarh ni avtor spisa, razprava pa je pomembna, ker je edini ohranjen spis v grščini, ki obravnava vzgojo. Že prva kritična izdaja l. 1559 (Muretus) je vzbudila dvome, da razprava ni Plutarhova. Wyttenbach (*Plutarchi Moralia* V.1, Oxford 1810, str. 29–156) je po natančnem preučevanju jezika postavil doslej najbolj natančno analizo o nepristnosti besedila. H. I. Marrou (*A History of Education in Antiquity*, London 1956, str. 397) meni, da ni mogoče dokazati apokrifnosti (cf. Ziegler, P-W XXI »Plutarchos«, 810). Nekatere modernejšje razprave imajo spis za mešanico sofistične in postsofistične misli, ki je tako prepletena, da v njej ni mogoče ločiti zgodnjih in kasnejših elementov (cf. E.G. Berry, *The De Liberis Educandis of Pseudo-Plutarch*, HSPH 63 (1958), str. 387–399).

Plemenit rod je zato lep zaklad za svobodno besedo in najbolj se morajo nanj ozirati tisti, ki si želijo imeti v zakonu rojene otroke. [1C] Nečist in nepristen rod pa običajno omaja zaupanje vase in ponižuje. Čisto prav ima pesnik, ko pravi:

»Ko mož izve, da mati zanj in oče sta
sramota, v sužnja je pogum njegov ponižan.«

Otroci odličnih staršev pa so seveda polni ponosa in oholosti. Pravijo, da je na primer Temistoklov sin Diofant velikokrat mnogim ljudem dejal, da tudi atensko ljudstvo pritrdi temu, kar koli si sam poželi. Kar hoče on, hoče tudi njegova mati. Kar hoče mati, hoče tudi Temistokles, in kar Temistokles, to hočejo tudi vsi Atenci. Povsem primerno je zato [1D] zaradi izjemne preudarnosti pohvaliti Špartance, ki so svojega kralja Arhidama kaznovali z globo, ker si je dovolil vzeti za ženo majhno žensko. Dejali so, da jim ne namerava dati kraljev, ampak kraljiče.

3. Ob tem bi povedal še nekaj, kar so prezrli vsi pred menoj. Kaj je to? Da morajo možje, ki pridejo k ženski, da bi imeli potomstvo, občevati z njo popolnoma trezni, ali pa, če že, piti zelo zmerno. [2A] Tisti, ki so jih očetje slučajno zaplodili v pijanosti, običajno radi pijejo in postanejo pijanci. Zato je Diogen mladeniču, ko je razgrajal in norel, rekel: »Tebe je pa oče zaplodil pijan.« Toliko o rojstvu, zdaj pa je treba kaj reči o vzgoji.

4. Rečeno na splošno, kar običajno trdimo o umetnostih in znanostih, prav to je treba reči tudi o moralni odličnosti: za popolno pravično ravnanje je potrebno združiti troje: naravo, razum in navado. Z razumom imam v mislih učenje, z navado pa vajo. Prvi začetki izhajajo iz narave, napredovanje iz učenja, uporaba iz neprestane vaje, [2B] popolnost iz vsega. Če kaj od tega manjka, v tem odličnost nujno postane pohabljen. Narava brez učenja je namreč slepa, učenje brez narave nepopolno, vaja brez obeh pa brez uspeha. Tako kot je treba pri obdelovanju polja najprej priskrbeti zemljo, zatem izkušenega poljedelca in nazadnje še dobro seme, je na prav tak način narava podobna zemlji, učitelj poljedelcu, nasveti in nauki pa so kot semena. Zagotovo bi lahko dejal, [2C] da so se vse te lastnosti ubrano združile v dušah mož, ki jih vsi slavijo, ko so Pitagora, Sokrat, Platon in vsi tisti, ki so dosegli neminljivo slavo. Če je kako božanstvo komu podarilo vse te vrline, je resnično srečen in ga bogovi ljubijo. Če kdo misli, da tisti, ki nimajo naravnega daru, a so deležni pravega učenja in vaje, da bi dosegli odličnost, ne morejo preseči pomanjkanja narave, ta se zelo, ali bolje, popolnoma moti. Lenoba namreč uniči naravni dar, učenje pa popravlja šibkost narave. Nemarni se izogibljejo tudi lahkih stvari, prizadevni pa dosežejo težke. Najbolje lahko spoznaš, [2D] kako koristen je trud in kako plodno je trdo delo, če pogledaš mnoge vsakdanje dogodke. Kapljice

vode izdolbejo skale, železo in bron se obrabita z dotikom rok, koles voza, ki jih upogne teža, ni mogoče na noben način zravnati nazaj. Tudi ukrivljenih palic igralcev ni mogoče izravnati. Nasprotno, z naporom je tisto, kar je proti naravi, postalo močnejše od naravnega. Ali samo to pokaže na moč prizadevnosti? Ne, še nešteto drugih stvari je. Zemlja je sama po sebi dobra, a če je zanemarjena, postane pusta. [2E] Kolikor boljša je po naravi, toliko bolj propada neobdelana zaradi nemarnosti. Kaka zemlja je trda in bolj groba, kot je potrebno, a če je obdelana, takoj obrodi izvrstne sadove. Katera drevesa, če so zanemarjena, pa ne zrastejo upognjena in so neplodna, če pa jih prav vzgojimo, postanejo rodovitna in obrodijo zrele sadove? Katera telesna moč pa ne oslabi in zaradi nemarnosti, mehkužnosti in škodljivega ravnanja povsem ne pojenja? Katera šibka narava pa z urjenjem in vajo ne postane močna? Kateri konji pa ne ubogajo jezdecev, če so že mladi dobro ukročeni? [2F] In neukročeni? Ali ne postanejo uporni in ognjevit? Čemu bi se morali čuditi, kadar vidimo, da mnoge najbolj divje živali postanejo pohlevne in se jih da voditi pri delu. Dobro je odgovoril Tesalec, ko so ga vprašali, kateri Tesalci so najbolj mirni: »Tisti, ki so se ravno nehali bojevati.« Kaj bi k temu še dodal? Značaj je namreč dolgotrajna navada, in če kdo pravi, da [3A] so vrline značaja vrline navade, se najbrž ne moti. Še en primer za to bom navedel, nato pa ne bom več govoril o tem. Špartanski zakonodajalec Likurg je vzel dva pasja mladiča iz istega legla ter ju vzgojil povsem različno, tako da je bil eden požrešen in je delal škodo, drugi pa je znal zasledovati in loviti. Ko so bili ob neki priložnosti Špartanci zbrani, je rekel: »Špartanci, takoj zdaj vam bom pokazal, kako velik pomen imajo navade, izobrazba, urjenje in [3B] vzgoja v življenju, da postaneš odličen.« Nato je prignal psa, postavil na sredino naravnost pred njiju skledo in zajca. Eden se je pogнал za zajcem, drugi pa je planil k skledi. Špartanci še niso mogli doumeti, kaj neki to pomeni in s kakšnim namenom je pokazal psa. Dejal je: »Ta dva sta oba iz istega legla, a sta imela različno vzgojo; eden je zdaj požeruh, drugi pa lovec.« Dovolj je o navadah in načinu življenja.

5. Naj v nadaljevanju povem kaj o hranjenju. Matere morajo, [3C] po mojem mnenju, same hraniti otroke in jih dojit. Hranijo jih z večjo ljubeznijo in skrbjo, ker imajo otroke rade iz srca in, kot pravi pregovor, »od nohtov dalje.« Ljubezen dojilj in vzgojiteljic pa je nepristna in prisiljena, saj ljubijo zaradi plačila. Tudi narava dokazuje, da morajo matere, ki so rodile, same dojit in hraniti. Zato je vsakemu bitju, ki rodi, dala mleko za hranjenje. Njena skrb je resnično modra, kajti ženskam je dala dve dojk, [3D] da bi imele dva vira za hranjenje, če bi rodile dvojčka. Polega vsega tega pa so matere bolj prijazne in ljubeče. Pri Zevsu, ne brez razloga! Skupno hranjenje je namreč nekakšna vez, ki

stke naklonjenost. Očitno je, da celo divje zveri, ki so zrasle skupaj, pogrešajo druga drugo, kadar so ločene. Matere si morajo, kot sem že rekel, kar najbolj prizadevati, da same hranijo svoje otroke. Če tega ne morejo, ali zaradi telesne šibkosti (tudi kaj takega se lahko zgodi) ali ker bi rade kmalu imele še več otrok, pa je treba izbrati dojilje in varuške, a ne po naključju, ampak najsposobnejše, kar jih je. [3E] In kot prvo: imeti morajo grške navade. Kakor je treba ude otrokovega telesa že takoj po rojstvu oblikovati, da so pravilni in ravni, na enak način je treba že na začetku otrokov značaj uravnati v pravo smer. Mladost je voljna in upogljiva in v nežno dušo se nauki še globoko vtisnejo. Vse, kar pa je že otrdelo, se s težavo omehča. Kakor pečati pustijo znamenje v mehkem vosku, tako se učenje vtisne v dušo otroka. Zato se mi zdi, da Platon, ta izjemni mož, čisto prav svetuje dojiljam, naj otrokom [3F] ne pripovedujejo katerihkoli bajk, da ne bi bile otroške duše že na začetku polne neumnih in pogubnih reči. Zdi se, da daje tudi pesnik Fokilides dober nasvet:

»Otroka je treba učiti plemenitih dejanj!«

6. Nadalje je pomembno ne zanemariti tega, da moramo poiskati take mlade sužnje, ki naj bi otrokom služili in rasli skupaj z njimi, ki so v prvi vrsti lepega vedenja, [4A] poleg tega pa so grškega rodu in govorijo čist, razločen jezik, da otrok druženje s tujci in pokvarjenimi ljudmi ne bi umazalo in bi se v čem navzeli njihovega prostaštva. Tisti, ki se izražajo v pregovorih, povsem pravilno trdijo, »da se boš naučil šepati, če živiš pri šepavcu«.

7. Ko otroci dosežejo tolikšno starost, da jih izročijo vzgojiteljem, je treba biti pri izbiri teh zelo skrben, da ne bi nepremišljeno zaupali otrok barbarom ali nezanesljivim sužnjem. Kar pa se sedaj dogaja, je pri mnogih več kot smešno. Nekatere [4B] zveste sužnje izberejo za poljedelce, druge za kapitane na ladjah ali za trgovce, hišne oskrbnike in posojevalce denarja. Če pa naletijo na sužnja, ki je pijanec ali požeruh, nekoristen za vsako opravilo, k temu pripeljejo sinove in mu jih dajo v vzgojo. Dober vzgojitelj pa mora biti po naravi tak, kot je bil Ahilov vzgojitelj Feniks.

Prešel bom k stvari, ki je največja in najpomembnejša od vsega, kar je bilo povedano. Otrokom je treba poiskati učitelje, katerih življenje je povsem neoporečno, značaj brez graje, izkušnje pa najboljše. [4C] Pravilna izobrazba je namreč vir in korenina odličnosti. Kakor kmetje ob mladih poganjkih postavijo oporo, tako pravi učitelji mladim vsadijo prave nasvete in nauke, da bi dober značaj v njih pognal korenine. Dandanes so zaničevanja vredni nekateri očetje, ki zaradi nevednosti, včasih tudi zaradi neizkušenosti, zaupajo otroke nesposobnim ljudem slabega slovesa, ne da bi bodoče učitelje prej preizkusili. To še ni

tako posmeha vredno, če so pač nevedni, ampak nekaj drugega je do skrajnosti nenavadno. Kaj je to? Da včasih vedo in so jim tudi drugi povedali [4D] o nesposobnosti in celo o pokvarjenosti kakih učiteljev, pa jim vseeno zaupajo otroke. Nekateri podležejo prilizovanju ljudi, ki jim hočejo biti všeč, drugi pa napravijo uslugo prijateljem. Ravnajo podobno, kakor če bi nekdo, ki je bolan, zavrnil človeka, ki bi ga lahko s svojim znanjem rešil, in sprejel drugega, ki bi ga zaradi neznanja lahko spravil v grob. Ali pa, če bi recimo odslovil najboljšega krmarja in na prošnjo prijatelja izbral najslabšega. O Zevs in vsi bogovi, naj nekdo, ki se mu pravi oče, misli bolj na uslužnost do prijateljev kot na izobrazbo otrok? Slavni stari Sokrat je velikokrat rekel čisto prav, [4E] da bi se, če mogel, povzpел na najvišji kraj v mestu in zakričal: »Ljudje, kam vas žene? Na vso moč se trudite, da bi prišli do bogastva, za vaše sinove, ki jim boste zapustili vse to, pa vam je tako malo mar?« Jaz bi k temu dodal še, da taki očetje ravnaajo skoraj tako, kot če bi nekdo skrbel za čevelj, za nogo pa se ne bi zmenil. Nekateri očetje gredo v svojem pohlepu po denarju in hkrati sovraštvu do otrok tako daleč, da [4F] izberejo otrokom za učitelje ljudi, ki niso vredni ničesar, zato da ne bi plačali preveč in tako iščejo neznanje, ki je dovolj poceni. Zato je Aristip ne nevljudno, ampak zelo duhovito zbodel nespametnega in brezčutnega očeta. Ko ga je namreč ta vprašal, kolikšno plačilo zahteva za poučevanje njegovega sina, je rekel: »Tisoč drahem.« Oni je odvrnil: »Pri Herkulu, to je pa preveč! [5A] Za tisoč drahem lahko kupim sužnja.« Aristip je odgovoril: »Potem boš imel pa dva sužnja: sina in tistega, ki si ga kupil.«

Sploh pa, ali ni nesmiselno navajati otrok, naj jedo z desno roko in jih oštevati, če rabijo levo, nobene skrbi pa ne posvečati temu, ali slišijo prave in primerne reči?

Povedal bom, kaj se dogaja tem občudovanja vrednim očetom, ki so sinove slabo vzgojili in jim dali slabo izobrazbo. Ko otroci postanejo možje, jim ni mar za razumno in urejeno življenje, predajajo se razuzdanim in [5B] hlapčevskim užitkom. Takrat je očetom žal, da so zanemarili vzgojo otrok in so tedaj, ko ni od tega nobene koristi, v stiski, ker se čutijo krive. Njihovi sinovi se eni družijo s priliznjenci in priskledniki, ljudmi neslavnega rodu, pokvarjenci in izprijenci, ki kvarijo in pogubljajo mladino, drugi odkupujejo zapravljive in potratne cipe, nekateri se vdajajo kockanju in popivanju, drugi se pečajo še z drznejšimi grdobijami, prešuštvujejo in veseljačijo in bi za užitek dali življenje. Če bi se pridružili kakemu filozofu, bi se morda [5C] pustili prepričati njegovim nasvetom. Poznali bi vsaj Diogenov nauk, ki sicer z grobimi besedami, a dejansko tako, kot je res, svetuje: »Fant, stopi v bordel, da boš videl, da ni razlike med dragim in cenenim.«

8. Da povem na kratko (naj bo raje videti, kot da prerokujem, kot pa, da delim nauke): bistvo, začetek, sredina in konec vsega sta dobra vzgoja in pravilna izobrazba. Trdim, da to vodi ter pripomore k moralni odličnosti in k sreči. Vse druge dobrine pa so [5D] zemeljske, nepomembne in niso vredne truda. Plemenit rod je lepa stvar, ampak dobrina prednikov. Bogastvo je dragoceno, ampak stvar sreče, saj ga ta velikokrat vzame tistim, ki ga imajo ter ga da tistim, ki ga sploh ne pričakujejo. Veliko bogastvo je tarča tistim, ki merijo na denarnice: sleparskim sužnjem in ovaduhom. In kar je najhuje, imajo ga tudi največji slabiči. Slava je sicer častitljiva, a nestalna. Lepota je zelo zaželeno. A tako kratkotrajna. Zdravje je veliko vredno, a zelo spremenljivo. Moč je občudovana, a zlahka se je loti bolezen ali starost. Sploh pa, če kdo [5E] stavi le na telesno moč, naj se zaveda, da se zelo moti. Kako neznatna pa je človeška moč v primerjavi z močjo drugih živih bitij, kot so na primer sloni, biki in levi. Od vsega, kar imamo, je edino vzgoja duha nesmrtna in božanska. Dvoje je v človekovi naravi, ki vlada nad vsem: razum in govor. Razum vlada govoru in govor mu je podrejen. Usoda ga ne more premagati, obrekovanje ne odvzeti, bolezen ga ne uniči in starost ga ne oslabi. Edino razum se z leti zopet pomladi in čas, ki vse drugo vzame, starosti prinese še več znanja. Vojna na primer, [5F] ki kot hudournik potegne vse s seboj in odnese proč, ne more odvzeti pridobljenega znanja. Zdi se mi, da je odgovor Stilpona, filozofa iz Megare, res spomina vreden. Ko je Demetrij mesto porušil do tal in zaslužnil prebivalce, je vprašal Stilpona, ali je kaj izgubil. Ta je dejal: »Nikakor ne. [6A] Vojna ne more vrline odnesti skupaj s plenom.«. Zdi se mi, da je s tem odgovorom skladen in ubran tudi Sokratov. Ko ga je, mislim, da Gorgija, vprašal, kaj meni o velikem kralju in če misli, da je srečen, je odgovoril: »Ne vem, kako je z njegovo vrlino in znanjem.« V tem je bila zanj sreča, ne v slučajnih dobrinah.

9. Kakor svetujem, naj bo izobrazba otrok najvažnejša, tako zopet pravim, da mora biti ta nepokvarjena in zdrava, sinovi pa čim dlje proč od nesmiselnega besedičenja v javnosti. Ugajati večini [6B] pomeni ne ugajati razumnim. Moji trditvi pritrjuje tudi Evripid, ki pravi:

»Nisem pred ljudmi zgovoren,
med prijatelji in redkimi bolj sem moder.
Taka je usoda: bolj z besedo ljudstvo očara,
kdor se filozofom zdi poceni.«

Vidim, da so tisti, ki se trudijo govoriti prikupno in navadni drhali po volji, večinoma tudi v življenju pokvarjeni in razuzdani. Kaj pa drugega, pri Zevsu! Če drugim nudijo užitek, ne da bi se zmenili za poštenost, bi najbrž počasi postavili [6C] pravično in pošteno nad svoje lastno ugodje in udobje ali sledili zmernosti namesto užitku. Kaj naj bi

potem učili otroke? Da je prav, ničesar ne govoriti in ne delati nepremišljeno. Kot pravi pregovor: dobre stvari so zahtevne. Nepripravljeni govori pa so polni površnosti in nemarnosti ter kažejo, da govornik ne ve, kje začeti in kje končati. Poleg vseh drugih napak zaidejo tisti, ki govorijo brez priprave, v strahovito dolgoveznost in blebetavost. Dobra priprava pa ne dopušča, da bi prekoračili pravo mero. **[6D]** Kot slišimo pripovedovati, Perikles dostikrat ni privolil, ko ga je ljudstvo vabilo k besedi. Dejal je, da ni pripravljen. Tudi Demosten, ki je bil vnet občudovalec Periklove politike, je odklonil, ko so ga Atenci prosili, naj jim svetuje. Rekel je: »Nisem se pripravil.« Morda je to izročilo nepristno in izmišljeno, a v govoru proti Mejdiju je jasno pokazal koristnost priprave. Pravi torej: »Atenci, odkrito povem, da sem se pripravil, ne tajim, da sem vabil, kolikor sem le mogel. Res bi bil pomilovanja vreden, če se ne bi ob vsem tem, **[6E]** kar sem trpel in trpim, zmenil za to, kar bi vam rad povedal.« Seveda nočem reči, da je potrebno govor brez vnaprejšnje priprave povsem zavreči ali zopet, da se ga ne sme uporabiti pri manj pomembnih rečeh, a je treba pri tem ravnati, kot da gre za zdravilo. Dokler človek ne stopi v zrela leta, se mi zdi, da nikakor ni primerno govoriti kar tako. Šele ko se človek utrdi v tej spretnosti, si lahko dovoli nekaj svobode v besedah, kadar je trenutek primeren. Kakor tisti, ki so bili dolgo vklenjeni, kasneje, tudi če jih osvobodijo, zaradi dolgotrajne navajenosti na okove ne morejo hoditi, ampak se opotekajo, tako tudi tisti, ki so dolgo časa govorili zadržano, tudi **[6F]** kadar morajo kaj povedati brez priprave, ohranijo svoj način govorjenja. Če pa se že otrokom dovoli govoriti, kot se jim v tistem trenutku zdi, to vodi samo k čenčanju do skrajnosti. Pravijo, da je neki ubog slikar Apelu pokazal sliko in rekel: »Tole sem ravnokar **[7A]** naslikal.« Apel je odgovoril: »Tudi če ne bi tega povedal, vem, da je bila naslikana v naglici. Čudim se samo, da nisi naredil še več takih.«

Vračam se k temi na začetku. Moj nasvet je na eni strani varovati se in se izogibati teatraličnega ter pretirano čustvenega izražanja, ravno tako pa tudi vsakodnevnega, plehkega govorjenja. Napihnjen slog ne sodi v javno življenje, puščoben način govora pa ne naredi nobenega vtisa. Kakor mora biti telo ne le zdravo, ampak tudi močno, tako mora biti govor brez napak in krepak. Zanesljivost si zasluži hvalo, drznost v nevarnosti pa je **[7B]** občudovanja vredna. Ravno tako mnenje imam o duševnem razpoloženju. Ni dobro biti ne predrzen niti bojazljiv in plašen. Prvo se namreč sprevrže v nesramnost, drugo pa v klečeplazenje. Prava umetnost je v vseh stvareh iti po srednji poti.

Dokler pojasnjujem še svoj pogled na izobrazbo, bi rad najprej povedal, da je govor iz samih kratkih stavkov nemajhen dokaz pomanjkanja izobrazbe. Nadalje se mi zdi, da takšen govor postane dolgočasen

in jemlje potrpljenje. Enoličnost je v vsaki stvari neprijetna in odbija-joča, pestrost pa razveseljuje tudi v drugih stvareh, kot na primer pri poslušanju ali gledanju.

10. [7C] Svobodno rojenega otroka se torej ne sme pustiti, da ne bi ne videl ne slišal katere od splošnih znanosti. Teh naj se nauči bolj mimogrede, tako rekoč za okus (v vsem namreč ni mogoče biti popoln), a filozofijo mora posebej ceniti. Svoje mnenje lahko ponazorim s prispodobo: imenitno je prepotovati mnogo mest, a koristno se je naseliti v najboljšem. Filozof Bion je duhovito dejal, da kakor so se snubci, ki se niso mogli približati Penelopi, spečali z njenim služabnicam, prav tako se tisti, ki nimajo **[7D]** uspeha pri filozofiji, izčrpavajo z drugimi znanostmi, ki nimajo nobene vrednosti. Zato je treba filozofijo napraviti za jedro ostale izobrazbe. V skrbi za telo so ljudje iznašli dve znanosti: zdravilstvo in telovadbo. Prvo utrjuje zdravje, druga pa moč telesa. Za bolezn in bolečine duha pa je edino zdravilo filozofija. Skozi njo in skupaj z njo je mogoče spoznati, kaj je pošteno in kaj sramotno, kaj pravično in nepravično, in za kaj na splošno naj si človek prizadeva in čemu naj se izogne, kako naj se vede do bogov, do staršev, do starejših ljudi, do zakonov, **[7E]** tujcev, oblastnikov, prijateljev, žensk, otrok in sužnjev; da je treba bogove častiti, starše ceniti, starejše spoštovati, zakone ubogati, se ukloniti oblastnikom, ljubiti prijatelje, biti dostojen do žensk, ljubeč do otrok in ne ravnati grdo s sužnji. Najpomembnejše pa je, ne biti preveč vesel v sreči, ne zelo žalosten v nesreči, v užitkih ne razbrzdani, niti v jezi strasten in surov. To, se mi zdi, so največje izmed vseh koristi, ki jih prinaša filozofija. **[7F]** Biti plemenit v nesreči je znamenje moža, biti srečen in ne vzbujati zavisti je življenje, ki se spodobi za človeka, z razumom premagati užitke pomeni biti moder, obvladati jeze pa tudi ne zmore vsakdo. Za popolne imam tiste, ki so sposobni **[8A]** združiti in povezati politično moč s filozofijo. Mislim, da so deležni dveh največjih dobrin: njihovo v javnosti dejavno življenje je obče koristno ter umirjeno in tiho, ker se posveča filozofiji. Tri oblike življenja so: prvo je dejavno, drugo razmišljujoče, tretje je predano užitku. Slednje, razuzdano in suženjsko vdano strastem, je živalsko in nizkotno, dejavnemu življenju brez filozofije manjka ubranosti in okusa, razmišljujoče, ki je povsem nedejavno, pa je nekoristno. Po svojih močeh si je torej treba prizadevati tako delati za skupnost, kot tudi posvečati se filozofiji, **[8B]** kolikor dopuščajo razmere. Na ta način so delovali v javnem življenju Perikles, Arhitas iz Tarenta, Dion iz Sirakuz in Tebanec Epaminondas, od katerih sta bila zadnja dva Platonova prijatelja.

Ne vem, kaj bi moral še govoriti o izobrazbi. Ob vsem povedanem je koristno, ali bolje, nujno tudi ne zanemariti zbiranja starih spisov, ampak si je treba priskrbeti zbirko, tako kot ima poljedelec orodje.

Na isti način je orodje izobrazbe raba knjig, ki dopušča, da znanje zajemamo pri izviru.

11. Nikakor ni primerno zanemariti telesne vadbe, ampak je treba otroke poslati k učitelju telovadbe, [8C] da se primerno izurijo in si skladno oblikujejo telo, kot tudi pridobijo moč. Trdno zdravje v mladosti je temelj lepe starosti. Kakor se je treba ob jasnem vremenu pripraviti na nevihto, tako naj se v mladosti red in zmernost shranita kot popotnici za starost. Telesni napor pa je treba odmeriti tako, da ne izčrpa otrok in jim ne jemlje vneme za delo. Zaspanost in utrujenost sta sovražnici učenja, kot pravi Platon. Čemu to omenjam? Rad bi namreč čim prej povedal, kar je [8D] najpomembnejše od vsega prej povedanega. Otroke je treba urediti za vojaške boje v metanju kopja, streljanju z lokom in lovu. »Imetje premaganih v boju je nagrada zmagovalcem.« Vojna ne potrebuje telesa, ki živi mehkužno v senci, mršav vojak, ki pa je vajen vojaških bojev, prebije bojno vrsto atletov in sovražnikov.

Morda kdo reče: »Kako torej? Obljubil si, da boš dal nauke o vzgoji svobodno rojenih otrok, vendar pa se zdi, da zanemaraš vzgojo revnih in preprostih ter priznavaš, da daješ nasvete samo bogatim.« Na to [8E] ni težko odgovoriti. Jaz bi sicer raje želel, da bi bila ta vzgoja uporabna za vse skupaj. Če kdo zaradi lastne revščine ne bo mogel uporabiti svojih naukov, naj pripiše krivdo usodi, ne meni, ki to svetujem. Tudi revni si morajo prizadevati otrokom po svojih močeh nuditi odlično telesno vzgojo. Če ne, pa naj storijo, kar je v njihovi moči. To sem pripomnil, da bi lahko po vrsti dodal še vse ostalo, kar sodi k pravi vzgoji mladih.

12. Trdim tudi to, da je treba otroke navajati na lepo [8F] vedenje s prigovarjanjem in z besedami, ne pa s pretepanjem in grdim ravnanjem, pri Zevsu! To se zdi bolj primerno za sužnje kot za svobodno rojene. Otrpnejo in drgetajo ob naporih, na eni strani zaradi bolečin udarcev, na drugi strani pa zaradi ponižanja. Pohvale in graje so za svobodne [9A] bolj koristne kot kakršnokoli trpinčenje; prve jih spodbujajo k dobremu, druge pa jih odvrčajo od sramotnega. Vendar pa je treba pohvale in graje uporabiti izmenoma in različno: z očitki je treba otroke osramotiti, kadar ne ravnaajo prav, in jih zopet spodbuditi s pohvalami ter posnemati dovilje, ki otrokom v tolažbo ponudijo prsi, potem ko so jih spravile v jok. Vendar se jih s hvaljenjem nikakor ne sme povzdigovati in v njih vzbujati oholosti. Zaradi pretirane hvale so prevzetni in domišljavi.

13. Videl sem že nekatere očete, ki jim je prevelika ljubezen postala vzrok, [9B] da to ni bila več ljubezen. Kaj hočem reči? Naj pojasnim s primerom. V vnemi, da bi njihovi otroci bili čim hitreje v vsem najboljši, jim nalagajo pretirane napore, pod katerimi se v strahu upognejo in ker jih te muke tako težijo, z nejevoljo sprejemajo učenje. Kakor

rastline zalivamo z zmerno količino vode, preveč vode pa jih uduši, na enak način duh raste ob primernih naporih, ob pretiranih pa se utopi. Otrokom je torej treba dati nekaj počitka po neprestanem delu ter imeti v mislih, da je vse naše življenje razdeljeno v počitek in [9C] delo. Zato so ljudje iznašli ne le budnost, ampak tudi spanec, tako boj kot mir, nevihto in jasnino, delovne dni in praznike. Na kratko: počitek je začimba po delu. To lahko vidimo ne le pri živih bitjih, ampak tudi pri neživih stvareh. Tudi loke in lire spustimo, da bi jih lahko zopet napeli. Na splošno se telo ohranja s pomanjkanjem in zadovoljitvijo, duh pa s počitkom in delom.

Prav je ošteti nekatere očete, ki izročijo svoje sinove vzgojiteljem in učiteljem, sami pa nikoli ne pridejo ne gledat ne poslušat njihovega učenja in [9D] ne izpolnijo svoje temeljne dolžnosti. Vsakih nekaj dni morajo pogledati, kako je z njihovimi otroki, in se ne zanašati na red najetih učiteljev. Pa tudi ti bi posvečali večjo skrb otrokom, če bi morali od časa do časa polagati račun. V tej zvezi je duhovit izrek konjskega hlapca, češ da nič tako ne odebeli konja kot kraljev pogled.

Od vsega pa je treba pri otrocih najbolj uriti in z navado utrjevati spomin. Spomin je namreč kakor zakladnica izobrazbe. Zato so si v pripovedkah izmislili, da je Mnemozine, boginja spomina, mati Muz, ter s tem v prisposobi pojasnili, da nič tako ne [9E] oblikuje in vzgaja kot spomin. Tega je torej treba uriti v obeh primerih, bodisi da imajo otroci dober spomin že po naravi, ali pa nasprotno, če so pozabljivi. Okrepili bomo dar narave in dopolnili njeno pomanjkljivost. Prvi bodo boljši od ostalih, drugi pa bodo boljši od njih samih. Lepa je Heziodova misel:

»Če majhno k majhnemu postaviš,
in večkrat to storiš, postane brž veliko.«

Očetje naj tudi ne pozabijo, da spominski del učenja ne prispeva veliko le k izobrazbi, [9F] ampak tudi k vsakodnevnim življenjskim opravilom. Spomin na pretekla dejanja postane zgled za dober načrt prihodnjih.

14. Sinove je treba tudi odvrčati od grdega govorjenja. Kot pravi Demokrit, je »beseda senca dejanja.« Nadalje je treba poskrbeti za to, da so [10A] vljudni in prijazni v pogovoru. Nič namreč tako upravičeno ne vzbuja mržnje kot nepriljuden značaj. Otroci tako med vrstniki ne postanejo nepriljubljeni, če so v pogovoru popustljivi. Dobro je, če veš, ne le, kako zmagati, ampak tudi, kako sprejeti poraz, kjer bi bila zmaga v škodo. Čisto zares obstaja Kadmova zmaga. Kot dokaz tega naj navedem modrega Evripida, ki pravi:

»Kadar dva v pogovoru se spreta,
bolj je moder tisti, kdor se ukloni.«

[10B] Treba je reči še nekaj, kar ne smejo mladi nič manj upoštevati od tega, kar sem že povedal, ampak celo še bolj. To je naslednje: živeti skromno, brzdati jezik, krotiti jezo, obvladati dejanja. Potrebno je preudariti, kako pomembna je vsaka od teh stvari. Bolj bo jasno iz primerov. Da začnem kar z zadnjim: nekateri, ki segajo po nepoštenem dobičku, zapravijo ugled, ki so si ga pridobili v preteklosti. Špartanci so Gilipa, ki je odvezal mošnje z denarjem, izgnali iz Šparte.

[10C] Značaj, ki se ne razburi, je znamenje modrega človeka. Sokrata je nekoč brcnil nek zelo predrzen in nesramen fant. Ko je Sokrat videl, da so se ljudje okrog njega razjezili in so bili tako razburjeni, da so hoteli fanta celo tožiti, je rekel: »Če bi me brcnil osel, bi hoteli, da ga brcnem nazaj?« Vendar pa fant ni povsem ušel kazni; ker so ga sramotili in zmerjali z »brco«, se je nazadnje obesil.

Ko je Aristofan dal uprizoriti komedijo Oblaki in je na vse načine sipal na Sokrata ves svoj prezir, je nekdo od navzočih Sokratu rekel: »Sokrat, nisi jezen, ko te takole zasmehuje v komediji?« [10D] »Pri Zevsu, nikakor,« je odgovoril, »na odru se mi rogajo, kot kadar sem na veliki gostiji med prijatelji.« Sorodno in podobno temu se zdi, da sta ravnala Arhitas iz Tarenta in Platon. Ko se je Arhitas vračal iz vojne (kjer je bil slučajno poveljnik) in je našel posestvo opustošeno, je poklical oskrbnika in mu rekel: »Za tole bi ti bilo žal, če ne bi bil jaz preveč jezen.« Platon, ki je bil jezen na požrešnega in nesramnega sužnja, je poklical Speusipa, sina svoje sestre, in mu rekel: »Pretepi tegale! Jaz sem preveč jezen.« Sam pa se je umaknil proč. Morda bo kdo rekel, da ni lahko tako ravnati in da je takšna dejanja težko posnemati. To vem tudi sam. Vendar pa jih je treba poskusiti jemati za zgled, [10E] kolikor je mogoče, da bi ukrotili večji del svoje silne, poblaznele jeze. V drugih rečeh tem možem nismo kos ne v izkušnjah ne v plemenitosti. A prizadevajmo si nič manj kakor oni, da bi kot božji svečeniki in baklonosci modrosti posnemali in poskusili takšna dejanja, kolikor je v naši moči.

Če kdo misli, da pomeni brzdati jezik (od trditev, ki sem jih postavil, preostaja še ta in zahteva pojasnilo) nekaj nepomembnega in neznatnega, je daleč od resnice. Molk v pravem trenutku je modra stvar in boljša od vsake besede. Zdi se mi, da so ljudje [10F] v starih časih zato uvedli posvetitev v misterije, da bi s tem, ko se navadimo molčati tu, prenesli strah pred božjimi skrivnostmi tudi na zanesljivo zvestobo v ohranjanju človeških skrivnosti. Nihče še ni obžaloval, da je molčal, mnogi pa, da so govorili. Zamolčano besedo zlahka povemo kasneje, izrečene pa ni mogoče vzeti nazaj. Slišal sem že za premnoge ljudi, ki so zabredli v največje nesreče, ker so [11A] v govorjenju šli čez mero. Enega ali dva primera od teh bom navedel, druge pa bom pustil

ob strani. Ko se je Filadelf poročil s svojo sestro Arsinoo, je Sotades rekel: »Ne smeš v to luknjo porivati osti.« Veliko let je tako gnil v ječi in zaradi neprimerne blebetanja trpel zaslužen kazen. Da je druge spravil v smeh, je moral sam dolgo časa jokati. Nekaj podobnega in sorodnega temu je rekel in zato trpel kazen tudi sofist Teokrit, ampak to je še veliko hujše. Ko je Aleksander naročil Grkom, naj pripravijo škrlatna oblačila, da bi ob vrnitvi žrtvoval [11B] daritve za zmago v vojni proti sovražnikom in so morala grška mesta plačati davek na vsakega prebivalca, je Teokrit pripomnil: »Prej sem bil v dvomih, zdaj pa sem prepričan, da je to Homerjeva »škrlatna smrt.« Zaradi tega si je nakopal Aleksandrovo sovraštvo. Makedonskega kralja Antigona, ki je bil slep na eno oko, je spravil v hudo jezo, ker mu je očital telesno hibo. Antigonos je Evtropiona, ki je opravljal službo glavnega kuharja, poslal k njemu in zahteval, naj pride in se mu pridruži v pogovoru. Ko mu je Evtropion to večkrat prišel sporočit, mu je Teokrit rekel: »Dobro vem, da bi me rad Kiklopu surovega postregel na mizo.« Tako se je ponorčeval iz prvega zaradi slepote, iz drugega pa, [11C] ker je kuhar. Evtropion je rekel: »Potem boš ob glavo in boš plačal kazen za to svojo blebetavost in norost.« Kralju je sporočil Teokritovo opazko, ta pa je poslal ponj in ga dal usmrtiti.

Poleg vsega tega pa je treba otroke navajati, da govorijo resnico. To je najsvetejša dolžnost. Laganje je primerno edino za sužnje in si zasluži, da ga vsak človek prezira in ga ne dopušča niti spodobnim sužnjem.

15. Kar sem do sedaj povedal o dostojnem vedenju in razumnosti otrok, sem rekel brez dvoma ali pomišljanja. Glede tega, kar nameravam pripovedovati sedaj, pa sem negotov in v dvomih. Nagibam se [11D] zdaj sem, zdaj tja, kot na tehtnici in se ne morem nagniti na nobeno stran. Hude pomisleke imam, ali naj stvar priporočam ali odsvetujem. Vendar pa moram tvegati in spregovoriti tudi o tem. Za kaj torej gre? Ali je treba možem, ki se vnamejo v ljubezni do mladih fantov, dovoliti, da so skupaj z njimi in se družijo, ali pa je prav nasprotno: braniti in preganjati druženje z njimi. Če se namreč ozrem na očete, ki so nepopustljivi, ostri v svojem vedenju in neprijazni ter menijo, da je takšno početje neznanska sramota za njihove sinove, potem bi ga s pomislekom priporočal in zagovarjal. Če pa se [11E] zopet ozrem na Sokrata, Platona, Ksenofonta, Ajshina in Kebeta ter na vso množico tistih mož, ki so odobraval ljubezensko zvezo med moškimi in so mlade fante vodili v šolanju, v državniških spretnostih in oblikovanju odličnega značaja, potem sem spet drugačnega mnenja in se nagibam k posnemanju teh mož. Pritrjuje jim tudi Evripid, ki pravi takole:

»Obstaja med ljudmi ljubezen še drugačna,
ljubezen v čistem, poštenem, plemenitem srcu.«

Ne smem izpustiti [11F] resne in hkrati duhovite Platonove pripombe. Pravi, da je treba odličnim dovoliti, da poljubijo katerega koli lepega fanta, če hočejo.

Seveda se sme zavračati tiste, ki hrepenijo le po telesni lepoti, vsekakor pa sprejeti tiste, ki ljubijo dušo. Treba se je izogibati takšni ljubezni, ki je bila običajna v Tebah in v Elidi, ter tisti na Kreti, ki je [12A] pomenila krajo otrok, posnemati pa ljubezen v Atenah in v Šparti.

16. O tem naj torej vsakdo misli tako, kot je v skladu z njegovim prepričanjem. Potem ko sem spregovoril o poslušnosti in o dostojnem vedenju otrok, bom zdaj prešel k času mladosti in spet povedal le nekaj besed o tem.

Večkrat sem že grajal očete, ki so odgovorni za slabe navade. Ti so otrokom sicer priskrbeli vzgojitelje in učitelje, pustili pa so, da se je vihravost mladih fantov razrasla brez meja. Nasprotno pa bi morali posvečati večjo skrb in [12B] previdnost fantom kot pa otrokom. Kdo pa ne ve, da so napake otrok majhne in se jih da zlahka povsem popraviti: morda to, da se ne menijo za vzgojitelje in goljufajo učitelje ter jih ne ubogajo. Napake mladih fantov pa so strašne in pogubne: nezmernost pri hrani in pijači, kraja očetovega premoženja, kockanje, veseljačenja in popivanja, ljubezenski užitki z mladimi dekleti in zapelevanje poročenih žensk. Mladostno razposajenost je zato treba skrbno omejevati in brzdati. Mladost ne pozna meja v užitkih, nemirna je in potrebuje uzdo, tako da tisti starši, ki v tej dobi močno [12C] ne zategnejo vajeti, s svojo nespametjo na tihem dopuščajo pregrehe. Razumni očetje bi tako morali zlasti v tem času fante varovati, bdeti nad njimi in jih spametovati z nauki, grožnjami in prošnjami ter s primeri tistih, ki so zaradi uživaštva zabredli v nesreče, ter tistih, ki so z oblastjo nad seboj dosegli hvalo in dober sloves. Ravno to dvojje je namreč temelj odličnosti: upanje na čast in strah pred kaznijo. Prvo nas spodbuja k plemenitemu [12D] ravnanju, drugo pa nas odvrača od slabega.

17. Nasploh je treba otrokom braniti, da bi se družili s slabimi ljudmi. Navzamejo se namreč nekaj njihove pokvarjenosti. To je učil tudi Pitagora v prispodobah, ki jih bom tu navedel in razložil. Veliko namreč pripomorejo k doseganju odličnosti. Na primer:

»Nej jej rib črnorepk!« kar pomeni, da se ne druží z ljudmi, ki imajo značaj, črn od hudobije.

»Ne stopaj čez brv!« To pomeni, da je treba najbolj ceniti pravičnost in ne iti preko nje.

»Ne usedi se na mernik!« Izogibati se je treba lenobi in misliti na to, da [12E] poskrbiš za vsakdanji kruh.

»Ne podajaj vsakomur desnice!« kar pomeni, da ne smeš prehitro sklepati prijateljstev.

»Ne nosi tesnega prstana!« pomeni, da je treba živeti svobodno in se z ničemer ne omejevati.

»Ne drezaj v ogenj z železom!« pomeni, da ne smeš dražiti jeznega človeka. To ni prav, kajti jeznemu se je treba umakniti.

»Ne jej srca!« pomeni, da ne rani svoje duše in je ne razjedaj s skrbmi.

»Izogiblji se fižola!« To pomeni, da se ne smeš ukvarjati s politiko. Včasih so namreč s fižolom [12F] izglasovali konec opravljanja državne službe.

»Ne meči hrane v kahlo!« Hoče reči, da ne vsiljuj modre besede ničvrednemu človeku. Beseda je namreč hrana mišljenja, človeška hudočija pa jo umaže.

»Ne vračaj se nazaj, ko prideš do meje!« Pomeni: ko boš moral umreti in boš videl konec življenja blizu pred seboj, prenesi to mirno in se ne boj.

Vrnil se bom h glavni misli na začetku. Kot sem že dejal, je treba otroke odvracati od vseh slabih ljudi, še zlasti od priliznjencev. Naj zdaj še enkrat ponovim, [13A] kar znova in znova govorim mnogim očetom. Ni bolj pogubne vrste ljudi, ki bi bolj zanesljivo in hitreje pokvarila mladino, kot so prilizovalci. Popolnoma uničijo tako očete kot sinove. Prvim zagrenijo starost, drugim mladost. Pred nasvete postavljajo užitek kot neizogibno vabo. Bogatim sinovom očetje priporočajo treznost, priliznjenci popivanje, prvi zmernost, drugi zopet razuzdanost, prvi varčnost, drugi razsipnost, prvi delavnost, drugi lenobo. Pravijo: »Vse življenje je le trenutek v času. Treba je uživati, ne životariti. [13B] Kaj nas brigajo očetove grožnje? Stari blebetač je, z eno nogo že v krsti; kmalu ga bomo dvignili na rame in ga nesli pokopat.«

Kakšen od njih sinovom nastavlja cipo ali ponuja poročeno žensko in vzame ter zapravi, kar je oče prihranil za starost. Ostudna svojat! Hlinijo prijateljstvo, a ne vedo, kaj je iskrenost, bogatim se prilizujejo, revne pa zaničujejo, mladino si pridobijo s prebrisano spretnostjo, režijo se, kadar se njihovi zaščitniki smejejo. Zlagani, zavrženi del človeštva, ki živi le tako, kot prikimavajo bogati. Rojeni so svobodni, a po lastni izbiri so sužnji. Kadar jih ne žalijo, so [13C] videti užaljeni, ker se potem ti zajedalci redijo zama.

Če je torej kakemu očetu mar za pravilno odraščanje svojih otrok, mora odganjati to pokvarjeno zalego, odganjati pa mora tudi izprijene sošolce. Tudi ti so namreč zmožni pogubiti še tako spodoben značaj.

18. To so bile torej besede o tem, kaj je dobro in koristno. Zdaj nameravam govoriti o povsem človeških stvareh.

Kljub vsemu pa ne mislim, da bi očetje morali biti po naravi do skrajnosti strogi in trdosrčni, ampak naj bi velikokrat spregledali kako

manj hudo napako in se spomnili, da so bili tudi sami mladi. Kakor zdravniki pomešajo [13D] grenka zdravila s sladkimi sokovi in tako dosežejo, da prijetno vodi h koristnemu, tako morajo očetje svoje graje združiti z blagostjo ter včasih popustiti željam otrok in razrahljati vajeti, drugič jih spet zategniti, predvsem pa mirno prenesti njihove napake. Če že ne tega, pa naj se vsaj hitro pomirijo, kadar se razjezijo. Gotovo je bolje, če so očetje nagle jeze kot pa zlovoljni, ker sta čemerčnost in nespravljljivost nemajhen dokaz sovraštva do otrok. Dobro se je pretvarjati, da za nekatere napake ne veš in se obračaš nanje [13E] kot slep in gluha na stara leta, tako da kake stvari, ki se dogajajo, gledaš, pa jih ne vidiš, poslušaj, pa jih ne slišiš. Napake prijateljev prenašamo. Kaj pa je nenavadnega, če prenašamo tudi napake otrok? Sužnjev, ki so bili dostikrat pijani, nismo kaznovali zaradi pijančevanja. Si bil kdaj skop? Potem bodi zdaj darežljiv! Si se kdaj jezil? Odpusti zdaj! Te je sin kdaj s sužnjevo pomočjo ogoljufal? Zadrži svoj bes! Je kdaj na polju vzel vpreženo živino? Ko se je vrnil, je ves zaudarjal od popivanja prejšnjega večera? Nič nisi opazil! Diši po mazilih? Molči! Tako se uporna mladina ukroti.

19. Tiste, ki se predajajo strastem in [13F] nočejo poslušati opominov, je treba poskusiti vpreči v zakon. Poroča je najzanesljivejši jarem za mladino. Sinove je treba oženiti z ženskami, ki niso dosti uglednejše niti bogatejše od njih. Pameten je rek: »Drži se sebi enake!« Kajti tisti, ki se [14A] oženijo z žensko dosti višjega stanu, ne postanejo možje svojih žena, ampak sužnji njihove dote.

20. Nekaj malega bom še dodal, nato pa bom zaključil z nasveti. Očetje morajo bolj kot vse drugo s tem, da ne delajo nobenih napak in vselej ravnajo tako, kot je prav, otrokom dajati jasen zgled, da bodo gledali njihovo življenje kot v ogledalu in jih bo to odvrčalo od sramotnih dejanj in besed. Kajti tisti, ki očitajo svojim sinovom napake, ob tem naletijo na enake lastne. Samim sebi postanejo tožniki, ko se skrivajo za imeni sinov. Če je njihovo življenje povsem izprijeno, potem ne grajajo iskreno niti sužnjev, kaj šele sinov. [14B] Razen tega jim postanejo morda celo svetovalci in učitelji njihovih napak. Kjer so namreč stari ljudje brez sramu, tam so praviloma mladi najbolj predrzni.

Prizadevati si je torej treba storiti vse, kar je primerno, da postanejo otroci razumni in vzgojeni ter posnemati Evridiko, ki je bila povsem neizobražena Ilirka, a se je lotila učenja pozneje v zrelih letih, da bi poučevala otroke. Njeno ljubezen do njih dovolj dokazuje napis, ki ga je posvetila Muzam:

»Evridika, hči Hire, za izpolnjeno željo,
[14C] Muzam, svojim someščankam, v dar.
Branja, ki je temelj znanja,

mati krepka fanta je skrbno naučila.«

Izpolniti vse moje nasvete je morda pobožna želja ali priporočilo. Da bi sledili večini od njih, potrebujemo srečo in veliko truda, pa vendar so dosegljivi človeški naravi.

IV
MISCELLANEA

Matjaž Babič, *Žgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za klasično filologijo, Ljubljana, 2004 (recenzija)

Delo Matjaža Babiča *Žgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika* je izšlo kot univerzitetni učbenik, namenjen študentom latinskega jezika in književnosti, ali, kot pravi pisec v predgovoru (str. 1), je »pripomoček za predavanja iz predmeta Latinsko zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje«. Kot tak je pravzaprav pionirsko delo, saj gre za prvi učbenik s področja zgodovinskega jezikoslovja katerega od klasičnih jezikov, ki je v celoti izvirno slovensko delo. O tem priča že seznam osnovne literature s področja, ki jo navaja avtor (str. 2), in je takorekoč vsa tujejezična. Kot deloma primerljiv priročnik, čeprav s področja grškega zgodovinskega jezikoslovja, bi bilo možno omeniti samo še prevod dela P. Chaintraina *Grško zgodovinsko oblikoslovje*, (pripravil ga je prav pisec pričujočega dela sam), ki je pred leti zgolj kot interna izdaja izšel na oddelku za klasično filologijo.

Delo *Žgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika* je veliko več kot zgolj »pripomoček«, saj tematiko obravnava celovito in zao-kroženo, tako da je primerno za vse, ki jih področje utegne zanimati, ne le za študente latinskega jezika ali morda primerjalnega jezikoslovja. K razmeroma široki uporabnosti in berljivosti marsikaj prispeva ena izmed odlik dela, to je kar se da preprost, nadvse tekoč in lahko razumljiv slog, kar je na področju

ne le zgodovinskega jezikoslovja, ampak jezikoslovnih del nasploh, velika redkost in težko dosegljiv cilj. Med drugim si prizadeva za dosledno slovenjenje strokovnih izrazov, tudi tam, kjer so v obstoje-čih latinskih slovnica v rabi tujke; tako so na primer frekventativni glagoli »ponavljalni«, inkohativni »začenjalni«, kavzativni pomen je »povzročevalni« in intenzivni »krepilni«; pri novejših terminoloških rešitvah je vselej naveden tudi starejši izraz.

Kot je razvidno že iz naslova, pričujoči učbenik obravnava dve področji, latinsko zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje. Področji sta obravnavani ločeni v dveh osrednjih razdelkih knjige (*Glasoslovje* str. 32-105, *Oblikoslovje* str. 106-255). Vsako od večjih poglavij kot tudi podpoglavja, ki so prikazana v zelo natančnem kazalu (str. 265-285), uvede, kot je v zgodovinski slovnici pričakovano, prikaz stanja posameznih jezikovnih značilnosti v indoevropskem prajeziku, ki mu sledi obravnava razvoja znotraj latinščine. V tem pogledu učbenik seznanja bralca z dognanji sodobnega zgodovinskega jezikoslovja in jih uporabi na področju latinske zgodovinske slovnice.

Pri obravnavi razvoja znotraj latinščine pisec izhaja iz stanja v klasični latinščini, ki je bralcu gotovo najbližja, in ga najprej osvetli z vidika indoevropskega prajezika ter starejših obdobj latinskega jezika. Kot je znotraj zgodovinskega jezikoslovja nujno, so v obravnavo latinskih jezikovnih značilnosti pritegnjene vzporednice iz drugih, zlasti starejših indoevropskih jezikov (praslovanščine, stare indijščine, hetitsčine

itd.). Zdi se, da v pričujočem delu prevladujejo primerjave latinščine s staro grščino, kar na svoj način prispeva k večji razumljivosti in preglednosti besedila, saj so bralci, ki jim je delo v prvi vrsti namenjeno (to je študentje klasične filologije), v največji meri seznanjeni seveda prav s starogrškim jezikom. Razlaga je vseskozi kar se da nazorna in razumljiva. K temu pripomorejo tudi preglednice in nenazadnje primerna velikost pisave ter potemtipe besedila. Posebej jasne, nazorne in zanimive so definicije, ne le pojmov s področja zgodovinskega jezikoslovja, ampak tudi splošno jezikoslovnih, kot so slovnični in naravni spol, oseba, »nepravilnost« v jeziku itd. V tem pogledu pričujoče delo prekaša marsikatero opisno slovnico.

Tako kot se vsako poglavje prične s stanjem v indoevropsčini, je zaključni del namenjen razvoju v pozni latinščini in na prehodu v romanske jezike. Na ta način dopolnjuje učbenik *Uvod v romansko jezikoslovje*, ki je ga je prav tako na Filozofski fakulteti izdal Mitja Skubic, prvič že leta 1989. (Tudi ta letnica kaže, kakšen manjko zapolnjuje pričujoče delo Matjaža Babiča.)

Oba osrednja razdelka, to je Glasoslovje in Oblikoslovje, povezujejo številne opombe, ki zlasti v drugem delu bralca usmerijo na ustrezna poglavja v prvem delu učbenika, in dokazujejo, da je zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje nadvse smiselno obravnavati v enotnem delu.

Nepogrešljiva za razumevanje tako zapletene snovi, kot je (latinsko) zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje, sta uvodni in zaključni del knjige. V uvodnem delu (str. 5–29)

so predstavljena osnovna izhodišča modernega zgodovinskega jezikoslovja, tako širšega indoevropskega kot ožjega latinskega, obdobja v zgodovini latinščine in njen odnos do drugih jezikov, ki so se v antiki govorili na Apeninskem polotoku, njen položaj med ostalimi indoevropskimi jezik, ter vprašanje, ki je pomembno zlasti s stališča zgodovinskega glasoslovja latinskega jezika, to je nastanek in razvoj latinske abecede. V zaključnem delu knjige (str. 256–285) z naslovom Dodatek pa je predstavljen odlomek iz spisa M. Capelle *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, ki opisuje izgovorjavo posameznih latinskih glasov, in - kot najpomembnejši vir za preučevanje starejše latinščine – izbor iz najstarejših latinskih napisov; slednji (vseh skupaj je 15) so navedeni tudi v klasični latinski različici, ne le v izvirni, kar močno olajša njihovo razumevanje, in so posebej dragoceni, saj tovrstna besedila sicer niso najlažje dosegljiva. Delo tudi sicer odlikuje bogastvo gradiva. Ugotovitve modernega zgodovinskega jezikoslovja so namreč pogosto podkrepljene z neposrednimi pričevanji latinskih slovničarjev in drugih piscev.

Delo torej bralca v osnovi seznanja z dognanji zgodovinskega jezikoslovja na področju latinskega jezika, in na ta način z zgodovinskega vidika osmišlja številne slovnične lastnosti, ki jih opisne slovnice zgolj opisujejo. Vendar je gotovo zanimivo tudi v širšem smislu. Tako poglavje o glasoslovju na podlagi moderne znanstvene argumentacije prinaša celovit pregled izgovorjave latinščine v tako starejših kot mlajših zgodovinskih obdobjih, in tako ponuja odgovore

vsem, ki jih zanimajo tako splošno znana vprašanja s področja latinske slovnice kot je vprašanje »pravilne« izgovorjave. Nasploh je učbenik Matjaža Babiča *Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika* nepogrešljiv priročnik za razumevanje latinskih besedil. Še zlasti pravilno

razumevanje besedil, tudi literarnih, pisanih v arhaični latinščini, je brez tovrstnega priročnika takorekoč nemogoče. Lahko si želimo podobnih del s še drugih področij.

Jerneja Kavčič

K prevodu Aristotelovega spisa *O nebu* : beseda prevajalca na tiskovni konferenci ob izidu knjige

Spoštovani!

Pozdravljam vse, ki ste se z mano prišli veseliti izida te knjige, kajti rojstvo – četudi je to rojstvo knjige – JE razlog za veselje.

Pozdravljam tudi one, ki so semkaj prišli, da s svojim budnim očesom premerijo in pretehtajo besede, zapisane v tej knjigi. In prav na tem bojnem polju se boste radi ali neradi morali soočiti s prevodom, pod katerim sem podpisan. Zato najprej nekaj besed v zagovor temu, zakaj sem se odločil pristopiti k temu projektu. Predvsem je šlo najprej za izziv, potem za preizkus vzdržljivosti, kasneje za načelo vztrajnosti. V približno tri obdobja tako lahko razdelim tudi potek prevajanja: v prvem obdobju (tudi najdaljšem) sem se prebijal skozi vsako besedo: marsikatera pot se mi je včasih zazdela preveč strma, preveč neprehodna in cilj preveč oddaljen, zato že kar neviden. Dvakrat sem si moral v tem času vzeti daljši odmor, da so se hudourniki prevajanja zlili v sicer večjo, a zato mirnejšo, globljo in obvladljivejšo reko misli, ki je – mirum auditu – dobivala celó zaokroženo

podobo. Morda najbolj čustven trenutek je zame bil, ko sem premagal še zadnji stavek zadnjega odstavka v 4. (zadnji) knjigi; pika, ki sem jo postavil takrat, je v sebi nosila težo vsega prevoda.

V drugem obdobju sem svoj prevod popravljaj, a moram priznati, da z znanstvenega vidika morda celo na slabše, ker sem podlegel skušnjavi, pred katero je postavljen vsak prevajalec, namreč, da bi prevod naredil razumljiv, privlačen in berljiv. Rezultat teh prizadevanj (ki tako rekoč delujejo mimo prevajalca) je bil – recimo mu – literarni prevod, ki je v mnogočem ustrezal mojim pričakovanjem in željam. TODA govoriti o Aristotelovih spisih (POZOR: govorimo o spisih, ki so prišli do nas, ne o tistih, za katere celo sam Ciceron kaže nenavadno živo navdušenje) kot o razumljivih, privlačnih in berljivih je v najboljšem primeru delna (ali celo prikrojena) resnica, če ni celo zmota. Zato tretje obdobje prevajanja ne nosi nič manjše teže, nič manjšega pomena pri končnem prevodu.

V tem obdobju sem intenzivno sodeloval z dr. Veselom, ki je moj prevod spet in spet »potegoval k tlom«, tako da je postajal bolj podoben izvirniku, da se je vedno bolj osvo-

bajal literarne tančice, s katero sem ga ovil, in da je postajal ter na koncu tudi postal – kolikor mi seveda dovoljuje videti subjektivni pogled – aristotelovski. Zaradi tega krožnega popotovanja od Aristotelovega spisa do aristotelovskega prevoda v slovenščino mi bo delo na tej knjigi ostalo v nadvse prijetnem spominu, čeprav moram hkrati pripomniti, da je prevod moč vedno izboljševati in popravljati. Njegov najtemeljitejši kritik pa je čas, zato mu ga z lahkim srcem prepuščam.

Ta Aristotelov spis bo (vsaj iz znanstvene perspektive) lažje brati predvsem zato, ker je izdaja dvojezična: ob slovenskem prevodu stoji grški original. Kolikor bolj je to obremenilno za prevajalca, toliko bolj je v prid samemu spisu in mislim, ki so zajete v njem. Samo želim si, da bi del v dvojezični izdaji bilo še več in da bi založba, ki se je tako pogumno lotila te vrste izdaj, pri njih vztrajala še naprej.

Rečeno mi je bilo, naj za to kratko uvodno predstavitev izpostavim terminološke težave in iskanje njihovih rešitev. Pravzaprav je težko narediti neko pametno sintezo vsega tistega, na trenutke tudi mukotrpnega dela, ko prevajalec najprej nekaj bere pri enih, potem posluša od drugih, nato sprašuje za nasvete izkušenejše in modrejše, na koncu pa se sam pri sebi sooči z nasprotnimi argumenti, ki jih mora v duhu enotnega spisa skladno združiti v podobo NEBA, SVETA, CELOTE in VSEGA (to so izrazi, s katerimi Aristotel poimenuje vesolje). Zato je edina primerna sinteza, ki vam jo lahko iskreno ponudim, pravzaprav le prevod. Kljub

temu vas lahko napotim po bližnjici, ki jo najdete čisto na koncu knjige. Nosi preprost naslov »Glosarij«, v njej pa so vsi strokovni izrazi, ki nastopajo v tem delu. Izhodišče predstavlja grška beseda, ki ji je dodan slovenski prevod, takoj za njim pa so navedena mesta, kjer se beseda v originalu nahaja. Kadar grška beseda zahteva več slovenskih prevodov, so mesta ponavadi navedena za vsakim slovenskim pomenom. Glosarij je dobrodošel pripomoček, seveda pa ga je treba jemati »cum grano salis«.

Zahvale: 1) Kristijanu Šinkecu, ki mi je požrtvovalno pomagal pri delu z glosarijem; 2) dr. Vojislavu Likarju, ker je od najinega prvega srečanja pa do zadnjih korektur zaupal vame (bolj kot jaz sam); 3) dr. Matjažu Veselu, čigar zasluge sem že omenil, poudariti pa moram, da je bil vsakič, ko sem ga zasul s problemi in svojim videnjem njihovih rešitev, nadvse pripravljen na pogovor in da je odnos, kakršnega sva vzpostavila na osnovi pogovorov, v marsičem pripomogel k razrešitvi težjih mest v delu; 4) dr. Matjažu Babiču, ki je dvakrat nastopil v vlogi Hermesa, prvič, ko mi je omenil, da na založbi iščejo prevajalca za Aristotelov kozmološki spis, in drugič, ko je moja voljo, ki je pod dozdevno pretežkim bremenom že začela klecati, s strogo in neomahljivo besedo zopet spravil k sebi; 5) vsem ostalim, ki so mi prisluhnili, ko sem jim razlagal svoje prevajalske težave, vsem, ki so se hoteli pogovarjati o njih in predvsem vsem onim, ki so me bodrili v težavnih trenutkih. Hvala!

Pavel Česarek

Giovanbatista Galdi: *Grammatica delle iscrizioni latine dell' impero (provinze orientali)*. Morfosintassi nominale. Herder editrice, Roma 2004. 540 str. (recenzija)

Pričujoča knjiga je po dolgem času prva, ki se spet ukvarja z jezikovnimi značilnostmi latinskih napisov. Preučiti slovnične posebnosti vseh latinskih napisov je zalogaj, ki si ga nekdo sam težko privošči, saj količina že obstoječih napisov in še z dodatkom tistih, ki jih na novo najdejo vsako leto, tega ne bi dopuščala. Avtor se je tega zavedal, zato se je odločil področje svojega preučevanja omejiti, kar je storil na dva načina. V mislih imam v prvi vrsti geografsko opredelitev, saj se je posvetil samo vzhodnim provincam (Recija, Norik, Dalmacija, Dacija, Mezija, Trakija, Makedonija, Epir, Ahaja, Azija, Pont in Bitinija, Galacija, Licinija in Pamfilija, Kilikija, Kapadokija, Sirija, Judeja, Mezopotamija, Arabija in Egipt), kar pove že v samem naslovu. Med vzhodne province je avtor uvrstil tudi nekatere, ki jih običajno ne označujemo tako (vsaj Norik in Recija); ta opredelitev ni najbolj ustrezna, zato je naslov nekoliko zavajajoč. S podnaslovom pa natančneje opredeli tisti del slovnice, ki ga bo v danem primeru zanimal: *morfosintassi nominale*. Prvi del je posvečen oblikoslovju, a ne celotnemu, pač pa samo oblikoslovju samostalnika in zaimka, v nadaljevanju pa sledi še obravnava njune skladnje.

Glavna vira, od koder je avtor črpal napise, sta dva: *CIL III - Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae* – in vse

številke *Année Épigraphique* od 1888 do 1999. Kratki geografski in zgodovinski predstavitvi prostora, s katerim se avtor ukvarja, v uvodu sledi opis metod analize, kjer se srečamo z glavnimi vrstami napak, ki se nahajajo na napisih in pogosto niso samo to, pač pa so odraz konkretne podobe jezika na nekem območju. Gre za napake, ki so glasoslovno-oblikoslovne narave, za tiste, ki so posledica pisave (v določenih primerih so to prave pravopisne), ter skladenjske napake. Avtor razdeli analizo na dva velika dela: na oblikoslovje in skladnjo, ki se razcepita še naprej. Prvo razpade na oblikoslovje samostalnika in oblikoslovje zaimka; drugo na skladnjo ujemanja (*d'accordo*) in skladnjo sklonov (*dei casi*).

Oblikoslovje samostalnika avtor obravnava sistematično po posameznih deklinacijah, kjer sledi logiki sklonov (od prvega do šestega), najprej v ednini in nato še v množini. Vsakemu sklonu posebej se avtor posveti natančno in predstavi vse možne oblike, ki se za nek sklon na napisih pojavijo. Oblike, s katerimi se avtor v knjigi ukvarja, so deviacija od ustaljenih norm latinske slovnice, a kot takšne nudijo dodaten vpogled v razvoj latinskega vulgarnega jezika. Na njihovi osnovi namreč lahko preučujemo razloge, ki so privedli do točno takšne nepravilne forme, saj se vzroki velikokrat skrivajo globlje, ne samo v kamnosekovi površnosti.

Vsaki deklinaciji posebej je posvečeno razmeroma veliko prostora, saj je nenavadnih in nepričakovanih oblik določenih sklonov (skoraj vseh) veliko, avtorjeva razlaga pa temelji na konkretnih primerih napisov, brez

katerih si te knjige tako ali tako ni mogoče niti zamisliti. Oblike, ki so v primeru pričujoče knjige obravnavane na osnovi napisov iz vzhodnih provinc rimskega imperija, niso nekaj novega ali presenetljivega, saj se je mogoče z njimi srečati tudi v literarnih delih, predvsem v tistih iz pozne antike, ko je latinska slovnica izgubljala svojo strogost in so v dela prodirali t.i. vulgarizmi. Dejstvo pa je, da so le-ti prisotni na napisih skozi vso zgodovino, sploh če govorimo o provincialnih napisih.

Nekatere sklonske oblike samostalnikov so tako popolnoma jasne, druge pa veliko bolj presenetljive in so se razvile le na določenem območju, kar je bila posledica tamkajšnjega avtohtonega jezika, ki z rimsko osvojitvijo nikakor ni nehal obstajati, pač pa je živel dalje kot pogovorni jezik. In kot je latinščina vplivala nanj, je tudi sam pustil svojo sled na uradnem jeziku rimskega imperija. V »grških« provincah se je ta interakcija vršila med dvema vodilnima jezikoma tistega časa: grščino in latinščino, kar prav tako ni ostalo brez dokazov na napisih, ki jih avtor navaja kot primere. Galdi opozarja na posebnosti kot *dativus adnominialis*, kjer se namesto genetiva uporabi dativ; na zmedo med nominativom in dativom; razlaga končnico *-vs*, ki je nastala kot rezultat kontrakcije končnice *-vus*; opozori na končnico *-um* (2. deklinacija), ki so jo uporabili za dativ ednine; govori o obliki *dibus* za *dis*; razloži končnico *-ebus* za dativ množine (3. deklinacija) in predstavi še številne druge oblike in posebnosti. Pri tem so še posebej zanimivi primeri iz Norika in Panonije, ki se nas neposredno dotikajo in eksplicitno navajajo in preučujejo

tudi napise s slovenskih tal. Kot zaključek obravnave deklinacij je avtor pripravil koristen tabelarni pregled vseh oblik, s katerimi smo se srečali tekom razlage. Preglednice so še posebej v pomoč zaradi tega, ker podajajo geografsko porazdelitev posameznih napak po provincah, na osnovi česar je mogoče ugotavljati tudi krajevno pogojene trende, ki so bili pogosto – kot že rečeno – posledica razvoja jezika, ki je bil vsaj delno pogojen tudi z avtohtonim jezikom.

Samostalniki je v okviru oblikoslovja posvečen še razdelek, ki se ukvarja s prehodi med spoli samostalnikov (moški – srednji; moški – ženski; ženski – srednji). Zmeda, ki je vladala na področju spola samostalnikov, priča med drugim tudi o želji po poenostavljanju sistema latinskega samostalnika. Tudi na tem mestu so prehodi in zamenjave razloženi na osnovi konkretnih primerov, ki jih tudi tukaj ni manjkalo.

Sledi oblikoslovje zaimka, ki je koncipirano podobno kot prej samostalniško, s tem da razlaga teče po posameznih vrstah zaimkov. Avtor začne z osebnimi in svojilnimi, nadaljuje s kazalnimi, oziralnimi in na koncu preuči še vse ostale. Kot zaključek obravnave zaimkov avtor doda še posebnosti, ki se pojavljajo pri števnikih.

Obravnava oblikoslovja se zaključí s končnim pregledom skupnih značilnosti pri samostalniki po posameznih deklinacijah, izpostavljene so posebnosti Mezije Inferior, predstavljeni samostalniki heteroklita (samostalniki, ki se sklanjajo po vzorcih različnih sklanjatev), pojasnjen je vpliv grščine; zaimki so odpravljeni zelo na kratko; še

enkrat pa se predstavi še obnašanje končnih soglasnikov (-m, -s).

Drugi del knjige, ki ima veliko manjši obseg, je posvečen skladnji. Najprej je obravnavana skladnja ujemanja, ki ga lahko razdelimo na ujemanje po številu, po spolu in glede na osebe. Pri slednjem ločujemo omahovanje med prvo in tretjo osebo, pa tudi tisto med drugo in tretjo. Sledi skladnja sklonov, pri kateri avtor sistematično in natančno predstavi posebnosti pri posameznih sklonih, ki se na področju skladnje samostalnikov in zaimkov pojavljajo. Pri nominativu je zanimivo že to, da lahko stoji namesto vseh ostalih sklonov, prav tako so predstavljene vse pomembne funkcije genetiva in odstopanja, ki se pri tem kažejo. Avtor se še enkrat ukvarja z *dativus adnominalis*, tokrat sicer bolj s skladijskega stališča, pa tudi z drugimi rabami tega sklona. Največ pozornosti pa posveti akuzativu in ablativu, ki si to tudi zaslužita, saj sta sklona z največ različnimi vlogami. Na tem mestu avtor poda še pomembno in zanimivo razlago, ki smo ji na napisih pogosto priča; gre namreč za izmenjavanje oblik *annos* in *annis*, ko hočejo povedati, kako dolgo je umrli živel. Upravičeno bi pričakovali obliko *annos*, saj bi

na vprašanje »kako dolgo?« moral stati akuzativ, a temu ni vedno tako. Povzetku drugega dela knjige, ki se skriva v kratkem pregledu spoznanj o skladnji ujemanja in skladnji sklonov, sledita samo še dva indeksa in izčrpna bibliografija predvsem na temo slovničnih značilnosti latinščine na napisih.

Pričujoča monografija je zapolnila vrzel, ki je že nekaj let vladala na tem področju, na katerem so nastajali predvsem krajši prispevki, ne pa kaj obsežnega. Jezik napisov sicer res ni bil bogat in ni vseboval zapletenih slovničnih struktur, gotovo pa je bil nekaj posebnega in prav te posebnosti si zaslužijo podrobnejše obravnave. Izrednega pomena pa je delo tudi za slovensko strokovno javnost, saj je med primeri mogoče najti mnoge napise z našega ozemlja. Pogosto so naši napisi uporabljeni kot konkretni primeri, na katerih so pojasnjene določene slovnične značilnosti, nepravilnosti ali nedoslednosti. Vsak, ki se ukvarja z rimskimi napisi na naših tleh, še posebej pa tisti, ki jih zanima jezik napisov, bo predstavljeno knjigo moral prej ali slej vzeti v roke in jo upoštevati kot zanesljiv vir.

Julijana Visočnik

Poročilo predsednika DAHŠ za obdobje november 2003 – november 2005

I. Uradne zadeve

Poročilo predsednika DAHŠ se običajno začne s točko »uradne

zadeve«. Tokrat bi jo lahko skorajda preskočili, ker ni bilo nobenih statutarnih sprememb, ne sprememb v organizaciji delovanja ali finančnega poslovanja, kakršne je bilo potrebno opraviti v bližnji preteklosti. Zato bom navedel le najnujnejše splošne

informacije. Kot je razvidno iz poročila blagajničarke DAHŠ, izkazuje transakcijski račun društva skladno razmerje prihodkov in odhodkov in zato stabilno stanje, kar je poglavitni cilj finančne strategije društva (poglavitni vir prihodkov so še vedno predvsem razni razpisi ministrstev in članarina, odhodke pa predstavljajo v prvi vrsti tiskarski stroški za revijo *Keria*, v manjši meri pa tudi organizacija raznih prireditev). Seveda pa ne sme ostati neomenjeno, da je društvo nemoteno finančno poslovalo predvsem zaradi skrbi in vestnega dela blagajničarke, doc. dr. Jerneje Kavčič. Pomembno pa je tudi, da je prejšnje vodstvo društva v svojem mandatu izpeljalo reorganizacijo finančnega poslovanja kakor tudi uredilo statutarne zadeve in predalo zgledno urejen arhiv; zaradi tega je bilo delo sedanjega vodstva neprimerno lažje.

Od zadnjega občnega zbora pred dvema leti je bila članom društva poslana ena sama položnica z zneskom plačila dvoletne članarine, kar pomeni določeno racionalizacijo stroškov in predvsem tajniškega dela. Na zadnjem sestanku UO DAHŠ 11. 11. 2005 pa je bil sprejet predlog, naj se višina članarine, ki je dosedaj znašala zgolj 2000 SIT, v prihodnje nekoliko poviša. O tem povišanju bo odločal UO na enem naslednjih sestankov. Na omenjem sestanku je bilo sklenjeno tudi, naj društvo okrepi dejavnost pridobivanja novih članov, zlasti med "svežimi" diplomanti klasične filologije.

II. Prireditve

Društvo je v tem mandatu priredilo nekaj odmevnih predavanj, še posebej pa velja poudariti, da je pri tem

uspešno sodelovalo s pomembnimi in v širši kulturni javnosti prepoznavnimi organizacijami:

1. Predavanja za člane društva
 - 16. 11. 2004 Gábor Bolonyai, predstojnik Oddelka za grščino Univerze Eötvös Loránd: *Aristotel o tipih govorov* (v sodelovanju z Oddelkom za klasično filologijo FF).
 - 28. 10. Giovanni Reale, profesor na milanski univerzi Srca Jezusovega: *Zakaj Evrope ni mogoče misliti brez Grkov, posebej brez njihove filozofije* (v sodelovanju z založbo Studia humanitatis ob predstavitvi slovenskega prevoda Realejeve *Zgodovine antične filozofije*).
 - 1. 12. 2005 - prof. dr. Niklas Holzberg (Universität München, Nemčija): *Uprizorjeno že pred Shakespearom: Hans Sachs in antični roman* (V sodelovanju z Oddelkom za klasično filologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in Historičnim seminarjem pri ZRC SAZU).

2. Literarni večeri

Priredili smo tudi dva literarno-družabna večera.

- 16. 12. 2004 je bil v prostorih Društva Slovenskih pisateljev v Ljubljani dobro obiskan večer, na katerem so prevajalci iz latinščine in grščine vseh generacij brali odlomke svojih prevodov po lastnem izboru. Branju je sledilo družabno srečanje pred božičnimi in novoletnimi prazniki, ki bi ga veljalo vpeljati kot tradicionalno prireditev, namenjeno sproščenemu druženju članov in utrjevanju pripadnosti društvu.
- 13. 11. 2005 je bila v istih prostorih prireditev v počastitev 75. letnice prof. Kajetana Gantarja, ki jo je DAHŠ organiziral skupaj z

društvom književnih prevajalcev. Osrednji dogodek je bil pogovor slavljenca z voditeljem Sandijem Čolnikom.

3. Didaktični kolokvij

Društvo za antične in humanistične študije Slovenije je 15. 5. 2004 v prostorih Društva Slovenskih pisateljev v Ljubljani priredilo didaktični kolokvij *Schola Musis amica?* o teoretičnih osnovah in praktičnih vidikih poučevanja književnosti pri latinščini in grščini v srednji in osnovni šoli. Z referati so sodelovali: prof. dr. Janez Vrečko (*Antika - naše korenine: o živosti epa, tragedije in helenističnega romana v našem času*); asist. dr. Brane Senegačnik: (*Manj je več: o različnih hermenevitičnih obzorjih akademskega in srednješolskega poučevanja antične tragedije*); prof. Nada Grošelj (*Antična književnost pri pouku jezuitov v Ljubljani*); prof. Janja Žmavc (*Književnost pri pouku latinščine na osnovni šoli*) in prof. Aleš Maver (*Pouk književnosti pri latinščini in slovenščini*).

III. Izdajateljska dejavnost

1. Revija Keria

Več o vsebinskih razsežnostih revije, o uredniškem delu ter dinamiki sodelovanja bo pri točki dnevnega reda, namenjeni reviji Keria, v uredniškem poročilu spregovoril prof. dr. Matjaž Babič, ki bo orisal tudi potek formalnih postopkov pri mednarodnem uveljavljanju (indeksiranju ipd.). Vsekakor pa lahko tudi zunanji sodelavci z zadovoljstvom ugotovimo, da se je revija v slovenskem prostoru uveljavila ne le kot osrednja stekovna in znanstvena publikacija za področje klasične filologije, temveč tudi kot

vse pomembnejši dejavnik za druga znanstvena področja, povezana z antiko; zlasti to velja za zgodovino, filozofijo in primerjalno književnost. V njej so začeli objavljati izvirne razprave tudi tuji strokovnjaki, kar predstavlja važen napredek v mednarodni prepoznavnosti.

2. Zbirka *Agora* in zbornik *Antika za tretje tisočletje*

Leta 2004 je izšel zbornik z naslovom *Antika za tretje tisočletje*, ki ga je izdal DAHŠ v sodelovanju z ISH. Zbornik temelji na prispevkih, ki so jih pripravili nastopajoči za posvetovanje z istim naslovom (to je bilo oktobra leta 2000 v Ljubljani), a ga dopolnjuje še vrsta drugih izvirnih člankov. Namen te publikacije je "predstaviti čim širšo paleto najrazličnejših pristopov v raziskovanju antike, tudi takih, ki si nasprotujejo. Izbrani avtorji svoje ideje utemeljujejo v skladu z različnimi teoretskimi šolami in ideološkimi koncepti ter poskušajo pokazati, kako misliti antiko z različnih zornih kotov. Hkrati pa je zbornik naslovljen tudi na širšo javnost: tej skuša predstaviti raznolikost najstarejše humanistične vede in pomen antike za razumevanje tako zgodovine kot tudi sedanjosti in prihodnosti intelektualne misli.«, kot povzemam po uvodu. Takšna publikacija je za klasično filologijo na Slovenskem precejšen novum, reči je treba, da pri nas tudi na drugih znanstvenih področjih takšno odprto soočanje različnih metodoloških principov ni nekaj običajnega. Odmev v širši javnosti je bil dober. Knjiga je izšla kot kot drugi zvezek zbirke *Agora*.

Sicer pa sta v tej zbirki izšli še dve knjigi: leta 2004 *Antični roman* prof.

dr. Niklasa Holzberga (v prevodu Neže Pirc in Neže Vilhelm), ki je pred kratkim predaval v Ljubljani, prav te dni pa še knjiga kolega dr. Mateja Hriberška *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848-1945*.

Obe deli sta pomembni ne le za ožjo stroko, temveč za humanistično raziskovanje nasploh, saj gre pri Holzbergovi knjigi za temeljno študijo o historičnem literarnem žanru, Hriberškova pa je pionirsko delo, pomembno v enaki meri za zgodovino slovenske klasične zgodovine kot tudi za zgodovino slovenske pedagogike.

V pripravi pa je še en večji projekt, to je prevod zelo obsežne knjige *Latinska književnost (Letteratura latina)* Giana Biagia Conteja, ki bo predvidoma izšla leta 2007.

IV. EKSURZIJA

Društvo za antične in humanistične študije Slovenije je 23. 4. 2005 na pobudo študentske sekcije za svoje člane in študente klasične filologije priredilo ekskurzijo na arheološko najdišče na Ajdnu. Ogled najdišča je brezplačno vodil eden najboljših poznavalcev tamkajšnjih izkopavanj, arheolog prof. Milan Sagadin, za kar se mu tu še enkrat najlepše zahvaljujem.

V. DRŽAVNO TEKMOVANJE V ZNANJU LATINŠČINE

Po običaju sta tekmovanji v znanju latinščine v lanskem in letošnjem letu potekali v Ljubljani na FF v

prostorih oddelka za klasično filologijo.

- Leta 2004 je bilo tekmovanje 13. 3.; udeležilo se ga je 22 dijakov, ki so prišli s 7 šol (I. gimnazija Maribor, Škofijska klasična gimnazija Ljubljana, Škofijska gimnazija Vipava, I. gimnazija Celje, Gimnazija Vič, Gimnazija Škofja Loka, Gimnazija Želimlje).

- Letošnje tekmovanje pa je potekalo 12. 4., udeležilo pa se ga je 36 dijakov, ki so prišli s 6 šol (I. gimnazija Maribor, Škofijska klasična gimnazija Ljubljana, Gimnazija Poljane, Škofijska gimnazija Vipava, I. gimnazija Celje, Gimnazija Škofja Loka).

Glavno težo pri organizaciji in izpeljavi obeh tekmovanj je nosil prof. dr. Matjaž Babič, ki je bil tako sestavljalec kot ocenjevalec nalog. Zahvala velja tudi članicam študentske sekcije, kolegicam Neži Sagadin, Heleni Kostešič in Karmen Murovec, ki so nadzorovale tekmovalce med reševanjem nalog.

VI. ŠTUDENTSKA SEKCIJA

Poročilo o delu študentske sekcije je priloženo.

Ob koncu bi se rad prisrčno zahvalil vsem, ki so bistveno pripomogli k delovanju DAHŠ v zadnjem mandatu: zlasti prof. dr. Matjažu Babiču in blagajničarki doc. dr. Jerneji Kavčič, tajnici asist. Sonji Capuder, prof. Nadi Grošelj in prof. Pavlu Češarku.

Brane Senegačnik

Poročilo o delovanju Študentske sekcije DAHŠ v letih 2003 do 2005

V začetku študijskega leta 2003/04 smo po zgledu prejšnjih generacij pripravili uvodno srečanje za prve letnike. Žal je bila udeležba borna; prišlo je namreč več starejših kolegov, ki so bili pripravljeni deliti svoje izkušnje, kot pa mlajših študentov, ki bi se hoteli iz njih česa naučiti. Med letom je nekaj študentk pomagalo prepisovati Wiesthalerjev slovar.

V spomladanskem času smo organizirali brucovanje, ki je po udeležbi sodeč kar dobro uspelo. Ostalih idej, želja in predlogov, kaj vse bi lahko še storili, je bilo veliko, žal pa se je ustavilo, ko je bilo treba prevzeti pobudo in zadeve izpeljati.

Podobno je bilo v preteklem letu 2004/05. Zaradi izkušenj minulega leta nismo sklicali uvodnega sestanka, ampak smo sodelovanje med vsemi študenti želeli povečati s pomočjo spletnega foruma, ki je ob pomoči prof. Movrina tudi zaživel. Na vabilo se je odzvalo sorazmerno malo študentov, a kljub temu se je forum izkazal kot koristen pripomoček. Morda bi sodelovanje povečali z objavami študijskega gradiva in zapiskov predavanj.

Tudi lansko leto je nekaj študentk pomagalo z zadnjimi prepisi za Wiesthalerjev slovar.

Skozi vse leto si nas je nekaj študen-

tov prizadevalo, da bi se oblikovala dramska skupina. Potencialni igralci smo se pod mentorstvom Jere Ivanc enkrat celo sestali, a žal je manjkala gonilna sila, ki bi s pomočjo naših idej znala skupino dejansko voditi. Vsekakor bi bilo letos vredno poskusiti znova.

Nekaj podobnega se je zgodilo s prepisovanjem in prevajanjem priročnega Nemško latinskega slovarja. Začetno navdušenje je bilo veliko, a prekinile so ga poletne počitnice oz. izpitno obdobje. Kljub temu še vedno nameravamo slovar posloveniti.

V spomladanskem času smo priredili brucovanje in upam, da se bo tradicija brucovanj ohranila.

Omeniti bi veljalo tudi enodnevno ekskurzijo na Ajdno, ki smo jo pripravili ob pomoči DAHŠ in ŠOFF. Udeležba je bila tudi s študentske strani pohvalna, kar kaže, da je želja po ekskurzijah res velika in še kakšen izlet ne bi bil odveč.

V splošnem lahko rečem, da se je v dveh letih porodilo veliko idej, a žal se jih je le malo udejanjilo. Upam, da bo mojemu nasledniku uspelo začeto dokončati, pri čemer mu lahko obljubim pomoč starejših študentov. Mesto predstavnika študentske sekcije bo namreč v prihodnje po vsej verjetnosti prevzel Jure Kovačik, ki mu želim veliko uspešnega sodelovanja in delovne energije.

Neža Sagadin

Občni zbor Društva za antične in humanistične študije Slovenije (Ljubljana, 3. 12. 2005) – Poročilo odgovornega urednika revije Keria

Z letošnjim letom zaključuje naša revija sedmo leto svojega izhajanja. Današnji občni zbor poteka tik pred izidom druge številke sedmega letnika. Prva letošnja številka je izšla meseca maja, druga številka bo izšla 14. decembra. Zadnje poročilo o delovanju uredništva revije je bilo na zadnjem občnem zboru DAHŠ 15. novembra 2003. Kakšnih posebnosti glede delovanja revije in njenega uredništva v tem obdobju ni bilo. Izpostaviti velja neprijeten dogodek ob zadnji prošnji za sofinanciranje, ki smo jo oddali na Ministrstvo za kulturo. Za kaj je šlo? Ko smo prosili za sofinanciranje revije v letu 2005, žal v prijavi nismo mogli navesti referenc in odmevov v revijalnem tisku in časopisju, in sicer zato, ker drugi letnik revije še sploh ni izšel, vsak časopis ali revija pa ponavadi predstavi celoten letnik neke publikacije. Zaradi takšne banalnosti je bila vloga razglašena za neveljavno, vendar smo po intervenciji in pritožbi vendarle dobili subvencijo. Da se neljubi dogodki ne bi ponovili, se tukaj obračam na prisotne člane, s pobudo, da uredništvu pomagata, bodisi da nam svetujete ali pa celo sami priskrbite predstavitev revije v časopisnih ali elektronskih medijih. Drugi dogodek je bila predstavitev revije na tiskovni konferenci ob izidu knjige prof. Holzberga o antičnem romanu.

Splošni podatki o reviji za zadnji dve leti izhajanja so naslednji.

V šestem letniku revije (obe številki

obsegata skupaj 357 strani) je skupaj izšlo 29 prispevkov in sicer:

- 12 znanstvenih člankov,
 - 4 pedagoško-didaktični članki
 - 5 prevodov in
 - 8 prispevkov v delu *Miscellanea*.
- Sedmi letnik revije prinaša skupaj 22 prispevkov, in sicer:
- 8 znanstvenih člankov
 - 2 pedagoško-didaktična prispevka
 - 2 prevoda
 - 10 prispevkov v delu *Miscellanea*.

Finančni vidik

V letu 2005 je bila revija sofinancirana večinoma s strani Ministrstva za kulturo in sicer z zneskom 1.400.000,00 SIT, 240.000,00 SIT pa nam je namenila tudi Agencija za raziskovanje pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo. Skupna vrednost izdajanja revije je bila 2.383.808,00 SIT. Za leto 2006 je predvideno, da bosta izšli 2 številki letnika v skupnem obsegu 380 strani (okoli 28 avtorskih pol). Skupna predvidena vrednost stroškov za naslednje leto znaša 2.319.580,00 SIT. Za revijo je bila ravno v tem tednu zaprosena tudi subvencija pri Ministrstvu za kulturo, in sicer v višini 1.500.000,00 SIT.

Zasnova revije

Zasnova revije tudi v prihodnje ostaja enaka. Vsebinsko bodo prispevki še naprej razdeljeni na 4 kategorije: I. Znanstveni članki; II. Pedagoško-didaktični prispevki; III. Prevodi; IV. Razno oz. *Miscellanea*.

Tudi zunanja podoba revije bo ostala enaka kot doslej. Omeniti velja tudi to, da za vsako številko založba ZRC SAZU zbere tudi nekaj reklam in jih vključi v revijo.

Kar zadeva avtorje, velja omeniti, da je v zadnjih dveh letnikih objavljeno tudi nekaj člankov tujih avtorjev, in sicer: članek Marie Lilibaki-Akamati o Aristotelovi šoli v Miezi, članek Athanasiosa Markopoulou o možni povezavi med *Kirovo vzgojo* in *Življenjepišom Vasilija* ter članek Gáborja Bolonyaia z naslovom *Aristotel o stavčnih tipih in oblikah govora*.

Žal moram za razliko o prejšnjih poročil povedati, da dotok člankov ni tak, kot bi si človek želel; ni se uresničila želja, da bi imela urednika že vnaprej na voljo toliko člankov, da bi lahko bila glede prispevkov brez skrbi za eno številko vnaprej, kaj šele za cel letnik. Prav tako se dogaja, da članki prihajajo prepozno in da je treba pomanjkanje pokrivati zadnji hip. Vabilo k sodelovanju na tem mestu ne bo odveč.

Načrtovane spremembe pri izdajanju revije in delovanju uredništva

Ker je prišlo v zadnjem času nekaj pripomb na revijo in delo njenih urednikov, sva se oba urednika dogovorila za nekatere spremembe pri delu.

Kar zadeva samo izdajanje revije, bodo v prihodnje vsi članki striktno recenzirani s strani področnega strokovnjaka. V ta namen je pripravljen tudi poseben obrazec, na katerem bo recenzent s podpisom zagotavljal kvaliteto oddanega članka. Kot drugo pa se bo v prihodnje veliko strožje upoštevala tudi oblika oddanega članka; vsak članek, ki ne bo oddan v skladu z navodili, ki so navedena na zadnji notranji platnici revije (ta pravila bodo z naslednjim letnikom še nekoliko prilagojena), bo brez izjeme zavržen. Vzrok za ta ukrep je prepogosto neupoštevanje

teh navodil, ki znatno otežuje delo uredništvu, pa tudi samo postavitev in oblikovanje revije.

Kar zadeva samo delovanje uredništva, pa zaradi nekaterih pripomb prav tako predlagava nekatere spremembe. Ti predlogi za spremembe so nastali po dogovoru z založbo; preden pa se jih uveljavi, jih mora sprejeti in potrditi občni zbor društva. Predlogi so naslednji:

1. ustanovitev novega organa. Dosedanji stalni organi revije so: uredniški odbor, glavni urednik in odgovorni urednik. Dosedanji uredniški odbor, ki šteje 11 članov, se je zaradi prezasedenosti svojih članov izkazal za precej neoperativno telo. Zato predlagava zmanjšanje uredniškega odbora na 4 ali največ 5 ljudi (skupaj z obema urednikoma), ker bi bil precej bolj učinkovit pri svojem delu; ustanovljen pa bi bil t.i. uredniški ali izdajateljski svet, ki bi vključeval razne področne strokovnjake.

2. sprejetje poslovnika o delovanju revije. Sprejetje je predlagala založba po vzoru poslovnikov, ki jih imajo druge revije, ki jih izdaja založba ZRC SAZU. Poslovník je pripravljen; obsega 16 členov, ki določajo organe revije, njihove naloge in delovanje, vprašanje avtorskih pravic in izdajanja revije.

Glede na vse povedano in na pripombe, podane glede revije in delovanja uredništva, glavni in odgovorni urednik občnemu zboru DAHŠ predlagava, da kot prvo pove, ali naj še naprej vodiva izdajanje revije oz. naj nama poda zaupnico ali nezaupnico.

Kot drugo predlagava zmanjšanje števila članov uredniškega odbora

in ustanovitev uredniškega (ali izdajateljskega) sveta.

Kot tretje predlagava sprejetje poslovnika, ki potrebuje le še nekaj »lepotnih popravkov«, sicer pa ga je že potrdil vodja založbe ZRC SAZU dr. Vojislav Likar. Ob tem se

zavezujeva, da bo dokončna verzija izdelana in pripravljena v skladu z interesi društva in založbe.

Matej Hriberšek

Seznam pomembnejših novih knjig knjižnice za klasično filologijo za leto 2001

ABBAZIA di Montecassino: l'eta dell'abate Desiderio. Parte 1, Manoscritti Cassinesi del secolo XI (catalogo della mostra a cura di S. Adacher – G. Orofino; introduzione di F. Newton). Montecassino, Pubblicazioni Cassinesi, 1989. 243 str. (Miscellanea Cassinese; 59)
COBISS.SI-ID 15002210

AGNELLO, G.: Manuale del greco antico: con un profilo di greco moderno. Esercizi. Palermo, G. B. Palumbo, 1998. XI, 543 str.
ISBN 88-8020-229-4
COBISS.SI-ID 14436962

AGNELLO, G.: Manuale del greco antico: con un profilo di greco moderno. Teoria. Palermo, G. B. Palumbo, 1998. XXXIII, 762 str.
ISBN 88-8020-206-5
COBISS.SI-ID 14437730

ARISTOTELES: Metafizika (prevod, uvodno besedilo, opombe in glosarij Valentin Kalan). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999. LXXXIII, 437 str. (Philosophica: series classica / Založba ZRC)

ISBN 961-6182-90-0
COBISS.SI-ID 104366592

BORGER, R.: Der Bogenköcher im Alten Orient, in der Antike und im Alten Testament. In Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 48 str. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-historische Klasse; Jg. 2000, Nr. 2)
COBISS.SI-ID 1373792

BRUNHÖLZL, F.: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Bd. 2, Die Zwischenzeit vom Ausgang des karolingischen Zeitalters bis zur Mitte des elften Jahrhunderts. München, W. Fink, 1992. 672 str.
ISBN 3-7705-2614-7
COBISS.SI-ID 14336610

CAPPELLI, A.: Lexicon abbreviatarum = Dizionario di abbreviature latine ed italiane: usate nelle carte e codici specialmente del medio-evo, riprodotte con oltre 14000 segni incisi con l'aggiunta di uno studio sulla brachigrafia medioevale, un prontuario di Sigle Epigrafiche, l'antica numerazione romana ed arabica ed i segni indicanti monete, pesi, misure, etc. 6. ed. (anastatica) corredata con 9 tavole fuori testo. Milano, U. Hoepli, cop. 1967.

LXXIII, 531 str.: faksim. (Manuali Hoepli)
COBISS.SI-ID 15626594

“CARMINA nunc quoque Romanis resonantia chordis”: flores Latini ex horto poesis hodiernae selecti quos collegit praefatiunculisque instructos edidit Theodoricus Sacre. Kortrijk, Katholieke Universiteit Leuven, 2001. 123 str. (Preprints-papers; nr. 97)
COBISS.SI-ID 15844194

CICERO, Q. T.: *Commentariolum petitionis* (herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Günter Laser). Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, cop. 2001. VI, 200 str. (Texte zur Forschung, ISSN 0174-0474; Bd. 75)
ISBN 3-534-14485-6
COBISS.SI-ID 15407714

CRISCI, E.: *I palinsesti di Grottaferrata: studio codicologico e paleografico*. Napoli, Edizioni scientifiche italiane, cop. 1990. 2 zv. (Pubblicazioni dell'Università degli studi di Cassino. Sezione di studi filologici, letterari, storici, artistici e geografici; 2)
ISBN 88-7104-218-2 (Zv. 1)
ISBN 88-7104-334-0 (Zv. 2)
COBISS.SI-ID 15056994

DANEK, G.: *Epos und Zitat: Studien zu den Quellen der Odyssee*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1998. VIII, 526 str. (Wiener Studien; Beiheft 22)
ISBN 3-7001-2720-0
COBISS.SI-ID 16721506

DANEK, G.: *Studien zur Dolonie*. Wien, Österreichische Akademie

der Wissenschaften, 1988. 248 str. (Wiener Studien; Beiheft 12)
ISBN 3-7001-1423-0
COBISS.SI-ID 16712290

DICTI studiosus: scritti di filologia offerti a Scevola Mariotti dai suoi allievi. Urbino, QuattroVenti, cop. 1990. 426 str.
ISBN 88-392-0175-0
COBISS.SI-ID 15015778

DÖPP, S.: *Virgilius Evangelisans: zu Praefatio und Prooemium von Alexander Ross' Christias (1638)*. In Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 43 str. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-historische Klasse, ISSN 0065-5287; Jg. 2000, Nr. 6)
COBISS.SI-ID 2026592

Ê EPIBIÔSÊ tou ellênorômaikou politismou ston politismo tês Eurôpês kata to deuterô êmisy tou eikostou aiôna: (logotechnia, technê, politikê skepsê): prôtos eurôpaikos diagônismos phoitêtôn kai mathêtôn tou 2. kykloû tês mesês ekpaideuseôs = The survival of the Greco-Roman antiquity in the European culture of the second half of the twentieth century: (literature, art, political thought): first European competition for students of secondary and higher education = Présence du monde gréco-romain dans la culture européenne de la deuxième moitié du XXème siècle: (littérature, arts, histoire de la pensée) = Das Nachwirken der griechisch-römischen Antike in der europäischen Kultur der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: (Literatur, Kunst, politisches Denken)

= La sopravvivenza dell'antichità greco-romana nella cultura europea della seconda metà del XX secolo: (letteratura, arte, pensiero politico). Thessalonike, Aristoteleio panepistēmio Thessalonikēs = Aristotle University of Thessaloniki, 1999. X, 474 str.
ISBN 960-243-572-0
COBISS.SI-ID 15127650

EURIPIDES: *Heraklova blaznost* (prevedel, komentar in spremno besedo napisal Brane Senegačnik). Ljubljana, Družina, 2000. 133 str. (Zbirka Sidro; 18)
ISBN 961-222-285-1
COBISS.SI-ID 106364160

EURIPIDES: *Medeja; Ifigenija pri Tavrijcih* (prevedel in spremno besedo napisal Marko Marinčič). Ljubljana, Mladinska knjiga, 2000. 207 str. (Knjižnica Kondor: izbrana dela iz domače in svetovne književnosti; zv. 292)
ISBN 86-11-15808-3
COBISS.SI-ID 107440896

FINLEY, M. I.: *Antična in moderna demokracija* (spremna beseda Igor Pribac; prevod Borut Cajnko). Ljubljana, Krtina, 1999. 125 str. (Knjižna zbirka Temeljna dela)
ISBN 961-6174-46-0
COBISS.SI-ID 100650240

FORSTNERIČ, F.: *Jože Košar: humanist in založnik*. Maribor, Obzorja, 2000 (Maribor, Dravska tiskarna). 170 str.
ISBN 961-230-192-1 (Obzorja)
COBISS.SI-ID 45470465

FRAZER, J. G.: *The golden bough: a study in magic and religion*. Abridged

ed. London, Papermac, 1995. XVI, 749 str.

ISBN 0-333-64768-8

COBISS.SI-ID 14430562

GADAMER, H.-G.: *Resnica in metoda* (prevedel Tomo Virk; spremna beseda Darko Dolinar). Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura, 2001. 479 str. (Zbirka Labirinti)

ISBN 961-6098-34-9

COBISS.SI-ID 110661376

GANZER, K.: *Unanimitas, maiortas, pars sanior: zur repräsentativen Willensbildung von Gemeinschaften in der kirchlichen Rechtsgeschichte*. Mainz, Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart, F. Steiner, 2000. 28 str. (Abhandlungen der Geistesund sozialwissenschaftlichen Klasse / Akademie der Wissenschaften und der Literatur, ISSN 0002-2977; Jg. 2000, Nr. 9)
ISBN 3-515-07853-3 (F. Steiner)
COBISS.SI-ID 2457696

GIBBON, E.: *The decline and fall of the Roman Empire* (with an introduction by Hugh Trevor-Roper). New York, A. A. Knopf, 1993. 3 zv. (Everyman's library; 95)
ISBN 0-679-42308-7
COBISS.SI-ID 14433890

HEITSCH, E.: *Beweishäufung in Platons Phaidon*. In Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 45 str. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-historische Klasse, ISSN 0065-5287; Jg. 2000, Nr. 9)
COBISS.SI-ID 2025824

HEITSCH, E.: *Zu Platons Char-*

mides. Mainz, Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart, F. Steiner, 2000. 50 str. (Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse / Akademie der Wissenschaften und der Literatur, ISSN 0002-2977; Jg. 2000, Nr. 7)

ISBN 3-515-07786-3

COBISS.SI-ID 2457184

KAISER, O.: *Die Bedeutung der griechischen Welt für die alttestamentliche Theologie*. In Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 44 str. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-historische Klasse, ISSN 0065-5287; Jg. 2000, Nr. 7)

COBISS.SI-ID 2026336

KASTELIC, J.: *Umreti ni mogla stara Sibila: Prešeren in antika*. Ljubljana, Modrijan, 2000. 278 str.

ISBN 961-6357-30-1

COBISS.SI-ID 108350976

KENNEDY, G. A.: *Classical rhetoric & its Christian & secular tradition from ancient to modern times*. 2nd ed., revised and enlarged. Chapel Hill, University of North Carolina Press, cop. 1999. VIII, 345 str.

ISBN 0-8078-2467-4

ISBN 0-8078-4769-0 (pbk)

COBISS.SI-ID 15872610

KRANJC, J.: *Latinski pravni reki*. 2. izd. Ljubljana, Cankarjeva založba, 2000. 389 str. (Zbirka Pravna obzorja; 1)

ISBN 961-231-077-7

COBISS.SI-ID 108622080

La LETTERATURA di consumo nel mondo greco-latino: atti del

convegno internazionale, Cassino, 14-17 settembre 1994 (a cura di Oronzo Pecere e Antonio Stramaglia). Cassino, Università degli Studi di Cassino, 1996. 545 str.

ISBN 88-7949-139-3

COBISS.SI-ID 15025762

LIBERATO di Cartagine: *Breve storia della controversia nestoriana ed eutichiana* (introduzione, traduzione e note (indici e tavole cronologiche) a cura di Filippo Carcione; prefazione di Lino Fumagalli). Anagni, Pontificio collegio Leoniano, 1989. 142 str.

COBISS.SI-ID 15055970

LUISI, A.: *Il perdono negato: Ovidio e la corrente filoantoniana*. Bari, Edipuglia, 2001. 178 str. (Quaderni di Invigilata Lucernis / Dipartimento di Studi classici e Cristiani dell'Università di Bari; 13)

ISBN 88-7228-315-9

COBISS.SI-ID 16661858

MANUSCRIPTS and tradition of grammatical texts from antiquity to the renaissance: proceedings of a conference held at Erice, 16-23 october 1997, as the 11th Course of International School for the Study of Written Records (edited by Mario De Nonno, Paolo De Paolis, and Louis Holtz). Cassino, Università degli Studi di Cassino, 2000. 2 zv.

ISBN 88-8317-003-2

COBISS.SI-ID 15030370

MENGE, H.: *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik* (völlig neu bearbeitet von Thorsten Burkard und Markus Schauer; wissenschaftliche Beratung: Friedrich Maier). Darmstadt, Wissenschaftliche Bu-

chgesellschaft, cop. 2000. XXXVIII, 1017 str.

ISBN 3-534-13661-6

COBISS.SI-ID 16835682

MEROBAUDE, F.: *Panegirico in versi* (introduzione e commento a cura di Antonella Bruzzone). Romae, Herder, 1999. 346 str. (Bibliotheca scriptorum Latinorum / Academia Latinitati fovendae; 6)

ISBN 88-86301-06-5

COBISS.SI-ID 15840866

MIKULČIK, I.: *Antički gradovi vo Makedonija = Antike Städte in der Republik Makedonien*. Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1999. 457 str. (Makroproekt "Istorija na kulturata na Makedonija"; kniga 8)

ISBN 9989-649-65-0

COBISS.SI-ID 98610176

MORELLI, A. M.: *L' epigramma latino prima di Catullo*. Cassino, Università degli Studi di Cassino, 2000. 399 str. (Studi / Università degli Studi di Cassino)

ISBN 88-8317-095-4

COBISS.SI-ID 15045218

MÜLLER, G.: *Die Mystik oder das Wort?: zur Geschichte eines Spannungsverhältnisses*. Mainz, Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart, F. Steiner, cop. 2000. 43 str. (Abhandlungen der Geistesund Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977; Jg. 2000, Nr. 3)

ISBN 3-515-07677-8

COBISS.SI-ID 16067426

PICO della Mirandola, G.: *O človekovem dostojanstvu* (prevedel in opombe napisal Brane Senegačnik;

spremno besedo in biografijo napisal Igor Škamperle). Ljubljana, Družina, 1997. 62 str. (Zbirka Tretji dan; 7)

ISBN 961-222-136-7

COBISS.SI-ID 68237056

QUINTILIANUS, M. F.: *I gemelli malati: un caso di vivisezione: (Declamazioni maggiori, 8)* (Antonio Stramaglia; introduzione di Lorenzo Greco). Cassino, Università degli Studi di Cassino, 1999. 147 str. (Studi / Università degli Studi di Cassino)

ISBN 88-8317-099-7

COBISS.SI-ID 15044962

QUINTUS Smyrnaeus: *Le postomeriche: libri VII-XIV*; a cura di Giuseppe Pompella. Cassino, Garigliano, 1993. 323 str.

ISBN 88-7103-087-7

COBISS.SI-ID 15047266

La RÉVOLUTION romaine apres Ronald Syme: bilans et perspectives: sept exposés suivis de discussions, Vandouvres-Genève, 6-10 septembre 1999 (par Fergus Millar ... [et al.]; entretiens préparés et présidés par Adalberto Giovannini). Genève, Fondation Hardt, 2000. XI, 342 str. (Entretiens sur l'antiquité classique; T. 46, ISSN 0071-0822)

ISBN 2-600-00746-6

COBISS.SI-ID 14775394

RUSSO, E.: *Sculture del complesso eufrasiano di Parenzo*. Napoli; Roma; Benevento, Edizioni Scientifiche Italiane, 1991. 318 str. (Pubblicazioni dell'Università degli studi di Cassino. Sezione di studi filologici, letterari, storici, artistici e geografici; 1)

ISBN 88-7104-286-7
COBISS.SI-ID 45213952

SCHLEGEL, F.: *Spisi o literaturi* (prevedel in spremno besedo napisal Tomo Virk). Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura, 1998. 195 str. (Zbirka Labirinti)
ISBN 961-6098-22-5
COBISS.SI-ID 79635968

SCHNEIDER, H.: *Einführung in die antike Technikgeschichte* / Helmuth Schneider. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, cop. 1992. XII, 258 str. (Die Altertumswissenschaft, ISSN 0174-0849)
ISBN 3-534-08335-0
COBISS.SI-ID 15406690

SLIKA antike u novovjekovlju = L'immagine dell'antichità nella ricezione moderna = L'image de l'antiquité a l'époque moderne = Das Bild der Antike in der Neuzeit = The image of antiquity in modern times: zbornik radova s međunarodnog skupa, Zagreb, 2.-5. V. 1997 (Colloquium didacticum classicum 16 Zagrabiense; zbornik pripremla i uredila Olga Perić). Zagreb, Latina et Graeca, Filozofski fakultet, Odsjek za klasičnu filologiju, 2000. XII, 258 str.
ISBN 953-6565-02-1
COBISS.SI-ID 14944354

SREDNJEVEŠKI cvetnik = Florarium mediaevale: latinska lirika srednjega veka (izbral, prevedel in komentiral Primož Simoniti). [V Ljubljani], Slovenska matica, 2000. XV, 479 str.
ISBN 961-213-077-9
COBISS.SI-ID 109782784

STAIKOS, K. Sp.: *The publishing centres of the Greeks: from the Renaissance to the Neohellenic Enlightenment: catalogue of exhibition* (translation David Hardy; photograph Socrates Mavrommatis). Athens, National Book Centre of Greece; Ministry of Culture, 2001. XX, 221 str.
ISBN 960-7894-30-8
COBISS.SI-ID 16752226

SWEET, W. E.: *Sport and recreation in ancient Greece: a sourcebook with translations* (foreword by Erich Segal). New York; Oxford, Oxford University Press, 1987. XIV, 281 str.
ISBN 0-19-504126-7
ISBN 0-19-504127-5 (broš.)
COBISS.SI-ID 16645730

SZÖVÉRFY, J.: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung: ein Handbuch. Teil 2, Die lateinischen Hymnen vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*. Berlin, E. Schmidt, 1965. 554 str. (Die lyrische Dichtung des Mittelalters)
COBISS.SI-ID 14332258

TATARKIEWICZ, W.: *Žgodovina šestih pojmov: umetnost, lépo, forma, ustvarjanje, prikazovanje, estetski doživljaj* (prevedel Primož Čučnik). Ljubljana, Literarno-umetniško društvo Literatura, 2000. 309 str. (Zbirka Labirinti)
ISBN 961-6098-35-7
COBISS.SI-ID 110662144

TOPOGRAPHIES of power in the early Middle Ages (edited by Mayke de Jong and Frans Theuws with Carine van Rhijn). Leiden; Boston; Köln, Brill, 2001. X, 609 str.

(The transformation of the Roman world; vol. 6)

ISBN 90-04-11734-2

COBISS.SI-ID 16076898

TRACTATA Mycenaea: proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies, held in Ohrid, 15-20 September 1985 (edited by Petar Hr. Ili-evski and Ljiljana Crepajac). Skopje, Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1987. 404 str.

COBISS.SI-ID 15195490

The TRANSFORMATION of frontiers: from Late Antiquity to the Carolingians (edited by Walter Pohl, Ian Wood and Helmut Re-imitz). Leiden; Boston; Köln, Brill, 2001. VI, 299 str. (The Transformation of the Roman world, ISSN 1386-4165; vol. 10)

ISBN 90-04-11115-8

COBISS.SI-ID 14443106

TRAVERSANUS, L. G.: *The Epitoma margarite castigate eloquentie of Laurentius Gulielmus Traversagni de Saona* (edited and translated by Ronald H. Martin). Leeds, Leeds Philosophical and Literary Society, cop. 1986. V, 133 str. (Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society, Literary and Historical Section, ISSN 0024-0281; vol. 20, pt. 2)

ISBN 0-9501921-5-5

COBISS.SI-ID 15478370

WEINREB, F.: *Zahl, Zeichen, Wort: das symbolische Universum der Bibelsprache*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt, 1978. 106 str. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie; 383)

ISBN 3-499-55383-X

COBISS.SI-ID 15476578

ZBORNİK Filozofske fakultete: 1919-1999 (urednica Jadranka Šumi). Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2000. 508 str.

ISBN 86-7207-129-8

COBISS.SI-ID 110145792

ZBORNİK predavanj: 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25. 6. – 14. 7. 2001 ([organizator] Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik; uredila Irena Orel; sinopsise prevedla Margaret Davis). Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2001. 364 str.

ISBN 961-227-093-7

COBISS.SI-ID 113220352

ZUR Überlieferung, Kritik und Edition alter und neuerer Texte: Beiträge des Colloquiums zum 85. Geburtstag von Werner Schröder am 12. und 13. März 1999 in Mainz (Hrsg. Kurt Gärtner, Hans-Henrik Krummacker). Mainz, Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart, F. Steiner, cop. 2000. 308 str. (Abhandlungen der Geistesund Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977; Jg. 2000, Nr. 2)

ISBN 3-515-07644-1

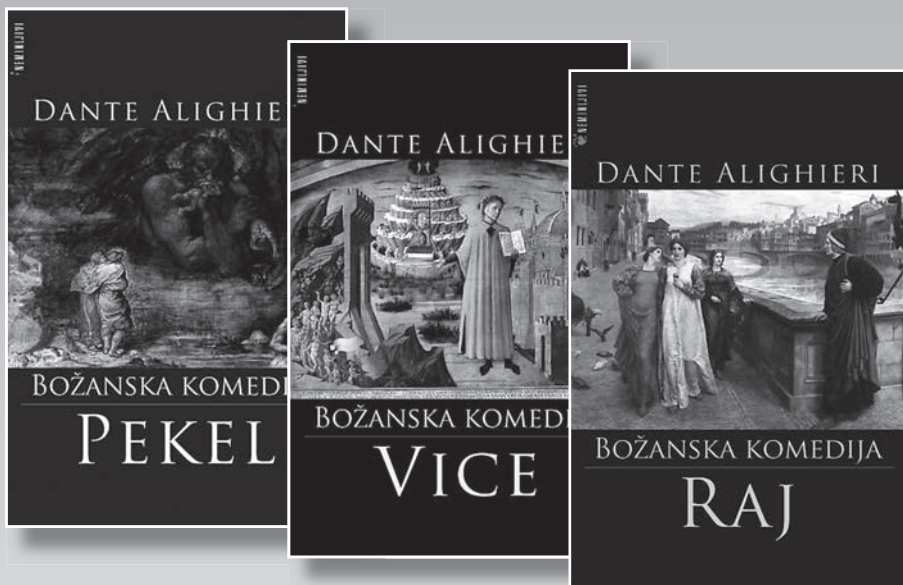
COBISS.SI-ID 16068194

Pavel Češarek

1851

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA

DANTE ALIGHIERI BOŽANSKA KOMEDIJA

Čarobno videnje onostranstva, ki po svoji dovršenosti in silovitosti ostaja nepresežen spomenik svetovne književnosti.

- Prenovljen mojstrski prevod dr. Andreja Capudra,
- reprodukcije grafik Gustava Doréja,
- spremna beseda in bibliografija *Dante pri Slovencih* Martina Gruma.

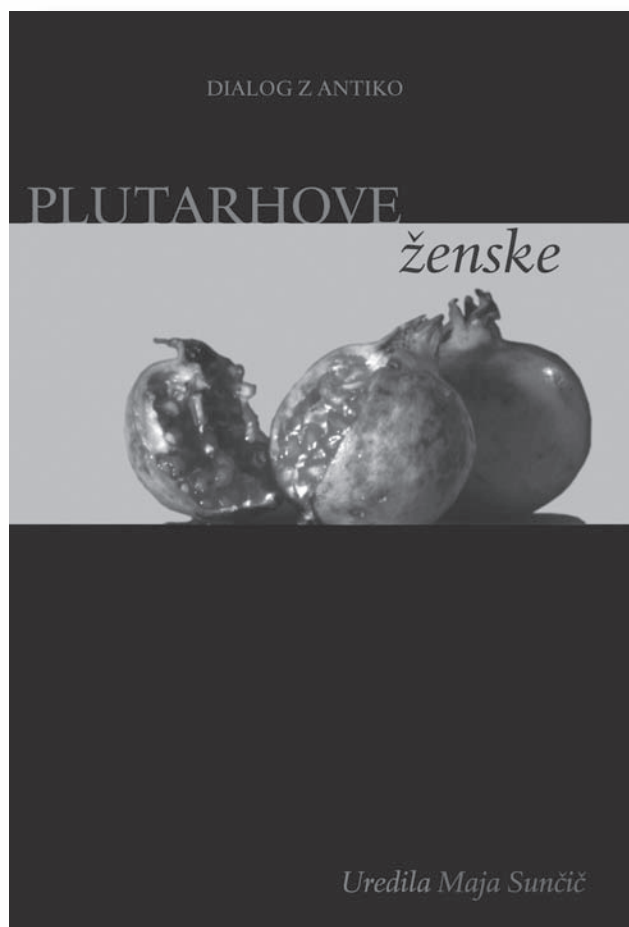
Pekel 278 strani, Vice 270 strani, Raj 332 strani; 130 × 200 mm, vezano, 28.500 SIT/118,93 EUR.

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA

Prešernova 23, 3000 Celje, tel. 03/490-14-20, 490-14-21

Nazorjeva 1, 1000 Ljubljana, tel. 01/244-36-50, 244-36-52

www.mohorjeva.org

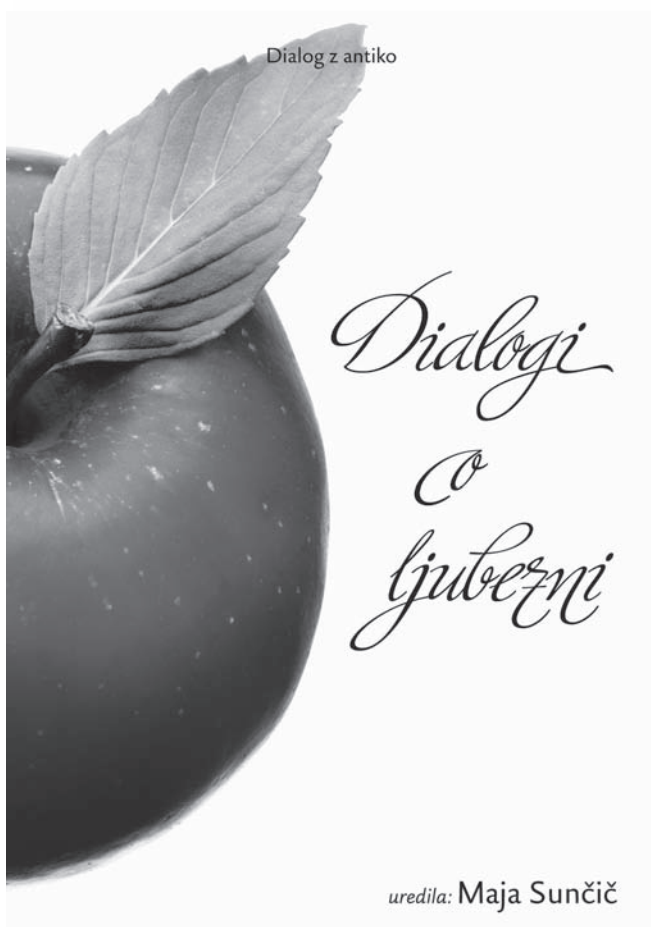

Maja Sunčič (ur.), *Plutarhove ženske*, zbirka Dialog z antiko, Ljubljana 2004

ISBN 961-6192-26-4, 216 strani, 3.000 SIT, 12,52 EUR

Naročila: zalozba@ish.si, 01 425 18 45

Knjiga je razdeljena na dva dela: prvi del vsebuje prevode v slovenščino prvič prevedenih Plutarhovih spisov (*Nasveti ženinu in nevesti*, *Tolažba za ženo*, *Ženska junaška dejanja*) s komentarji in spremljevalnimi študijami, ki jih je pripravila Maja Sunčič. Rdeča nit je konstrukt dobre ženske in žene, ki po eni strani zelo odstopa od običajnih antičnih predstavitev, po drugi strani pa se z njimi ujema in jih potrjuje. Drugi del knjige vsebuje tri interpretativne študije, ki so jih pripravili Svetlana Slapšak, Matej Hriberšek in Jerca Legan. Osnovni koncept dela je razširitev pogleda in kontekstualizacija Plutarhovih idej o dobri ženski in ženi skozi čas, ki naj bi sodobnemu bralcu ponudili oporo, da vzpostavi dialog z antiko.

Maja Sunčič (ur.), *Dialogi o ljubezni*, zbirka Dialog z antiko, Ljubljana 2005
ISBN 961-6192-28-0, 307 strani, 3.800 SIT, 15,86 EUR
Naročila: zalozba@ish.si, 01 425 18 45

V *Dialogu o ljubezni* Plutarh sebi, svojim sogovornikom, občinstvu in bralcem postavlja isto večno vprašanje: Katera ljubezen je prava? Koncept *Dialogov o ljubezni* hkrati sledi Plutarhu in sprevrača njegove koncepte. Po plutarhovsko o ljubezni z avtorjem razpravljajo samo mladi, saj je po njegovem mnenju bila ljubezen predmet preučevanja za mlade, ne za zrelega filozofa. Ker je pri Plutarhu odsotna zaljubljena Ismenodora, knjiga predstavlja obrat od Plutarha in namesto Ismenodore s Plutarhom v interpretativnih študijah razpravljajo štiri avtorice Ismenodorinih let.

Knjiga je razdeljena na dva dela: v prvem delu je Plutarhov *Dialog o ljubezni*, ki ga je prevedla Maja Sunčič, napisala komentar in interpretativno študijo. V drugem delu so interpretativne študije Nade Grošelj, Alenke Jovanovski in Vanese Matajč, ki kontekstualizirajo mnogoterost ljubezni.

Cenjenim bralkam in bralcem revije KERIA bi založba **STUDIA HUMANITATIS** želela posebej priporočiti nekaj prav izbranih del iz zadnjega časa.

Iz zbirke STUDIA HUMANITATIS:

LEONARDO DA VINCI, TRAKTAT O SLIKARSTVU

Prevedel Tomaž Jurca, spremno besedo je napisal Jure Mikuž. Knjiga, ki so jo po mojstrove smrti sestavili iz rokopisne zapuščine (pisane v ljudskem jeziku), dovoljuje, da avtor o sebi in svoji umetnosti spregovori sam in tudi slovenskemu bralcu. Danes velja, da sta tako mojstrova umetnost kot Traktat vplivala na vso

evropsko umetnost prav do našega časa, avtor sam pa je poosebljen paradoks. In zato vedno izzivalen.

Cena: 5.000 SIT (20,86 €).

Kot spremna knjižica so izšle Razprave o Leonardu, kjer šest slovenskih poznavalcev (Andrej Detela, Sašo Dolenc, Tomaž Jurca, Bogoslav Kalaš, Janez Strnad in Marko Uršič) iz različnih ved in zornih kotov poskuša razvozlati ali vsaj predstaviti prav Leonardov paradoks.

Cena: 2.100 SIT (8,76 €).

Cena za obe knjigi skupaj: 6.500 SIT (27,12 €).

Iz zbirke VARIA:

ARHEOLOGIJA PEKLA

Uredil Paolo Xella, prevedla Tjaša Hrovat, spremna beseda Božidar Slapšak. Knjiga je zbornik tekstov desetih avtorjev iz različnih znanstvenih področji in jezikov, katerih temeljna preokupacija so predstave in podobe onstranstva na starem Bližnjem vzhodu in v antiki. Za kulturo, kot je naša, ki je ustvarila dantejevski pekel, je to vsekakor zelo drugačno in zanimivo branje: »spust v podzemlje je vedno tveganje, ki ne zagotavlja vrnitve«.

Cena: 3.200 SIT (13,35 €).

Knjige lahko naročite po pošti na naslov STUDIA HUMANITATIS, Beethovnova 2, 1000 Ljubljana, ali po telefonu (01/425 04 75), faksu (01/425 03 60) ali e-pošti: studia.humanitatis@guest.arnes.si.